

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KUR'AN'DA KEYD KELİMESİ VE HZ.YÛSUF KISSASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice GÜNEŞ

MART- 2021

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KUR'AN'DA KEYD KELİMESİ VE HZ.YÛSUF KISSASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice GÜNEŞ

MART- 2021

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KUR'AN'DA KEYD KELİMESİ VE HZ.YÛSUF KISSASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice GÜNEŞ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdurrahman Altuntaş

MART- 2021

GÜMÜŞHANE

BİLDİRİM

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “Kur’an’da Keyd Kelimesi ve Hz.Yûsuf Kıssası” isimli bu çalışmanın, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve alıntı yaptığım tüm çalışmaların kaynakçada yer aldığını taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim- Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

12/03/2021

.....
Hatice GÜNEŞ

ÖN SÖZ

İnsanları yeryüzünün halifesi kılan, varlık âlemini ezeli ve ebedi ilmi çerçevesinde yoktan var eden Yüce Allah'tır. Tüm mahlûkat O'na kulluğu nispetinde görevini ifa etmektedir. Varlığıyla insanın hizmetine bahşedilenler, insan nezdinde birer nimettir. İnsanın, kendisine verilen gerek bu nimetler sebebiyle gerek yeryüzünün halifesi kılınması sebebiyle yüklendiği önemli kulluk görevleri vardır. Akıl ve irade sahibi olan insan, dünya yaşantısında attığı her adımın sorumluluğunu bünyesinde taşır. Bu sorumlulukların mahiyetini Allahu Teâlâ elçileri vasıtasıyla insanlara ulaştırmıştır.

Kur'an'ı Kerim, muhataplarına Allah'ın kutlu mesajını ileten yüce bir kitaptır. Bu kitap, insanlar için ebedi âlemin anahtarı olduğu gibi geçici durak olan dünya hayatına dair bilgileri de ihtiva eden yüce bir kelimedir. Kullukla vazifelenen insana düşen, muhatabı olduğu ilâhî mesajı idrak edip bu mesajı uygulamak ve başkalarına aktarmaktır. Bu da kitabı anlama yolunda gerekli ilimleri tahsil etmeyle ve o kitaptan öğrenilenlerin hayata tatbikiyle gerçekleşir.

Yaptığımız çalışmada “keyd” kelimesi ve devamında Hz.Yûsuf kıssasının bu kelimeyle ortaklığı ele alınmıştır. Bu çalışma; giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun amacından, hedefinden, kapsamından ve muhtevasından bahsedilmektedir.

Birinci bölüm ise, “Keyd Kelimesinin Tahlili” genel başlığı altında şekillenmiştir. Keyd kelimesi; lugat anlamı, Kur'an'da kullanılışı ve yakın anlamlı olduğu kelimelerle birlikte ele alınmıştır.

İkinci bölümde hem “keyd”in Allah'a izafesi ve uygulayıcıları, hem de “keyd”e maruz kalan peygamberlerin tutumları tefsirler ve diğer kaynaklar ışığında ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde keydin kimi zaman dünyadaki karşılığından kimi zaman ukbadaki karşılığından söz edilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde “Hz.Yûsuf Kıssası Örneğinde Keyd Kelimesi” başlığı altında keyd kelimesinin yer aldığı ilgili âyetlere değinilmiştir. Kur'an'da yer alan kıssalar ve Hz.Yûsuf kıssası keyd bağlamında ele alınmıştır. Bu bölümdeki alt

başlıklar keyd kelimesinin yer aldığı âyetler doğrultusunda oluşturulmuştur. Üçüncü bölümde kıssa anlatımından ziyade keyd kelimesinin kıssayla olan kelime ve anlam ortaklığı üzerinde durulmuştur.

Çalışmamız süresince destek ve teşviklerini gördüğüm, tavsiye ve yönlendirmelerinden yararlandığım, değerli danışman hocam Doç. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ'a teşekkürlerimi arz ederim. Eleştirileri ve tavsiyeleriyle çalışmamıza katkı sunan Doç. Dr. Ahmet ÖZ'e ve Dr. Öğr. Üyesi Yusuf TOPYAY'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca ders ve tez dönemi boyunca her daim destekçim olan başta tüm değerli hocalarıma, aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Gümüşhane-2021

Hatice GÜNEŞ

ÖZET

GÜNEŞ, Hatice. Kur'an'da Keyd Kelimesi ve Hz.Yûsuf Kısası, Yüksek Lisans Tezi, 2021 (XI+ 102)

Tarih boyunca insanlar faaliyetlerinden dolayı farklı nitelermeler almışlardır. Bu nitelermeler genel mahiyette; dini kimlikle, sosyal yaşamla ve etnik kökenle ilişkilidir. İnsanlığa kılavuz olarak indirilen Kur'an'da ise bu nitelermelere dair örnekler mevcuttur. Kur'an özellikle dini kimlikle şekillenenlere vurgu yapmaktadır. Bu dini kimliklerin kategorize olmasında bir takım unsurlar bulunur. Allah'a ve O'nun emirlerine inanan mü'min, bu emirleri yalnızca dili ile tasdikleyenler münafık, Allah'ı ve emirlerini reddedenler ise kâfir olarak anılmaktadır. Allah, dinin kılavuzu olan Kur'an'ın ve emirlerinin tebliğ edilmesi için insanlara peygamberler göndermiştir. Peygamberler görevlerini yerine getirirken birçok keyd/tuzak ile karşılaşmıştır. Bu keyd uygulayıcısı, bazen acımasız bir hükümdar bazen putperest bir müşrik bazen şeytanın kendisi bazen de hased ve nefretle dolu bir kadın olmuştur. Bunun misallerini Hz.Yûsuf kıssasında ve daha birçok âyette görmek mümkündür. Bahsi geçen kimselere ve keydlerine karşı, peygamberlerin ve mü'minlerin destekçisi Allahu Teâlâ olmuştur. İnananları keyde maruz bırakmak isteyenlerin hileli planları büyük ölçüde ifşa olmaya mahkûmdur. Kur'an'da kimsenin Allah'ın gazabından kurtulamayacağı vurgulanmakta olup Kur'an muhataplarına da uyarı yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Keyd, Hz.Yûsuf Kısası

ABSTRACT

GÜNEŞ, Hatice. Keyd Word in the Quran and the Story of the Prophet Yûsuf, Master's Thesis, 2021 (XI + 102)

Throughout history, people have received different qualifications due to their activities. These qualifications are of general nature; it is related to religious identity, social life and ethnic origin. There are examples of these descriptions in the Qur'an, which has been sent down as a guide to humanity. The Qur'an, emphasizes especially those shaped by religious identity. There are a number of factors in the categorization of these religious identities. Belivers who believe in Allah and His commands are called hypocrites, and those who reject Allah and His commands as unbelievers. Allah sent prophets to the people to be conveyed the Quran, which is the guide of the religion, and its orders. Prophets encountered many keyd / traps while performing their duties. This keyd practitioner was sometimes a ruthless ruler, sometimes a pagan polytheist, sometimes the devil himself, and sometimes a woman full of envy and hatred. It is possible to see examples of this in the story of Yusuf and in many other verses. The supporter of the prophets and believers was Allah Almighty against the aforementioned people and their followers. The fraudulent plans of those who want to expose the believers to the keyd are largely doomed to expose. In the Quran, it is emphasized that no one can escape the wrath of Allah, and the addressees of the Quran are also warned.

Keywords: Qur'an, Commentary, Keyd, The Story of the Prophet Yûsuf

İÇİNDEKİLER

DIŞ KAPAK

İÇ KAPAK

KABUL VE ONAY.....Hata!

Yer işareti tanımlanmamış.

BİLDİRİM.....IV

ÖN SÖZ.....V

ÖZET.....VII

ABSTRACT.....VIII

İÇİNDEKİLER.....IX

KISALTMALAR.....XI

GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KEYD KELİMESİNİN TAHLİLİ.....4-19

1.1. Keyd Kelimesinin Lugat ve İstılah Manası.....4

1.2. Keyd Kelimesinin Kur'an'da Kullanılışı.....5

1.2.1. Tuzak Kurmak.....6

1.2.2. Hile Yapmak.....10

1.2.3. Tedbir ve Çare.....13

1.3. Keyd Kelimesiyle Yakın Anlamlı Bazı Kelimeler.....13

1.3.1. Mekk (مكر).....13

1.3.2. İstidrâc (استدراج).....16

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'AN'DA KEYD KELİMESİ.....20-54

2.1. Keyd Kelimesinin Allah'a İzafesi ve Müşâkele Sanatı.....20

2.1.1. Müşâkele Bağlamında Allah'a İzafe Edilen Bazı Kelimeler.....26

2.1.1.1. Mekk (مكر).....26

2.1.1.2. Nisyan (نسيان).....29

2.1.1.3. Hud'a (خدع).....	32
2.1.1.4. Suhriyye (سحري).....	33
2.1.1.5. İstihza' (استهزا).....	34
2.2. Keydin Uygulayıcıları: Şeytan ve İnkârcılar.....	35
2.3. Peygamber ve Kavimlerinin Mücadelesinde Keyd.....	42
2.3.1. Hz. Hûd ve Âd Kavmi.....	42
2.3.2. Hz. İbrâhim ve Putperest Toplum.....	44
2.3.3. Hz. Mûsa ve Firavun.....	45
2.3.4. Hz. Muhammed ve Müşrikler.....	48
2.4. Keyd Uygulayıcılarının Akıbeti.....	50
2.4.1. Dünyada.....	51
2.4.2. Ahirette.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HZ. YÛSUF KISSASI ÖRNEKLİĞİNDE KEYD KELİMESİ.....	55-78
3.1. Kur'an'ı Kerim'de Kıssanın Yeri.....	55
3.2. Hz. Yûsuf Kıssası.....	58
3.2.1. Hz. Yûsuf Kıssasında Olay Örgüsü.....	61
3.2.2. Hz. Yûsuf'un Kardeşlerinin Tuzakları.....	63
3.3. Hz. Yûsuf Kıssasında Geçen Keyd Lafzı.....	67
3.3.1. Hz. Ya'kûb'un Evladı İçin Kaygısı ve Evladına Nasihati.....	67
3.3.2. Aziz'in Karısının Hz. Yûsuf'a Kurduğu Tuzağın Âşık Olması.....	69
3.3.3. Hileler Karşısında Hz. Yûsuf'un Duaya Sığınması.....	71
3.3.4. Allah'ın İcabeti ve Tuzağın Boşa Çıkarılması	74
3.3.5. Hz. Yûsuf'a Kurulan Tuzağın İç Yüzü.....	75
3.3.6. Allah Tarafından Hz. Yûsuf'a Öğretilen Tedbirin İzahı.....	76
SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA.....	81
ÖZGEÇMİŞ.....	89

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselam
b.	Bin, İbn
Bk.	Bakınız
çev.	Çeviren
ed.	Editör
Hız.	Hazreti
hz.	Hazırlayan
MÖ	Milattan Önce
nşr.	Neşreden
öl.	Ölüm Tarihi
r.a	Radıyallahu Anh
r.anhâ	Radıyallahu Anhâ
sad.	Sadeleştiren
sa	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	Tahkik
terc.	Tercüme
ty.	Tarih Yok
vd.	Ve Diğerleri
&	Ve

GİRİŞ

Allah, insana sunduğu dünya yaşantısını belirli helaller ve haramlar çerçevesinde düzenlemiştir. Kendisine kul olan insanı bu hususta ilâhî mesajıyla uyarmış, ilâhî mesajını elçi olarak vazifelendirdiği salih kullarıyla tüm evrene iletmiştir. Fakat Allah'ın ilâhî buyrukları, uygulayıcısı ve alıcısı olan insanlarda aynı şekilde tezahür etmemiştir. Bu farklılık insanın cüz'î iradesini farklı yönlerde kullanma durumundan kaynaklanır. Bunun neticesinde ilâhî buyruklara itaat edenlerin mükâfatı cennet olurken ilâhî buyruklardan yüz çevirenlerin cezaı ise cehennem olmuştur. Kur'an bu hususa dair birçok misali âyetlerinde barındırır.

Kur'an'ın anlaşılması noktasında birçok ilim vardır. bunlardan birisi Tefsir ilmidir. Tefsir ilmi beraberinde iyi bir kavrama ve anlama yeteneğini gerektirir. Bununla birlikte Kur'anî kelimelere aşinalık bu süreçte önemli diğer bir durumdur. Bir kelimeye aşinalık o kelimenin tahlili ile mümkün olabilmektedir. Kur'anda geçen bir kelimenin iyi bir şekilde tatbiki yer aldığı âyetin mana dünyasına girmede bir kapı gibidir. Böylece âyet metnindeki anlam bir bütünlük kazanır.

Kur'an'da geçen kelimelerden olan keyd kelimesini bahsettiğimiz amaç doğrultusunda inceledik. Keyd kelimesiyle ilgili müstakil bir çalışmaya araştırmamız ölçüsünde rastlamadık. Biz de bu sebepten ötürü hem keyd kelimesini ele almayı hem de Hz.Yûsuf kıssasıyla irtibatını ortaya koymayı gaye edindik. Hz.Yûsuf kıssası zengin içeriği sebebiyle birçok çalışmanın konusu olmaktadır. Bu konu hakkında, Adana'da Halit Aldanma'nın *Nuzûl Siret Bağlamında Hz. Yûsuf Kıssası*; Eskişehir'de Kerim Şükrü Ünlü'nün *Kitabı Mukaddes ve Kur'an'da Yûsuf Kıssası*; Iğdır'da Sadık Taşdemir'in *İlmi Edebi ve Eğitsel Yönleriyle Hz. Yûsuf Kıssası*; Sakarya'da Sevban Yıldırım'ın *Yûsuf Kıssasının Ahlak Eğitimi Açısından Tahlili* gibi çalışmaları vardır. Bu çalışmalarda genelde Hz. Yûsuf kıssası konu bağlamında kıssanın bütünü ele alınmıştır. Hz. Yûsuf kıssası konusuyla ilgili önemli diğer bir çalışma Prof. Dr. Mehmet Okuyan'ın *Kur'an'da Hz. Yûsuf Kıssası* adlı kitabıdır. Okuyan, bu çalışmasında Hz. Yûsuf'un adının geçtiği sûre bağlamında tanıtımını yapmıştır. Biz ise hazırladığımız çalışmayla Hz.Yûsuf kıssasını keyd kelimesi bağlamında ele aldık ve kıssanın bütününe yer vermedik. Böylece kıssaya farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaya çalıştık.

Kimi zaman bir kelime çok geniş manalar içermez fakat birçok olaya kaynaklık edebilir. Keyd kelimesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu kelimenin yaygın anlamı “hile ve tuzak”tır. Keyd kelimesi bu iki anlam nispetinde birçok olayı kapsayabilir. Gerek şeytanla insanın münasebetinin gerek inkârcılarla peygamberlerin mücadelesinin zikredildiği keyd âyetlerinin varlığı bu kapsamlılığa bir göstergedir.

Biz çalışmamızda ilgili âyetleri kendi arasında ana başlık ve alt başlıklar halinde gruplandırdık. Buradaki hedefimiz çalışmanın genel manada çerçevesini çizmek ve anlam bütünlüğünü sağlamaktır. Keyd kelimesinin lugat manasıyla başlayan ve kullanıldığı âyetlerde yüklendiği anlamlarla devam eden kısmını ilk bölümde inceledik. Bu bölümdeki çalışmamız sırasında Halil b. Ahmed’in *Kitâbu’l Ayn*’ından; İbn Manzûr’un *Lisânu’l-‘Arab*’ından; İbn Fâris’in *Mu‘cemu Meḳâyîsi’l-luḡa*’sından; el-Ezherî’nin *Tehzîbü’l-luḡa*’sından; Cevherî’nin *Tâcu’l-luḡa ve şîḥaḥu’l-‘Arabiyye*’sinden; Abdülbâki’nin *Mu‘cemu’l-müfehres*’inden el-İsfahânî’nin *el-Müfredât*’ından gibi Arapça mu‘cemlerden ve bazı fıkıh ve belagat sözlüklerinden yararlandık. Keyd kelimesiyle anlam yakınlığı olan bazı kelimelere de yer vererek keydin anlamsal alanını pekiştirmeye gayret ettik. Keydin anlamsal alanına, Allah’a nispet edilmesini de ekledik.

Keyd genel manada inkârcılara, şeytana ve Allah’a isnad edilen bir kelimedir. Keyd, inkârcılar ve şeytan açısından olumlu bir anlam taşır. Bu olumlu anlamdan kasıt bahsi geçen iki grubun, keydi amaçları uğrunda kullanmalarıdır. Çünkü imandan yoksun ve küfrün savunucusu bu kimselerin gayesi inananları yollarından alıkoymaktır. Diğer bir konu ise keydin Allah’a isnadı meselesidir ve bu başlı başına ayrı bir konudur. Keyd gibi bazı kelimelerin Allah’a isnadında farklı bir husus vardır. Ele alacağımız keyd kelimesi “tuzak kurmak” manasıyla Allah’a doğrudan atfedilemez. Bu durum Allah’ın şanına ve yüceliğine aykırı düşer. Keyd, Allah’a isnad edildiğinde farklı şekilde yorumlanır. Bu sebeple bu hususun üzerinde ayrıca durmayı uygun gördük. Devamındaysa keyde maruz kalanların takındığı tavrın ne olduğunu peygamberler örneğinde sunduk. Buradan elde ettiğimiz çıkarımları mü’mine düşen vazifeler olarak ayrı bir başlıkta ifade ettik. Allah’ın rahmeti sonsuzdur, azabı da pek çetindir. Bu sebeple keyd sahiplerini her iki dünyada kaçınılmaz bir son beklemektedir. Bunların neler olduğunu da ilgili âyetler ışığında ifade ettik. Tüm bu başlıklarla ikinci bölümü

tamamladık. Bu bölümde ortaya konulan başlıklar ve altında ifade edilenler yalnızca keydin yer aldığı âyetlerle sınırlandırılmıştır.

Yûsuf sûresinde anlatılan Hz.Yûsuf kıssası, içinde barındırdığı keyd âyetleriyle tezimizdeki üçüncü bölümün ana temasını oluşturmaktadır. Her ne kadar Hz.Yûsuf kıssası ifadesini kullanmış olsak da kıssa anlatımı yapmamaya özen gösterdik. Çünkü bu bölümdeki maksadımız keydin bu kıssadaki yüklendiği anlamı ortaya çıkarıp irdelemekti. Keyd, kıssada kelime olarak dokuz defa tekrar etmektedir. Kıssanın anlatıldığı âyetlerin çokluğu içinde keydin varlığı az gözükmemektedir. Lâkin keydin yer aldığı âyetler kıssadaki iki önemli kırılma noktasıdır. Kıssa genel bağlamda bu iki kırılma noktaları çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlardan biri Hz.Yûsuf'un kardeşlerinin tuzağı ve ikincisi Mısır Azizi'nin karısının tuzağıdır. Bunlar kıssayı oluşturan önemli yapıtaşlarıdır. Biz de bu iki yapıtaşını keyd bağlamında tefsirlerle irtibatlandırdık. Keyd âyetleri üçüncü bölümde öne çıkan ve üzerinde durduğumuz kısım oldu. Ayrıca son başlıklandırmaları âyetlerin meâlleri ve içerdiği mesajlar doğrultusunda oluşturduk. Bu sayede bu bölümü tamamladık.

Araştırmamızda genel olarak rivâyet, dirayet ve çağdaş tefsirlere başvurduk. Bu tefsirler ışığında çalışmamıza bir yön verdik. Bunun yanı sıra edebi ve ilmi nitelik taşıyan ikincil kaynaklardan konumuz nispetinde faydalandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KEYD KELİMESİNİN TAHLİLİ

1.1. Keyd Kelimesinin Lugat ve İstilah Manası

Keyd kelimesi, كد kökünden gelen ve sözlükte “tuzak ve pusu kurma, hile yapma, tedbir alma, aldatmak ve çabalamak, sevk etme, meylettirme”¹ anlamlarında mastar olarak; “tuzak, kötülük, hile”²; “düzen, ceza”³ manalarında ise isim olarak kullanılmaktadır. İsim şekli (مكيد) *mekîd* olan (كيد) *keyd* sözcüğünün cem’i hâli olarak Kur’an’da, kâfirler topluluğu kastedilerek (المكيدون) *el-mekîdûn*⁵ sözcüğü kullanılmıştır. (كيد) *Keyd* sözcüğü, ef’âli mukârebeden yani yakınlık bildiren fiillerdendir.⁶ Bu kelimenin ayrıca “savaş” anlamında kullanımı da vardır. Misal olarak “غزا فلم يلق كيدا/Gazaya çıktı ama savaşmadı.” denilir.⁷

Keyd kelimesinin başka bir tanımı "gizlice başkasına zarar vermek istemek" şeklindedir. Bu zarar verme halktan olursa kötü hiledir. Allah’tan olursa halkın amellerine karşılık vermek için hakkaniyetli olan tedbirdir.⁸

Kayd ıstılahi olarak; “hak veya bâtil bir sebeple tedbir almak, aldatmak”⁹, inkârcıların ilahi daveti engellemeye yönelik planları ve Allah’ın bunları hazırlayanların komplolarını kendi aleyhlerine çevirmesi¹⁰ anlamlarına gelmektedir. Keyd, bir tür

¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, nşr. Emîn Muhammed Abdulvehhâb Muhammed es-Sâdık el-Âbidî, (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî 1417/1998), “keyd”, 16/199; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: ed-Dâru’l-Mısriyye li’t-Te’lif ve’t-Tercüme, 1976/1396), “keyd”, 10/32.

² İsmâ’il b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu’l-luğa ve şîhâhu’l-‘Arabîyye*, thk. İbrâhim et-Terzi (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1391/1971), “keyd”, 9/123-124.

³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, nşr. Emîn Muhammed Abdulvehhâb Muhammed es-Sâdık el-Âbidî, 16/199; Mütercim Âsım Efendi, *el-Kâmûsu’l-muhtâ tercümesi*, çev. Mustafa Koç & Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), “keyd”, 2/1585.

⁴ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, *Kitâbü’l-‘Ayn*, thk. Albülhamid Hendavi (Beyrut: Dâr’ul-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1999), 4/60.

⁵ bk., Tûr, 52/42.

⁶ Hüseyin Remzi Altınbilek, “keyd”, *Lugat-ı Remzî*, haz. Ali Birinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 2/802.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’li-aḥkâmi’l-Ḳur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1427/2006), 9/417.

⁸ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürânî, “keyd”, *Kitâbü’t-ta’rifât*, terc. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 191.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, nşr. Emîn Muhammed Abdulvehhâb Muhammed es-Sâdık el-Âbidî, 16/199.

¹⁰ Mustafa Çetin, “keyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/346.

“kandırma” demektir. Keyd sözcüğü hem iyi hem de kötü manada kullanılmaktadır. Lâkin yaygın olarak kullanımı kötü anlamlı olanıdır. “Kandırma yeteneği” anlamında olan (استدراج) *istidrâc* ve “aldatma” anlamında olan (مكر) *mekr* kelimeleri de bu anlamdadır ve müradif sayılırlar.¹¹ Keyd kelimesinin, “gizlice yakalamak”¹² anlamında kullanımı da vardır. “Allah’ın, kulunu ameline uygun şekilde ve beklenmedik bir biçimde cezalandırması” anlamı da başka bir kullanımdır.¹³ Mâturîdî (öl. 333/944) keyd kelimesini “insanı güvende iken yıkmak” şeklinde tanımlar.¹⁴

Keyd kelimesi, Kur’an’da şeytana ve inkârcılara nispet edildiğinde farklı şekilde bir anlam kazanır. Bu da, ilâhi daveti engellemek ve kutsal değerleri tahrip etmeye yönelik her türlü kötü eylemin ön hazırlığını yapmak anlamındaki kullanımdır.¹⁵ Allah’a nispet edildiğinde ise ilâhî cezalandırmanın bir çeşidi sayılır. Keyd kelimesi kötü eylemin amaçlarına ulaşmasını önleyecek tedbirlerin alınmasını ve bu eylemlerin aleyhlerine çevrilerek cezalandırılmalarını ifade eder.¹⁶

1.2. Keyd Kelimesinin Kur’an’da Kullanılışı

Keyd kelimesi; Kur’an’da şeytana, onun savunucuları olan inkârcılara, bunlara ilaveten Allah’a nispet edilerek 35 kez tekrar edilmektedir. Bu kelime Kur’an’da, 9 yerde fiil, 26 yerde de mastar olarak yer almaktadır. Keyd kelimesi Kur’an’da genel olarak; tuzak kurmak, hile ve plan yapmak, cezalandırma, tedbir vb. gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bu başlık altında sadece keyd kelimesinin geçtiği âyetlere yer vereceğiz. Ele alacağımız bu âyetleri daha sonra ilgili konu başlığı altında ayrı ayrı inceleyeceğiz.

¹¹ Râgıp el İsfahânî, *el-Müfredâtü fi ġarîbi’l Kur’ân*, çev. Mustafa Yıldız (İstanbul: Cıra Yayınları, 2017), 874.

¹² İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, çev. Hasan Hüseyin Tunçbilek, (İstanbul, Damla Yayınevi, 2012), 3/277.

¹³ Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2005), 259.

¹⁴ Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l Kur’ân*, nşr. Ahmet Vanlıoğlu & Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 7/296.

¹⁵ Bu kullanımların yer aldığı âyetleri ikinci bölümde “Keyd Uygulayıcıları: İnkârcılar ve Şeytan” başlığı altında inceleyeceğiz.

¹⁶ Veysel Güllüce, “Kur’an’ı Kerim’de Allah’a Muşâkele Yoluyla İsnâd Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Üniversitesi Dergisi 25 (2006), 54.

1.2.1. Tuzak Kurmak

Tuzak kurmak sözlükte, “birini güç ve tehlikeli bir duruma düşürmek için düzen hazırlamak, komplo kurmak”¹⁷ şeklindedir. Keyd, Kur’an’da yer aldığı âyetlerde daha çok “tuzak kurmak” anlamlarında kullanılır. Keydin tuzak anlamında kullanıldığı ilk beş âyet, Hz. Peygamber ve müşriklerden bahsetmektedir.

Bu âyetlerden ilki şöyledir: *أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ* “Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Asıl tuzağa düşecek olanlar, inkâr edenlerdir.”¹⁸ *كَيْدُهُمْ شَيْئًا لَا يُغْنِي عَنْهُمْ* “...Tuzakları kendilerine hiçbir fayda vermez...”¹⁹ Bu iki ayeti birlikte ele almamızın sebebi aynı olay örgüsünde yer almalarıdır. Ayrıca her iki âyetinde tuzaktan kastedilen, Dâr’ün Nedve’de müşriklerin Resulullah için kurdukları tuzaktır.²⁰ İlk âyetinde Allah “Onlar tuzak kurmak istiyorlar, o halde tuzağa düşecek onlardır.” demiş olsaydı, bu sözden şu mana anlaşılırdı: Onlar tuzak kurmayı istemedikleri sürece tuzağa düşmeyecekler.²¹ Tuzak genel anlamda; kul tarafından kötü olan hile, Allah tarafındansa yarattıklarının amellerine karşılık gelen esas tedbirdir. Her iki âyetinde de belirtildiği üzere tuzağa asıl düşecek olanlar veya onun vebalinin isabet edeceği kişiler, tuzağı bizzat hazırlayanlar olacaktır.²² Son olarak ikinci âyetinde yer alan keyd kelimesine “plan” anlamını²³ ve “hile” anlamını²⁴ verenlerin olduğunu söylemek gerekir.

Bir diğer âyetinde fiil görevinde olan keyd kelimesi “tuzak kurmak” anlamında kullanılmıştır. *ثُمَّ كِيدُونَ* “... Sonra bana (istediğiniz) tuzağı kurun...”²⁵ Bu âyetinde

¹⁷ Güncel Türkçe Sözlük, “Tuzak Kurmak” (Erişim: 1 Ocak 2020)

¹⁸ et-Tûr 52/42.

¹⁹ et-Tûr 52/46.

²⁰ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*, terc. Mehmet Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 4/107; Taberi, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâr’u Hicr, 1422/2001), 21/600; Ebûsuûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, (Riyad: Mektebetür-Riyazi’l Hadis, ty.) 5/214-215; Muhyiddîn İbnü’l Arabî, *Tefsîr-i kebîr/Te’vilât*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Kitsan Kitap, ty.), 2/1216.

²¹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî et-Taberistânî, *Tefsîru’l Kebîr/Mefâtihu’l-ğayb* (Beyrût: Darü’l Fikr, 1401/1982), 28/267.

²² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, çev. Hüseyin Kayapınar, 8/311-312.

²³ Hayrettin Karaman vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 5/150.

²⁴ Gurâbzâde Ahmed Efendi, *Zübedü Âsâri’l Mevâhib ve’l-Envâr*, çev. Mehmet Akif Alpaydın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 911.

²⁵ el-A’râf 7/195.

kendisine tuzak kurulması konusunda istekte bulunan kişi ise müşrik bir topluma elçi olarak gönderilen Hz. Muhammed'dir. Bu hususta müfessirler hemfikirdir.²⁶

Konuyla ilgili diğer âyetler de şöyledir: *إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا وَأَكِيدُ كَيْدًا* “Onlar bir tuzak kurarlar. Ben de bir tuzak kurarım.”²⁷ İlk âyetteki tuzağın sahipleri, Mekke ahalisidir. Amaçları Kur'an'ın nurunu söndürmektir. Ayrıca bu âyet Allah'ın, Peygamberine yaptığı bir hitaptır. Allah onların kurduğu tuzağa, onlara mühlet tanıyarak mukabelede bulunmaktadır. Bu da âyetle O'nun tuzağı olarak ifade edilmiştir.²⁸ Âyetlerde Mekkeli müşriklere ve Allah'a nispet edilen keydi “hile kurmak” anlamında da kullanılır.²⁹ *أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ* “Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı?”³⁰ Bu âyetteki keyd “tuzak” anlamında kullanılmıştır.³¹

Keyd kelimesinin yer aldığı bir başka âyet şudur: *فَكِيدُونِي جَمِيعًا* “... Haydi, hepiniz bana tuzak kurun...”³² Emir kipinde kullanılan keyd, tuzak kurmak anlamındadır.³³ Bahsi geçen âyetle yer alan keyd “tuzak kurmak” anlamında kullanılsa da müfessir Bilmen (öl. 1971) âyetle geçen keydi “hile ve mekr” manalarıyla ifade etmiştir.³⁴ Burada dikkat çeken bir husus bulunmaktadır. O da Hz. Hûd'un tek başına kavmine söylediği bu sözlerdir. Çünkü o, düşmanlarının çokluğuna rağmen böyle bir söz söylemiştir. Bu durum Hûd peygamberin, Rabb'inin yardımına güvendiğini gösterir.³⁵

²⁶ Ebü'l Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *el-Vasît fî tefsîri'l Kur'âni'l-mecîd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâr'ul Kütübil- İlmiyye, 1410/1994), 2/436; Ebü'l Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Cevzî el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Mektebetü'l İslâmî, 1404/1984), 3/205; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 10/635.

²⁷ et-Târik 86/15-16.

²⁸ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekavil fî vücûhi't-te'vîl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Mektebetül Ubeykân, 1418/1998), 6/355; İbnu'l Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 9/85; Nâsirüddîn Ebu Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrut: Dâru İhyâit- Turâsi'l Arabî, 1998), 5/304.

²⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 8/5732.

³⁰ el-Fîl 105/2.

³¹ İbnu'l Cevzî, *Zâdü'l mesîr*, 9/236; Nisâbü'rî, *el-Vasît*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 4/554. İbnu'l Arâbî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Vahdettin İnce, 2/1492.

³² Hûd, 11/55.

³³ İbnu'l Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/334; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Ali Rıza Temel, 4/145; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2788.

³⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an'ı Kerim Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 3/1483.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l- Kur'ân* thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 11/143.

Birazdan yer vereceğimiz iki âyette geçen ve “tuzak” anlamına gelen kelimelerde temel örgü, Hz. İbrâhim’le kavmi arasında geçen olaylardır. Bu âyetlerden ilki: لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ “... Putlarınıza bir tuzak kuracağım...”³⁶ Âyet metninde geçen *ekidenne* fiili “putları parçalamak için tüm kuvvetimle çabalayacağım” anlamında söylemiştir. Bu lafızda, putları kırmanın zorluğuna ve putlar için tuzakların kurulması gerektiğine vurgu yapılır.³⁷

Keyd bir yönüyle tuzak kurulan kişiye zarar vermek için hile yapmaktır. Âyetin anlamı da “mutlaka tuzak kuracağım” şeklindedir.³⁸ Aslında âyetteki anlam, kurulacak olan tuzağın putlarla ilgili olmasıdır. Çünkü Hz. İbrâhim yapacağı işle, kavmini hüzne maruz bırakmak ister.³⁹ Bu âyetle Hz. İbrâhim’in tuzağından bahsedilirken diğer bir âyetle Hz. İbrâhim’e kurulan tuzaktan bahsedilir: وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا “Ona bir tuzak kurmak istediler...”⁴⁰ “Ona” kelimesiyle Hz. İbrâhim kastedilir. Keyd ise hile ve tuzak manasındadır. Bu durumda anlam “onu helak etmek için hileye başvurdular” şeklindedir.⁴¹ “İbrâhim’i yok etmek için tuzak kurdular.” cümlesi bu âyetin bir başka açıklamasıdır.⁴²

Keydin tuzak anlamında kullanıldığı diğer ayetler de şunlardır: وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ “... Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını bozar.”⁴³ Bu âyette geçen keyd kelimesinin manası tuzaktır.⁴⁴

Yine bir başka ayette keyd şu şekilde geçmektedir: وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ “...Kâfirlerin tuzağı elbette boşa çıkar.”⁴⁵ Firavun üzerinden kâfirler kastedilerek tuzağın kâfirlere ait olduğu bildirilmektedir.⁴⁶

³⁶ el-Enbiyâ 21/57.

³⁷ İmâdüddîn Ebü'l-Fida' İsmâil b. Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. (Kahire: Mektebetü Evlâdiş-Şeyhi li't-Turâsi, 1421/2000), 9/412-413.

³⁸ İbnu'l Cevzî, *Zâdü'l mesir*, 5/307.

³⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Halit Sevimli, 5/330.

⁴⁰ el-Enbiyâ 21/70; Es-Sâffât 37/98.

⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (18/59).

⁴² Nisâbü'rî, *el-Vecîz*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavvız, 3/244; İbnü'l Arabî, *Tefsîr-i kebîr*, çev. Vahdettin İnce, 2/294; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/4058.

⁴³ el-Enfâl, 8/18.

⁴⁴ Taberî, *Câmi'ul beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 12/446; Kurtubî, *el-Câmi'*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 9/479; Nisâbü'rî, *el-Vasîf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavvad, 2/450.

⁴⁵ el-Mü'min 40/25.

Firavun, kendisini Hakk’a çağıran Hz. Mûsâ’ya çeşitli tuzaklar kurmuştur. Bunlardan bir diğeri şu âyet bağlamındadır: *“...Firavun’un tuzağı tamamen boşa çıktı.”*⁴⁷ Keyd bu âyette, Firavun’un tuzağı olarak ifade edilmiştir.⁴⁸ Müfessir Bilmen âyetteki keydi, Firavun’un hilesi olarak meâl etmiştir.⁴⁹

Keyd kelimesi, Yûsuf sûresinde iki ayette tuzak kurmak anlamında geçmektedir. O ayetlerden ilki, *“...Sonra sana bir tuzak kurarlar...”*⁵⁰ âyetidir. Bu âyette geçen *keyd*, tuzak kurma anlamındadır.⁵¹ Tuzaktan kasıt kişinin hayatına kastetmedir.⁵²

Yûsuf sûresindeki tuzak anlamındaki ikinci âyet ise şudur: *إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكَ إِنَّ كَيْدَكَ عَظِيمٌ* *“...Şüphesiz, bu, sizin tuzağınızdır. Sizin tuzağınız gerçekten büyüktür...”*⁵³ Bu âyetteki *keyd* “tuzak” anlamında kullanılmıştır. Tuzağın sahibi ise kadınlardır.⁵⁴

إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ *“... Doğrusu benim tuzağım çok çetindir.”*⁵⁵ Âyette geçen *keyd* kelimesi, tuzak olarak tercüme edilse de azap manasına gelir. Burada Allah’a nispet vardır. Allah’ın keydi, onun azabı ve cezalandırmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Allah kulları fark etmeden başlarına gelen azabına “keyd” demiştir.⁵⁶ Âyette geçen *benim keydim* lafzı, “Onların hayatlarına birdenbire nihâyet verip kendilerini azaba kavuşturmam pek kavidir. Buna hiçbir kuvvet mani olamaz.” manasındadır.⁵⁷ Burada *keydin* “tuzak”

⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 12/184; Nisâbü'rî, *el-Vasît*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 4/9.

⁴⁷ el-Mü'min 40/37.

⁴⁸ Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Menşûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezi'l Buhus ved-Dirasetil Arabiyyeti'l İslâmiyye, 1424/2003), 13/41; Mukatil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, terc. Mehmet Beşir Eryarsoy, 3/552.

⁴⁹ Bilmen, *Kur'an'ı Kerim Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsîri*, 7/3148.

⁵⁰ Yûsuf 12/5.

⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 3/255; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Ali Rıza Temel, 4/199.

⁵² Bilmen, *Kur'an'ı Kerim Meâli Âlîsi ve Tefsîri*, 3/1538.

⁵³ Yûsuf 12/28.

⁵⁴ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3/161; Ebü'l Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî (Beyrut: Dârü'l Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 2/106.

⁵⁵ el-Kalem 68/45; el-A'râf 7/183.

⁵⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 15/78.

⁵⁷ Bilmen, *Kur'an'ı Kerim Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsîri*, 2/ 608.

olarak isimlendirilmesinin bir sebebi şudur. Keyd görünürde ihsan gibiye de hakikatte mahrumiyet olması açısından tuzağa benzetilmektedir.⁵⁸

1.2.2. Hile Yapmak

Hile yapmak sözlükte “bir şeyle ilgili olarak bir kimseyi aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, ayak oyunu, alavere dalavere, entrika”⁵⁹ gibi anlamlara gelir. Hukuk dilinde ise, “bir kimseyi istenen yönde bir irade beyanında bulundurmak için onda yanlış bir kanaat uyandıracak veya mevcut bulunan hatalı fikrin devamını sağlayarak kişiyi yanıltmak”⁶⁰ olarak tanımlanmaktadır.

Kur'an'da yer alan keyd kelimesi kimi müfessirlerce bazı yerlerde hile yapmak şeklinde açıklanmıştır. Bu konuya örnek teşkil eden âyetlerin sayısı on bir tanedir. Bunlardan ilki şu âyettir: لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا “...Onların hilesi size hiçbir zarar vermez...”⁶¹ Âyet metninde yer alan keyd kelimesi müfessirlerce, “hile” anlamında kullanılmaktadır.⁶²

Keyd'in taraftarları çoğunlukla inkârcılardır. Bu inkârcılara ilave olarak bir de şeytanın keydi vardır. Allah şu âyette bunu şöyle açıklamaktadır: إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا “...Şüphesiz ki şeytanın kurduğu hile pek zayıftır.”⁶³ Yüce Allah bu âyette keydin failini açıkça zikretmektedir. Müfessir Kurtubî (öl. 673/1273) âyette geçen keydi şöyle tanımlamaktadır: “Keyd: Şeytanın ve ona tabi olanların giriştikleri düzen ve tertiplerdir.” Aynı zamanda keyd, hile anlamına da gelir.⁶⁴ Şeytanın mü'minler için hilesi zayıf ve önemsizdir. Bu sebeple şeytanın dostlarından da korkmaya mahal yoktur. Çünkü şeytanın dostlarının dayanağı çokça zayıflığının yanı sıra çokça da sıradan ve basittir.⁶⁵ Görüldüğü gibi müfessirler keydi hile anlamında kullanmışlardır.

⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/536; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3/43.

⁵⁹ Güncel Türkçe Sözlük, “Hile” (Erişim 1 Ocak 2020).

⁶⁰ Saffet Köse, “Hile”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18/28.

⁶¹ Âl-i İmrân 3/120.

⁶² Taberî, *Câmi'ul-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 5/723; Nisâbûrî, *el-Vasît*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 1/484; Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l Mevâhib*, haz. Mehmet Akif Alpaydın, 189.

⁶³ en-Nisâ 4/76.

⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 6/462; Karaman vd. *Kur'an Yolu*, 2/95.

⁶⁵ Bursevî, *Ruhu'l-beyân*, çev. Hasan Hüseyin Tunçbilek, 2/255; Bilmen, *Kur'an'ı Kerim Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 2/627.

Keyd kelimesinin hile anlamında kullanıldığı âyetlerden birkaçında Hz. Mûsa ile Firavun'un mücadelesi geçer. Bu âyetler şunlardır: فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَى “Hilesini topladı; sonra geri geldi.”⁶⁶ Âyette geçen keyd kelimesi “hile ve sihir” anlamındadır.⁶⁷ Buradaki hilenin sahibi ise Firavun’dur. Firavun’un hilesinden maksat, sihirbazlar ve aletleridir.⁶⁸ Bu âyetin devamında aynı hileden tekrar bahsedilir. فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ “Öyle ise hilenizi kurun...”⁶⁹ âyetteki keyd hile anlamındadır.⁷⁰ Hilelerinden kastedilen, sihir ve tuzaklarıdır.⁷¹ Taberî (öl. 310/923) âyetin bu kısmını “tuzaklarınızı toplayın”⁷² şeklinde ifade ederek keyde tuzak anlamını vermiştir. Yine bu konunun devamındaki âyette de keyd hile anlamındadır: إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاحِرٍ “...Yaptıkları, sadece bir büyüci hilesidir...”⁷³ Âyet metnindeki keyd, hile anlamına gelmektedir.⁷⁴ Büyücülerin yaptıkları hile ve tuzak cinsinden bir şeydir. “Büyücü” kelimesinin elif lamsız getirilmesi büyücüler tahkir ve aşağılama içindir. Âyet metninde yer alan keyd bir çeşit hiledir.⁷⁵ Mûsâ’nın yaptığı sihir değildir.⁷⁶

Hile anlamında kullanılan keyd kelimesine misal bir başka âyet şudur: هَلْ يُدْهَبْنَ كَيْدُهُ مَا يَعِظُ “...hilesi öfkesini giderecek mi?”⁷⁷ Âyette geçen keyd kelimesinin anlamını müfessirler “hile” olarak ifade etmiştir.⁷⁸ Ayrıca âyetteki keyd kelimesine “tuzak” anlamını verenler de olmuştur.⁷⁹

Bu başlık altında ele alacağımız son âyet de şı şekildedir: فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ “Bir hileniz varsa, gösterin bana hilenizi!”⁸⁰ Keyd kelimesi âyette, kâfirlerin

⁶⁶ Tâhâ 20/60.

⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 9/246.

⁶⁸ Taberî, *Câmi'ul beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 16/93; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 4/31.

⁶⁹ Tâhâ 20/64.

⁷⁰ Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedevî, 2/372.

⁷¹ İbn Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 5/300.

⁷² Taberî, *Câmi'ul-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 16/105.

⁷³ Tâhâ 20/69.

⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 14/102; Gurâbzâde, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib*, haz. Mehmet Akif Alpaydın, 587; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3327.

⁷⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. İbrahim Tüfekçi, 5/249.

⁷⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, terc. Mehmet Beşir Eryarsoy, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 3/25.

⁷⁷ el-Hac 22/15.

⁷⁸ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 16/479; Ebûsuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata, 4/15-16; Suyûtî, *ed-Durr'ul mensûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 10/431; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3387; Karaman vd. *Kur'an Yolu*, 3/719,720.

⁷⁹ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 16/479; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 2/432.

⁸⁰ el-Mürselât 77/39.

uğrayacakları helâktan kurtulmak için başvuracakları hile anlamında kullanılmıştır.⁸¹ Allah burada kâfirlere, dünyada mü'minlere yönelik yaptıkları hileleri hatırlatmaktadır. Böylece Allah, yaptıklarını kâfirlerin yüzlerine vurmaktadır.⁸² Bu âyetteki keyd kelimesini “çare” manasında⁸³ açıklayan da vardır.

Yûsuf sûresinde geçen dört âyetle de keyd lafzı “hile” anlamında kullanılmıştır. Bu ayetlerden ilkinde geçen keyd şöyledir: كَيْدُهُنَّ “...onların hilelerini...”⁸⁴ ifadesindeki keyd, hileye başvurmak ve bunda çokça gayret etme manasına gelmektedir. Hatta insanların çokça hileye başvurmaları sebebiyle savaşa da “keyd” adı verilmiştir.⁸⁵ Yûsuf sûresindeki bir başka âyetle كَيْدُهُنَّ “...Onların hilesi...”⁸⁶ şeklinde geçen keyd, hile anlamına gelmektedir. Farklı iki âyetle⁸⁷ geçen كَيْدُهُنَّ ifadesindeki keyd'den kastedilen hile aynıdır. Hz.Yûsuf'a meyletmek isteyen kadınların yaptıkları söz konusudur.⁸⁸ كَيْدُهُنَّ “...onların hilesi...”⁸⁹ Keyd bu âyetle hile anlamındadır.⁹⁰ Şehirli kadınlar, Hz.Yûsuf'a “Hanımefendine itaat et!” demişlerdir.⁹¹ Hz.Yûsuf itaat ettiği takdirde Aziz'in karısı iffetsizlik emeline ulaşacaktır. Âyetle bahsedilen keyd yani hile budur. Yûsuf sûresinin 52. âyetinde geçen كَيْدَ الْخَائِنِينَ “...hainlerin hilesi...”⁹² kadınların, Hz.Yûsuf'u hileyle tuzağa düşürmelerini konu edinmektedir.⁹³ Burada kadınların kurdukları düzen öyle bağışlanacak türden değildir. Çok büyük bir hiledir.⁹⁴

⁸¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*, terc. Mehmet Beşir Eryarsoy, 4/336; Kurtubî, *el- Câmi*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 21/515; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'an'il Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., 14/225; Bilmen, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/3936.

⁸² Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 5/277.

⁸³ Mahmut Topbaş, *Kur'an'ı Kerim Şîfa Tefsiri* (İstanbul: Cantaş Yayınevi, 1998), 8/140.

⁸⁴ Yûsuf 12/33.

⁸⁵ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 11/340; Neseffî, *Medâriku't-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 2/109.

⁸⁶ Yûsuf 12/34.

⁸⁷ Yûsuf 12/33,34.

⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 8/38; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Ali Rıza Temel, 4/223; Bilmen, *Kur'an'ı Kerim Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, 3/1560.

⁸⁹ Yûsuf 12/50.

⁹⁰ İbnü'l Arabî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Vahdettin İnce, 1/564; Bilmen, *Kur'an'ı Kerim Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, 3/1572.

⁹¹ Beyzâvî, *Envârut-tenzîl*, 3/166.

⁹² Yûsuf 12/52.

⁹³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Ali Rıza Temel, 4/239.

⁹⁴ Neseffî, *Medâriku't-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 2/116.

1.2.3. Tedbir ve Çare

Bu bölüme kadar keyd kelimesinin çoğunlukla tuzak ve hile anlamlarında kullanıldığını ifade ettik. Fakat كَذَّلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ “...İşte biz Yûsuf için böyle bir tedbir düzenledik...”⁹⁵ âyetinde keyd bazen “tedbir”⁹⁶ bazen “çare”⁹⁷ anlamında kullanılmıştır. Râzî (öl. 606/1210) âyetteki keydin yorumunda tedbir ve çare kelimelerini birlikte kullanmıştır.⁹⁸ Keyd kelimesi burada mecazen bu manaya gelmektedir. Aslında keyd kelimesi gerçeğin tam tersini başkasına ihsas etmektir. Böyle bir şey Allah için söz konusu edilmez. Âyet metnini oluşturan cümlelerin temsil üzere hamledileceği söylenebilir. Yahut fiilde hem Hz.Yûsuf’a hem de sarahaten Allah’a isnad olabilir. Durum mecaz ve hakikati birlikte barındırır.⁹⁹ Beyzâvî (öl. 685/1286) âyeti “Bunu biz Hz.Yûsuf’a öğrettik, ona vahyettik.”¹⁰⁰ şeklinde açıklamıştır.

1.3. Keyd Kelimesiyle Yakın Anılamlı Bazı Kelimeler

1.3.1. Mekk (مكر)

Sözlükte mekr “hile, aldatma, kurnazlık, düzen, Allah’tan ceza, savaşta hile”¹⁰¹ manasında isim olarak: “bir kimseyi aldatmak, insanı maksadından uzaklaştırmak”¹⁰² anlamında fiil olarak kullanılmıştır. Mekk Hak Teâlâ tarafından olursa; muhalefete rağmen ardı sıra nimetler gönderme, kötü edebe rağmen hali ibka etme ve çaba harcamadan kerametler gösterme anlamlarına gelir. Eğer kul tarafından olursa; insana, farkına varmadığı yönden kötülük ulaştırma anlamına gelmektedir.¹⁰³ Mekk kelimesi, kendi amacını gizleyip muhatabı başka bir yöne yönlendirme olarak da iki kısımda tanımlanmaktadır:

1. Övülen hile: Bu hilede iyi bir iş yapmayı amaçlama ve maksadı gizleme söz konusudur.

⁹⁵ Yûsuf 12/76.

⁹⁶ İbnü’l Arabî, *Tefsir-i Kebîr*, çev. Vahdettin İnce, 1/570; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/2894.

⁹⁷ Topbaş, *Şifa Tefsiri*, 4/174.

⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 18/186.

⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’an’il Azîm*, thk. Mustafa es- Seyyid Muhammed vd. 8/59.

¹⁰⁰ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil*, 3/172.

¹⁰¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, thk. Abdülhamid Hendavi, 3/160; İbn Manzûr, “Mekk”, 5/184.

¹⁰² Mehmet b. Mustafa el-Vânî, *Vankulu Lugatı*, çev. Mustafa Koç & Eyyüb Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 1/921; Âsım Efendi, *el-Kâmûsu’l-muḥîṭ tercümesi*, çev. Mustafa Koç & Eyyüb Tanrıverdi, 3/2346.

¹⁰³ Cürçânî, “mekr”, 221.

2. Yerilen hile: Bu hilede ise kötülük ve çirkin iş yapmak maksadıyla amacı gizleme esası vardır.¹⁰⁴

Bahsi geçen kelimenin ism-i fâili ماکر/mâkir, cem'isi ماکرون/mâkirûn şeklindedir. Kelime Allah'a izafe edildiğinde; Allah'ın kandırmasından ve hile yapmasından maksat, kulun fark edemeyeceği bir belaya maruz bırakılmasıdır. Başka bir deyişle Rabbinin kendisini hemen cezalandırmayıp ona mühlet vermesidir. Diğer bir anlamda kulun dünya nimetlerinden faydalanıp azgınlığını arttırdığı sırada, Yüce Allah'ın kendisini yakalayıp hemen cezasını kesmesidir.¹⁰⁵ Mekk kelimesi; Kur'an'ı Kerim'de 21 âyette, türevleri ile birlikte kırk üç defa geçmektedir.¹⁰⁶ Bu âyetlerde genelde kâfirlerin ve münafıkların inananları yollarından çevirmek için kurdukları hilelerden ve tuzaklardan bahsedilir. Ayrıca mü'minler için de bir uyarı söz konusudur.

Keyd kelimesinin gerek sözlük gerek terim anlamlarında “tuzak kurma” ve “hile yapma” manaları fazlaca öne çıkmaktadır. Mekk kelimesinde de bu manada bir kullanım var. Bu da iki kelimenin anlam olarak birbirine benzediğini göstermektedir. Elbette bu iki kelimenin benzerliği olduğu gibi farklılığı da söz konusudur. Bir plan ve tedbir neticesinde gerçekleşen كيد / keyd ve مكر / mekr sözcüklerinin arasındaki en önemli fark مكر / mekr'in habersiz; كيد / keydin Firavun'un¹⁰⁷ ve Fil Ashabının tuzağı¹⁰⁸ misalindeki gibi haberli yapılmasıdır. Bunun yanı sıra bahsi geçen iki kelimenin mürâdif olduğu görüşü de vardır.¹⁰⁹

Birazdan yer vereceğimiz üç âyet mekr ve keyd kelimelerinin mürâdif olduğu görüşüne örnek teşkil etmektedir. Bu konuyla alakalı ilk âyetimiz şudur: وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ “Tuzaklarının cezası Allah katında biliniyorken onlar tuzaklarını kurmuşlardı. Hâlbuki onların tuzaklarıyla dağlar yerinden gidecek değildi.”¹¹⁰ Âyetteki mekr kelimesi “tuzak” anlamında kullanılmıştır.¹¹¹ Tuzak olarak

¹⁰⁴ İsfahâni, *el-Müfredât*, çev. Mustafa Yıldız, 919.

¹⁰⁵ Mahmut Çanga, “Mekk”, *Kur'an'ı Kerim Lugatı İlâvelerle Mu'cemu'l Müfrehes*, ed. Emine Eroğlu (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 486.

¹⁰⁶ Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîru beyân/ Esbâb-ı nüzul/ Fehâris kâmile lil-mevâzi' ve elfâz*, thk. Muhammed Hasan el-Hamsî (Beyrut: Dârur-Reşid, ty.), 203.

¹⁰⁷ Bk. el-Mü'min 40/37.

¹⁰⁸ Bk. el-Fil 105/2.

¹⁰⁹ Güllüce, “Kur'an'ı Kerim'de Allah'a Müşâkele Yoluyla İsnâd Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi”, 54.

¹¹⁰ İbrâhim 14/46.

nitelendirilen husus, müşriklerin Hz. Peygamber’i hedef alan planlarıdır.¹¹² Bu âyetle yer alan “onlar” zamiri genel manada, tüm kâfirleri kapsayabilir. Buna göre tuzaktan maksat şöyle olur: İnkârcılar ellerinden gelen ve yapmak istedikleri her kötülüğü yaptılar. Bunun için her yola başvurdular. Gerek kâfirliği desteklemede olsun gerek İslâmı geçersiz ve anlamsız kılmada olsun hepsini denediler.¹¹³ İbn Kesîr (öl. 774/1373) onların tuzağından kastın müşriklerin şirkleri olduğu görüşündedir.¹¹⁴ Bunun yanı sıra âyetteki mekr kelimesine “hile” manasını verenler de vardır.¹¹⁵ Allah başka bir âyetle müşriklerin kurduğu bu tuzaklara karşı, Hz. Peygamber’e tesellide bulunmuştur. Bu âyetle de tuzak “mekr” kelimesiyle karşılık bulmuştur. وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ “(Rasulüm!) Onların yüzünden tasalanma. Onların kurmakta oldukları tuzaklardan ötürü sıkıntı duyma.”¹¹⁶ Müşriklerin Hz. Peygamber’e kurduğu tuzaklar bu âyetle mekr kelimesiyle karşılanırken “Yahut bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Asıl tuzağa düşecek olanlar, inkâr edenlerdir.”¹¹⁷ âyetinde keyd kelimesiyle zikredilmiştir.

Keyd ve mekr kelimelerinin bulunduğu tuzak manasına bir başka misal de şöyledir: فَوَقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتٍ مَا مَكُرُوا وَحَاقَ بِالْفِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ “Nihâyet Allah, onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden bu zatı korudu. Firavun’un kavmini ise kötü azap kuşatıverdi.”¹¹⁸ Âyetle geçen “onlar” ile kastedilen Firavun ve taraftarlarıdır. Firavun’un kendine karşı gelen herkese yapmayı düşündüğü azaplar vardı. Âyetle bunlara atıf yapılmaktadır.¹¹⁹ Bunlardan biri ve en büyüğü, “İşte o tarafımızdan kendilerine hakkı getirince: ‘Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün, sağ bırakın!’ dediler. Ama kâfirlerin tuzağı elbette boşa çıkar.”¹²⁰ âyetinde geçmektedir. Bu âyetle Firavun’un planladığı tuzak keyd ile ifade edilmiştir. Kanaatimizce mekr ve keyd mana açısından pek de farklılıkları bulunmayan iki kelimedir.

¹¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 3/392; Beyzâvî, *Envâru’l-tenzîl*, 3/203.

¹¹² Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 19/147.

¹¹³ Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 2/179.

¹¹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’an’il Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 8/231-232.

¹¹⁵ Ayıntabî Mehmet Efendi, *Tibyân Tefsiri*, sad. Süleyman Fâhir (İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1980), 2/396; Bilmen, *Kur’an’ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 4/1706.

¹¹⁶ en-Neml 27/70.

¹¹⁷ et-Tûr 52/42.

¹¹⁸ el-Mü’min 40/45.

¹¹⁹ Kurtubî, *el- Câmi’*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 18/363; Bursevî, *Rûhul-beyân*, terc. İbrahim Tüfekçi, 7/355.

¹²⁰ el-Mü’min 40/25.

Mekr kelimesinin yer aldığı birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler, içerdikleri manalarla şunlardır: İnkârda ısrarcı olanlar, hasedin esirleri, inandığının aksine hayat süren münafıklar, hile ve tuzakların kurucusu anlamında kullanılmışlardır. Lâkin ulaşmak istedikleri amaçlar uğruna hazırladıkları tuzaklar, kendi ayaklarına dolanıp kazdıkları kuyuya kendilerinin düşmesine neden olmuştur.¹²¹ Üstelik bunun farkında bile olmamışlardır.¹²² Elbette, bu tuzak kurucuların yaptıklarının bir karşılığı olacaktır. Allah tüm bunları tesirsiz kılıp sahiplerini çetin bir azapla cezalandırmıştır.¹²³ Allah'ın mekri ilahîdir. Bu da Allah'ın zalim ve münafıkların hile ve tuzaklarını aleyhlerine çevirmesi demektir.¹²⁴ Yüce Allah, kurulan tuzaklara maruz kalan Peygamber'ine misaller verip ona telkinde¹²⁵ bulunmuştur.

1.3.2. İstidrâc (استدراج)

İstidrâc kelimesi “د-ر-ج/د-ر-ج” kökünden türeyen bir sözcük olup istifâl babındandır. Dini yönü bulunan harikulâdelerden olan istidrâc kelimesi, Kur'an'ı Kerim'de¹²⁶ fiil sigasıyla yer almaktadır.¹²⁷ İstidrâc kelimesi sözlükte; “hile, aldatma ve yavaş yavaş tehlikeye sürüklenme”¹²⁸, “derece derece yükseltme ve yavaş yavaş sonuca ulaştırma”¹²⁹, “kişinin adım adım azaba yaklaştırılması”¹³⁰ ve “bu yüzden ona kendi isteği doğrultusunda bazı olağanüstü durumların verilmesi”¹³¹ gibi anlamlarla tanımlanmaktadır. Buna örnek, Firavun'un elde ettiği başarısından ötürü kibirlenip azgılaşınca helâk olmasıdır.¹³² İstidrâc, Allah'ın kullarını cezalandırma hususunda onlara mühlet tanıması ve kullarına çeşitli nimetler vermesi gibi anlamlar içerir. Ayrıca kulların kendisine verilen bu nimetleri unutmaları ve sapkınlığa düşmeleri neticesinde helâke uğrayacakları da bildirilmektedir.¹³³

¹²¹ Bk. el-A'râf 7/123; Yûsuf 12/31; Fâtır 35/43.

¹²² Bk. el-En'âm 6/123.

¹²³ Bk. el-En'âm 6/124; el-A'râf 7/99; en-Nahl 16/26,45,46; en-Neml 27/51; Sebe 34/33; el-Fâtır 35/10.

¹²⁴ Bekir Topaloğlu, “Mekr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/580.

¹²⁵ Bk. Yûsuf 12/102; er-Râd 13/42; en-Nahl 16/127.

¹²⁶ El-A'râf 7/182; el-Kalem 68/44.

¹²⁷ Mehmet Sait Özevarlı, “Harikulâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/181.

¹²⁸ Çanga, “İstidrâc”, 183.

¹²⁹ Bekir Topaloğlu & Hayrettin Karaman, “İstidrâc”, *Yeni Kâmus* (İstanbul: Yılmaz Ofset, 1969), 98.

¹³⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 24/180.

¹³¹ Mehmet Erdoğan, “İstidrâc”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, ed. Hüseyin Kader, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2010), 262.

¹³² Ez-Zuhrûf 43/46-56.

¹³³ El-En'âm 6/42-45.

İstidrâcın bir edebi sanat olduğunu ilk defa İbnu'l-Esir (öl. 606/1210)'in tespit ettiği ve onu da Allah'ın kitabı Yüce Kur'an'dan derlediği ileri sürülmektedir. Ona göre bu sanat, “ustalıkla muhatabı bir şeyi kabule zorlama” manasında karşılık bulmaktadır.¹³⁴ İstidrac başka bir tanımlamada “güvenli yerden yakalanmak” şeklinde geçmektedir.¹³⁵ Cürcânî (öl. 816/1413) ise istidrâc kelimesini “Allah'ın, kulu –bela ve azap ile hâkir olması için- ömrünü bitirinceye kadar vakit vakit hâceti kabul edilmiş kılmasıdır.”¹³⁶ şeklinde açıklar. Başka bir görüşe göre, istidrâc bâtılda derinleşmenin sonucunda bazı başarıları ve harikalıkları ortaya çıkarmaktır. Fakat istidrâc ne kadar harika bir durum arz etse de alışlagelmiş bir fiille elde edildiği için olağanüstü sayılamaz.¹³⁷ Başka bir tanımda istidrâc, “fitne korkusu olmaksızın ihsanın peşi peşine gelmesidir.” şeklinde ifade edilir. İstidrâcın hikmeti; Allah'ın yanında af ve ihsanın, ansızın yakalama ve intikamdan daha sevimli olduğunu kulların görmesidir. Ayrıca bununla insanlar; O'nun şefkatini, iyiliğini, keremini ve rahmetinin gazabının önünde olduğunu göreceklerdir.¹³⁸

İstidrâc genel tanımlarından farklı olarak bir “ikna sanatı”dır. İbrahim (a.s.)'in, putperest babasına Hakk'a çağırarak tebliğde bulunduğu konuşma¹³⁹ buna güzel bir misaldir. Konuşmadaki; ince bir nezaket ve naiflik, sıcak ve içten bir yaklaşım, yüksek bir edep ve güzel ahlak, onur yüceltici tevazu, akıl ve mantığa hitap istidrâc üslubunun yansımalarıdır.¹⁴⁰

¹³⁴ Ziyâeddin İbnu'l Esîr, *el-Meşelü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir* (Kahire: Mektebetü'l Asriyye, 1358/1939), 2/68-69.

¹³⁵ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 3/526.

¹³⁶ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, “İstidrâc”, *Kitâbü't-Ta'rifât*, terc. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 19.

¹³⁷ Hayati Aydın, “İslâm İnançları Açısından Mucize, Keramet, Sihir ve İstidrâc Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (Aralık 2015), 135.

¹³⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Hasan Hüseyin Tunçbilek, 3/277.

¹³⁹ *Kitap'ta İbrâhim'i an. Zira o, sıdkı bütün bir peygamberdi. Bir zaman babasına dedi ki: “Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın? Babacığım! Hakikaten sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Öyle ise bana uy ki seni düz yola çıkarayım. Babacığım! Şeytana kulluk etme. Çünkü şeytan, çok merhametli olan Allah'a âsi oldu. Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum.* (Meryem, 19/41-45.)

¹⁴⁰ İsmail Durmuş, “İstidrâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/328-329.

İstidrâc kelimesinin, mekr ve keyd kelimeleri ile kesiştiği noktalar bulunmaktadır. Keyd ve mekr kelimelerinin istidrâcın çeşitlerinden olduğu belirtilir.¹⁴¹ Bahsi geçen bu üç kelimeyle ilgili bir başka tanımlama yapılır: İstidrâc, keyd ve mekr kelimeleri; mucize, keramet, maûnet gibi olumlu harikalıkların yanında olumsuz harikalıklardır. Bu şekil bir ayırım oluşturulurken gerek sınıflandırmada gerek tanımlamada bazı sıkıntılar ve tartışmalar yaşanmaktadır.¹⁴²

İstidrâc kelimesinin Kur'an'daki kullanımlarına yer vermek, keyd kelimesiyle olan ilişkisine örneklik arz edecektir. Bu örnekliklere anlam genişliği sağlayacak olan müfessirlerin âyetlerle ilgili açıklama ve görüşleridir. Bu âyetlerden ilki şöyledir: وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ “Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke götüreceğiz.”¹⁴³ âyetindeki “âyetleri yalanlayanlar” dan maksat başta Ebû Cehil ve arkadaşları olmak üzere Mekke müşrikleridir. Evrensel manada ise kıyamete kadar gelecek olan tüm inkârcılar âyetteki kapsama dâhildir.¹⁴⁴ “Hiç bilmeyecekleri yerden” ifadesinden kasıt, kendileri haklarında ne murat edildiğinden habersiz olmalarıdır. Bu da, azgınlıkta iyice dalıp gitmişken Allah'ın nimetlerini kendilerine art arda göndermesiyle gerçekleşir. Müşrikler, her bir yeni nimet geldiğinde kontrolü kaybedip yeni bir günaha daha girerler. Nimetlerin art arda gelişini Allah'ın bir lütfu olduğunu düşünürler. Hatta Allah'a yakın olduklarına dair bir alamet kabul ederler. Bu sebeple müşrikler, battıkça günaha batarlar. Nimetlerin devamlılığının, kendileri için bir perişanlık ve mahrumiyet olduğunun idrakine varamazlar. İşte bu, Allah'ın istidrâcıdır.¹⁴⁵ Bursevî (öl. 1137/1725) “yavaş yavaş helâke yaklaştıracamız” ifadesinin, inkârcıları Allah'tan bir ikram zannına düşüreceğini belirtmektedir. Bu zannın da kendilerini azap hükmü gerçekleşinceye kadar şımarıklığa ve taşkınlığa sürükleyeceğini ifade etmektedir.¹⁴⁶ Bu bağlamda istidrâcın manasına

¹⁴¹ Bk. Durmuş Özbek, “Hârikulâde Olaylar ve İhânet/Hızlân”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2002), 96.

¹⁴² Süleyman Uludağ, “Keramet-II”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi* 15 (2005), 15.

¹⁴³ el-A'râf 7/182.

¹⁴⁴ İdris Bozkurt, *Kur'an'dan Öğütler* (Ankara: DİB Yayınları, 2011), 1/75.

¹⁴⁵ Zemâhşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 2/536.

¹⁴⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Hasan Hüseyin Tunçbilek, 3/277.

cevap verilecek olursa “Bu, Yüce Allah’ın şükretmeyen kullarına bir tuzağıdır.” denilir.¹⁴⁷

Â’raf sûresi 183. âyette -yukarda bahsettiğimiz âyetin sonrasındaki âyet- keyd kelimesi yer almaktadır. Fahreddin er-Râzî, bu iki âyet hakkında şöyle der: Allahu Teâlâ ihsanını, “istidrâc” olarak adlandırdığı gibi, şeklen bir tuzak biçiminde olduğundan “keyd” diye de adlandırmıştır.¹⁴⁸ Buna göre, keyd ile istidrâcın anlam birlikteliği mevcuttur.

Keyd ile istidrâcın anlam birlikteliğine misal olan bir başka âyet de şu şekildedir: فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَدِّبْ بِهِذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ “*Sen bu sözü (Kur’ân’ı) yalan sayanı bana bırak (kendini üzme). Biz onları, bilmedikleri bir yönden yavaş yavaş azaba yaklaşıtıyoruz.*”¹⁴⁹ Bu âyette Allah, peygamberine hitap etmektedir. Allah Hz. Peygamber’e, müşriklere karşı yardımcısının kendisi olacağını ve müşrikleri kendisine bırakmasını telkin etmektedir. Allah, Rasulüne inanmayanlara; mühlet verecek, kendilerine verilen nimetleri arttıracak,¹⁵⁰ sıhhatlerini devam ettirecek ve kendilerini peyderpey azaba çekecektir. Bunlara maruz kalan inkârcılar bu durumun istidrâc olduğunu bilmeyecektir.¹⁵¹ Bu âyetten sonraki ilk âyet “*Doğrusu benim tuzağım pek sağlamdır.*”¹⁵² şeklindedir. Allah âyette, inkârcılara karşı keydinin yani tuzağının şiddetli olduğunu zikreder. Allah’ın inkârcılara ihsanı ve imkân vermesi helake sebep olması yönüyle tuzak şeklindedir. Bu durum istidrâc olarak adlandırıldığı gibi keyd olarak da adlandırılır. Tuzak, hile ve istidrâcın asıl manası, kişiyi güvendiği yerden yakalamaktır.¹⁵³

İstidrâc kelimesinin farklı kişilerce farklı tanımlamalarının olduğunu ifade ettik. Fakat biz, istidrâcı daha çok Allah’a izafesi yönünden ele almaya çalıştık. Çünkü keyd kelimesinin Allah’a izafesinde istidrâc kelimesi de devreye girmektedir.

¹⁴⁷ Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Menşûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 6/691.

¹⁴⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 15/78.

¹⁴⁹ el-Kalem 68/44.

¹⁵⁰ Ayıntabî Mehmed Efendi, *Tıbyân Tefsiri*, sad. Süleyman Fâhir, 4/358.

¹⁵¹ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil*, 5/237.

¹⁵² el-Kalem 68/45

¹⁵³ Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 3/526.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'AN'DA KEYD KELİMESİ

2.1. Keyd Kelimesinin Allah'a İzafesi ve Müşâkele Sanatı

Müşâkele sözlükte, “iki şeyin şeklen birbirlerine benzerliklerinden dolayı ayırt edilemeyecek derecede karıştırılması”¹⁵⁴ veya “iki manalı bir sözü her iki manasıyla, birini hakiki diğerini mecazi olarak iki defa arka arkaya kullanma sanatıdır.”¹⁵⁵ Müşâkelenin terim anlamı şöyledir: “Bir anlamı kendi lafzı dışında söz sırasında geçmiş bir lafızla söylemektir. İkinci kelime kendisine sadece şeklen benzemekte, anlam olarak ise farklılaşmaktadır.”¹⁵⁶

Müşâkele, tahkiki veya takdiri şekilde olur. Takdiri müşâkeleyi şöyle örnekleyelim: *صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ* “Allah’ın boyası (ile boyandık.) Boyası Allah’tan daha güzel olan kimdir?”¹⁵⁷ âyetinde Allah’ın temizlemesinden bahsedilir. Çünkü iman, nefsi temizler. Âyetteki hitap Hristiyanlar içindir. Hristiyanlar çocuklarını vaftiz denen ayinde suya batırıp temizlediklerine inanırlar. Bu sebeple iman, müşâkele olarak âyetteki *صِبْغَةَ اللَّهِ* “Allah’ın boyası” tamlamayla ifadelendirilmiştir.¹⁵⁸

Arap dili, içerisinde çok sayıda edebi sanat ve farklı ifade tarzları barındırmaktadır. Edebi sanatların taşıdıkları zengin mana sayesinde ulaştırılmak istenen mesaj, muhataba en doğru ve en uygun şekilde iletilir.¹⁵⁹ Müşâkele sanatı da, Arap dilinin zenginliğine katkı sağlayan edebi sanatlardan biridir. Bu sanat yer aldığı Kur’an âyetlerinde, anlatılmak istenen mesajın doğru ifadelendirilmesinde fayda sağlar.

¹⁵⁴ Ebu’l Hüseyin Ahmed İbn Fâris, “şkl”, *Mu‘cemu mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn (Beyrût: Dâru’l-Fıkr, 1399/1979), 3/205.

¹⁵⁵ Necmeddin Şahiner, *Edebi Sanatlar* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1975), 95.

¹⁵⁶ Ali Bulut, “Müşâkele”, *Belagat Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 345.

¹⁵⁷ Bakara 2/138.

¹⁵⁸ İmam Celâleddin es-Suyûti, *el-itkân fî ulûmu’l-Kur’ân*, terc. Sakıp Yıldız & Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 2/252.

¹⁵⁹ Yaşar Seracettin Baytar, “Arap Edebiyatında Mana İle İlgili Güzel Söz Sanatları”, *Diyanet İlmî Dergi* 51/1 (2015), 117.

Keyd kelimesi bazı âyetlerde Allah’a nispet edilmiştir. Keydin “tuzak kurmak, hile yapmak” gibi anlamları Allah’ın şanına yakışmaz. Keyd Allah’a isnad edildiğinde farklı anlamlar kazanır. Bu anlamlardan birisi hilebaz kimsenin düzenini ve hilesini boşa çıkarıp bozma şeklindedir. Tuzağa düşürülen kimseyi destekleme, ona yardımda bulunma ve onun işlerini yoluna koyma diğer bir anlamdır. Bu anlamlara ilave olarak bir de şu mana vardır: Allah’ın; günahkâr olana hemen ceza vermeden ona karşı nimetini devam ettirerek, onun iyice azdırıp sapkınlıkta ısrar ettiği vakit onu kısıktırak yakalamasıdır. Bu istidrâcî ilâhîdir.¹⁶⁰

Allah’a nispet edilen tuzaklar, kul için çirkin ve kötü gözükse de Allah’tan gelen ve iyiliğin en üst mertebesindeki işlerdir. Çünkü kul zalimdir ve hak etmeyene tuzak kurmuştur. Hâlbuki Yüce Allah adil olandır. Ehline ve hak edene tuzak kurar. Allah’ın tuzak kurması mecazi anlamdadır. Yani Allah kurulan tuzakların karşılığını verir. Bu da şekli bir durumdur ve tuzak olarak adlandırılır.¹⁶¹ Allah zahir ve batın olan herşeyi bilme kudretine sahiptir. Bu sebeple keyd ve benzeri kelimelerin, Allah’a izafesi hakiki anlamda değildir. Yapılan izafeyi mecazi anlamda değerlendirmek yerinde gözükmemektedir. Yahut müşâkele yoluyla olması da muhtemel ve uygundur.¹⁶²

Bursevî, keyd kelimesinin izahında şöyle demiştir: Dünyada kılıç, ahirette ise ateşle intikam almanın tuzak olarak isimlendirilmesi müşâkele kabilindendir. Yani işlenen fiillerin karşılığı bu şekildedir.¹⁶³ Şeklen benzerliği bulunan iki kelimenin aynı ifadede bir araya getirilmesiyle oluşan müşâkele, karşıt anlamlı kelimelerde de olabilmektedir. Bu kullanım daha çok mecazi bağlamda kullanılan karşıt kelimeler arasında olmaktadır.¹⁶⁴

Şimdi keyd kelimesinin Allah’a nispet edildiği âyetlere ve müfessirlerin o âyetler hakkındaki yorumlarına geçelim. Bu konudaki ilk âyetimiz şudur: دَلِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ

¹⁶⁰ Çanga, “Keyd”, 448.

¹⁶¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâ’i ‘u’t-tefsîr*, thk. Yüsrî Seyyid Muhammed (Kahire: Dâr İbnu’l Cevzî, 1427/2006), 2/73,74.

¹⁶² Güllüce, “Kur’an’ı Kerim’de Allah’a Müşâkele Yoluyla İsnad Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi”, 54.

¹⁶³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, çev. Ali Rıza Temel, 9/583.

¹⁶⁴ İsmail Durmuş, “Müşâkele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/154.

كَيْدِ الْكَافِرِينَ “Bu böyledir. Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını bozar.”¹⁶⁵ Âyet metnindeki “Bu böyledir” ifadesinden kastedilen şunlardır: Allah’tan gelen güzel nimet, kâfirlerin öldürülmesi ve atma olayına işaret olabilir.¹⁶⁶ Âyetin sibakında Bedir kuyusuna gelen Ebû Cehil’e ¹⁶⁷ bu âyette atıf yapılmaktadır. Bu azılı müşrik, Allah’tan Hz. Muhammed’le arasında bir hüküm vermesini ve devamında Allah’ın, hoşnut olduğu tarafa yardımcı olmasını ister.¹⁶⁸ Bunun üzerine onu ikaz eden âyet nazil olur.¹⁶⁹ Âyette her ne kadar tuzağın kâfirlere ait olduğu ifade edilse de öne çıkan husus farklıdır. Kurulan tuzaktan ziyade, tuzağın Allah tarafından nasıl boşa çıkarılıp iptal edildiği vurgulanmaktadır.

Allah’ın, kâfirlerin hilesini ve kurduğu tuzakları boşa çıkarması farklı şekillerde gerçekleşir: İnananları, kâfirlerin sırlarına vâkıf kılar. İnkârcıların kalplerine korku salar. Kâfirlerin kurdukları birlik ve beraberliği dağıtır. İnkârcıların niyetleriyle azmettiklerinin farklılık göstermesi sebebiyle vardıkları kesin kararları bozar.¹⁷⁰ Nitekim Allah, tuzakları geçersiz kılar ve kâfirleri zaafa düşürür.¹⁷¹ Kâfirlerin tuzağının nasıl boşa çıkarıldığı âyetin nüzulunda şöyle anlatılır: Müslümanlar Mekkelilerle Bedir’de mücadele etmişlerdi. Müslümanlar onları öldürmüş, esir etmiş bundan dolayı da övünmeye başlamıştı. Olay, Hz. Peygamber’in -Allah’ın yönlendirmesi sonucu- bir avuç toprakla müşrikleri alt etmesiyle başladı. Müslümanlar da kaçan Mekkelilerin arkasından takip ettiler, kimini esir edip kimini öldürdüler. Allahu Teâlâ, Müslümanlara tüm bunlarla ihsanda bulundu.¹⁷² İbn Kesîr, bu âyetin mü’minler için bir müjde olduğunu ifade eder. Şöyle ki: Allah, Müslümanlara yardımcı olacağını ve kendilerine

¹⁶⁵ el-Enfâl 8/18.

¹⁶⁶ Beyzâvi, *Envâru’t-tenzil*, 3/54.

¹⁶⁷ Ebû Cehil; Hz. Muhammed’in üzerine deve işkembesi attıran, Hz. Muhammed’e hakaretler eden, Dâr’ün-Nedve’de Hz. Muhammed’i öldürme teklifini sunan Mekkeli bir müşriktir. Bedir Savaşında müşrik ordusunun kumandanlığını Ebû Cehil yapmıştır. Bu savaşta Ebû Cehil gibi birçok ileri gelen İslâm düşmanı öldürülmüştür. Savaş sonunda Hz. Peygamber, Ebû Cehil’in devesini başkomutan hakkı olarak kendisine almış ve diğer develerinin arasına dâhil etmiştir. (Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 93,99,119,157,161,165)

¹⁶⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, terc. Mehmet Beşir Eryarsoy, 2/93.

¹⁶⁹ “(Ey kâfirler!) Eğer siz fetih istiyorsanız işte size fetih geldi. Eğer vazgeçerseniz bu sizin için daha iyidir. Yine (Peygamber’e düşmanlığa) dönerseniz, biz de ona yardıma döneriz. Topluluğunuz çok bile olsa sizden hiçbir şeyi savamaz. Çünkü mü’minlerle beraberdir.” (El-Enfâl, 8/19.)

¹⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 15/146.

¹⁷¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/2381.

¹⁷² Zemâhşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 2/565-567.

kurulan hileleri de etkisiz kılacağını duyurur. Gelecekte kâfirler helâke uğrayacak ve hileleri boşa çıkacaktır.¹⁷³

Konuyla alakalı bir diğer âyet ise şöyledir: فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ “(Azaptan kurtulmanız için) bir hileniz varsa, gösterin bana hilenizi!”¹⁷⁴ Yüce Allah inkârcılara “...gösterin bana hilenizi!” diyerek, inkârcıların hak ettikleri cezadan kurtulmada bir çareleri varsa onu kullanmalarını ister. Fakat bu istek gerçek manada onların çare bulması için değildir. Burada dikkat çekilmek istenen şey kâfirlerin içine düşecekleri çaresizliktir.¹⁷⁵ Âyet “Gücünüz yetiyorsa kendinize bir çare arayın ve azabımdan kurtulun.” anlamındadır. Bu emir, kâfirlerin dünya hayatında mü'minlere kurduğu tuzaklara atıftır. Bu hitap, onları azarlamak ve aciz bırakmak içindir. Allah, bu şekilde onların acziyetlerini ortaya koymaktadır.¹⁷⁶ Tıpkı Bakara sûresindeki “...Haydi Kur'an sûresinin bir benzerini getirin...”¹⁷⁷ âyetinde buyrulduğu gibi. Bu türden bir ifade, manevi bir azaptır. İşte bundan sebep Allah, Mürselât sûresinde “Yalan söyleyenlerin o gün vay haline!”¹⁷⁸ buyurmuştur.¹⁷⁹

Keydin içinde yer aldığı bir diğer âyet Fîl sûresinde geçmektedir. Âyete geçmeden önce Fîl sûresinin en önemli özelliğine değinmek gerekir. O da bu sûrenin, Hz. Peygamber'in doğduğu yılda meydana gelen fil olayını konu almasıdır. Olay bahsedilen sûrede tasvir edilmektedir.¹⁸⁰ Fîl sûresinde keydin içinde yer aldığı âyette şöyle buyrulur: أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ “Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı?”¹⁸¹ Âyette “onlar” dan kasıt, bu âyetin siyakındaki âyette geçen fil sahipleridir. Bu fil ordusunun sahibi Ebrehe¹⁸² Kâbe'nin hac ve ticaret merkezi oluşunu kabullenemez. Kendi bölgesi Yemen'de bir kilise inşa ettirir. Yeni merkezin burası olmasını ve hacıların burayı ziyaret etmesini ister. Fakat bu hedefine ulaşamaz ve Kâbe'yi yıkmak

¹⁷³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 7/43.

¹⁷⁴ el-Mürselât 77/39.

¹⁷⁵ Ebûsuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, 5/446; Karaman vd. *Kur'an Yolu*, 5/531.

¹⁷⁶ Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedevî, 3/588; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Hüseyin Kayapınar, 9/439.

¹⁷⁷ el-Bakara 2/23.

¹⁷⁸ el-Mürselât 77/40.

¹⁷⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 30/281.

¹⁸⁰ Mikâil Bayram, *Fil Olayının Mahiyeti ve Fîl Sûresi* (Konya: Damla Ofset, 1998), III.

¹⁸¹ el-Fîl 105/2.

¹⁸² Habeşistan Necaşisi tarafından Yemen'e vali olarak atanan kişidir. (Özsoy & Güler, *Konularına Göre Kur'an*, 777.)

için yola çıkar.¹⁸³ Yüce Allah, fil olayında herşey açıkça ortadayken neden bu işi keyd yani tuzak olarak isimlendirmiştir? Sonuçta Ebrehe, Kâbe'yi yıkacağını dillendirmektedir. Râzî, bu soruyu sorduktan sonra cevabını da şöyle verir: Evet, Ebrehe niyetini açık etmişti fakat kalbinde açık ettiğinden daha şiddetli bir kötülük vardı. İçinde Araplara karşı kıskançlık da besliyordu. Kâbe sebebiyle Arapların sahip olduğu şeref ve haysiyeti onlardan alıp kendisine mal etmek niyetindeydi.¹⁸⁴

Genel olarak âyetteki tuzak iki türdür. İlki hacıların yönünü Kâbe'den çevirmek için Yemen'de bir kilise inşa ettirmek; ikincisi ise, Kâbe'nin yıkılması için harekete geçmektir.¹⁸⁵ Velhâsıl, Allah'ın evini yıkmaya kalkışan saldırgan güç kalkıştığı fiilin neticesinde cezasına erişmiştir. Kâbe'ye düşmanlıkta bulunanlara karşı çaresiz olan Mekke halkı, şehri terk etmiş ve dağlara sığınmışlardır. Allah'ın inâyetiyle bu olaydan zarar görmeden kurtulmuşlardır.¹⁸⁶ Allah, bu âyetle de görüldüğü üzere kurulan tuzağın amacına ulaşmasına mani olmuştur.

Tuzak kurmaya yeltenen kimi kâfirlerin bu konuda başarısız olacağını Allah şu âyetle bildirmektedir: *أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ* “Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Asıl tuzağa düşecek olanlar, inkâr edenlerdir.”¹⁸⁷ Âyetle tuzaktan maksat nüzûl dönemindeki şu olaydır. Dârü'n-Nedve'de inkârcılar, Hz. Peygamber'i öldürmek niyetiyle tuzaklar ve komplolar kuruyorlardı. Bunları yaparken aldananın kendileri olacağını farkında değillerdi. Çünkü Allah, elçisini korumuş, Hz. Peygamber sağ salim hicret etmişti. Sonrasında Bedir'de yakalanan Hz. Peygamber değil Ebu Cehiller olmuştur. Allah, Peygamber'ine gaybı haber ederek onu korumuştur.¹⁸⁸

Âyetten çıkarılan genel yorum şöyledir: Müşriklerin Hz. Peygamber'e ittiba etmeyişleri ve ondan yüz çevirişleri hususunda bir hüccetleri kalmamıştır. Bu da demektir ki ilâhî azabın başlarına gelmesini istemekteydiler. Çünkü Allah onlara, kendilerinden herhangi bir ücret istemeyen ve onları bilmedikleri şeylere ileten bir elçi

¹⁸³ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 5/339.

¹⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/99.

¹⁸⁵ Zemâhşerî, *el-Keşşaf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 6/433-434; Neseffî, *Medâriku't-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 3/681.

¹⁸⁶ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, 5/691.

¹⁸⁷ et-Tûr 52/42.

¹⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsiru'l Kur'an'il Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 13/239; Neseffî, *Medâriku't-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 3/387.

göndermiştir. Onların kitapları da yoktur. Bunlara rağmen onlar, peygamberden yüz çeviriyorlar. O halde Allah'ın kendilerini helak etmesini ve kendilerine tuzak kurmasını (cezalandırmasını) istiyorlar. Çünkü kâfirin, küfründe ilerlemesi için ona fırsat vermek bir tuzaktır.¹⁸⁹ Bu da Allah'ın keydidir.

Allah tuzak kuranlar hakkında bahsi geçen âyetin sibakında şöyle buyurmaktadır: *يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ* “O gün tuzakları kendilerine hiçbir fayda vermez ve yardım da görmezler.”¹⁹⁰ Bu âyette, Tûr sûresi 42. âyette geçen müşriklerin Hz. Peygamber'in hayatına kastetme tuzağına atıf vardır. Âyette “Onlara fiillerinin fayda vermeyeceği gün...” ifadesi kullanılmamıştır. Çünkü burada 42. âyete nispeten bir kıyas söz konusudur. Asıl kastedilen: “Onlara, Peygamber'e kurmakta oldukları tuzak fayda vermemiştir. O halde müşrikler, bu tuzağın kendilerine fayda sağlamayıp zararı dokunacağı o günde ne yapacaklar?” manasıdır.¹⁹¹ O müşrikler ki, Allah'ın azabından kendilerini alıkoyamayacaktır. Müşriklere tam da bu durumda, yardımcı olacak ve onları azaptan kurtaracak kimse olmayacaktır.¹⁹²

Keyd kelimesinin içinde yer aldığı aşağıdaki iki âyet müşâkele sanatına bir misaldir. Keyd kelimesi bahsedeceğimiz iki âyette birer defa zikredilmiştir. Bu âyetlerde aynı zamanda tuzak kurmanın karşılıklı olması söz konusudur. Bu konudaki âyetler ise şöyledir: *وَأَكِيدُ كَيْدًا* “Ben de bir tuzak kurarım.”¹⁹⁴ Âyette “onlar” ifadesinin muhatabı, Mekke ve Kureyş müşrikleridir. Bu kimseler Allah'ın, Peygamberine vahyettiği Kur'an'ın buyruğunu ve nurunu söndürmek gayesindedirler. Bunu başarabilmek için de ellerinden gelen her türlü imkânı tuzak kurma yolunda kullanırlar.¹⁹⁵ Bu iki âyette geçen tuzakların faili veya yapıcıları birbirinden farklıdır. İlk tuzak müşriklere nispet edilirken diğeri Allah'a nispet edilmektedir. Müşriklere nispet edilen tuzaklar genel olarak şunlardır: Çeşitli lafızlarla inanç noktasında ortaya attıkları şüpheler,¹⁹⁶ Hz. Peygamber'i şairlikle ve sihirbazlıkla

¹⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/267.

¹⁹⁰ et-Tûr 52/46.

¹⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/266-267.

¹⁹² Taberî, *Câmi'ul-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 21/602.

¹⁹³ et-Târık 86/15.

¹⁹⁴ et-Târık 86/16.

¹⁹⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Ali Rıza Temel, 9/583.

¹⁹⁶ “Hayat sadece dünya hayatımızdan ibarettir.”, “Bu çürümüş kemikleri kim diriltecek?”, “O (Peygamber), birkaç ilahı, bir tek ilâha mı indiriyor?”, “Bu Kur'an, iki beldenin en büyük adamına

niteleme ve onu öldürme planlarıdır. Allah'a nispet edilen tuzak iki şekilde ele alınmalıdır. İlki Allah'ın, inkârcıların hile ve tuzaklarını kullarından bertaraf etmesidir. İkincisi de kullarına, kurulan tuzaklara karşı yardım edip dinini yüceltmekle karşılık vermesidir.¹⁹⁷ Buradan anlaşılan kısaca âyette geçen keyd yani tuzak kelimesinin kendi anlamıyla Allah'a isnad edilmediğidir. Bu âyetlerde müşâkele sanatı icra edilmiştir. İkinci âyetteki tuzakla, Allah'ın müşriklere vereceği karşılık kastedilmiştir.¹⁹⁸ Müşrikler, insanların Kur'an'ın çağrısına kulak vermesini önlemek gayesiyle tuzaklar kurmaktadır. Buna mukabil Allah da onları hemen cezalandırmayıp onlara mühlet vermektedir. Bu da O'nun tuzağıdır. Allah bu âyette, Peygamber'inden müşriklere zaman tanımasını ve zamanı geldiğinde onları cezalandıracağını zikretmektedir.¹⁹⁹ Yüce Allah âyetlerinde düşmanlık ve kötülüğün cezasını, aynı anlama gelmese de düşmanlık ve kötülük olarak adlandırır.²⁰⁰ Tıpkı bunun gibi Târik sûresindeki âyette geçen tuzağın cezasını da tuzak olarak adlandırmıştır. Bu tuzak kurma vasfının Allah'a isnadı ancak ceza verme şeklinde olur.²⁰¹

2.1.1. Müşâkele Bağlamında Allah'a İzafe Edilen Bazı Kelimeler

Keyd kelimesi gibi Allah'a isnad edilen başka kelimeler de bulunmaktadır: Mekk, nisyan, hud'a, suhriyye, istihza'. Bu kelimeleri, Allah'a nispet edilmeleri yönüyle ve müşâkele sanatının geçtiği âyetlerden hareketle sunacağız.

2.1.1.1. Mekk (مكر)

مكر /Mekk kelimesi, daha önce de bahsettiğimiz gibi keyd kelimesiyle yakın anlamlıdır. Buna ilave olarak bu iki kelimenin müradif olduğunu savunanların olduğunu da belirtmiştik. Mekk, geçtiği âyetlerde birçok anlama gelmektedir yani vücut bir kelimedir. Fakat âyetlerde genel olarak “tuzak kurmak, hile yapmak” anlamları geçer.

indirilmesi gerekmez miydi?”, “O (Kur'an) sabah akşam ona yazdırılıyor.” (el-En'âm 6/29; Yâsîn 36/78; es-Sâd 38/5; ez-Zuhrûf 43/31; el-Furkân 25/5.)

¹⁹⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 31/133-134; Bilmen, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/4012.

¹⁹⁸ Tâhir b. Muhammed b. Âşûr, *Tahrîrü'l-ma'ne's-sedîd ve tenvîrü'l-aqli'l-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd* (Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 8/50.

¹⁹⁹ Taberi, *Câmi'ul-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 24/307.

²⁰⁰ Bk.eş-Şûrâ 42/40.

²⁰¹ Neseffî, *Medâriku't-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 3/629.

Mekrin Allah’a izafe edildiği âyetlerden dört tanesinde müşâkeleye rastlanır. Bu âyetlerden ilkiyle başlayalım. *وَمَكْرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ* “Onlar tuzak kurdular; Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.”²⁰² Âyette bahsedilen tuzak kurmanın ardındaki süreç genel olarak şöyledir: Allah, Hz. Îsâ’yı İsrâiloğullarına bir peygamber olarak göndermişti. Hz. Îsâ da onları Allah’ın dinine davet etmişti. Lâkin İsrâiloğulları küfürlerinde inat edip peygamberin davetine olumlu karşılık vermemişler. Sonrasında Hz. Îsâ’nın zaman içerisinde gösterdiği mucizeler halk arasında yayılmış ve meşhur olmuştur. Yahûdiler onu kınayıp açıkça inkâr etmişler. Bir de onu öldürmeyi amaçlamışlar.²⁰³ Âyette “onlar” şeklinde ifade edilen grup, Hz. Îsâ’yı inkâr eden Yahûdilerdir. Planladıkları tuzakları ise, Hz. Îsâ’yı öldürtmek için katil ayarlamış olmalarıdır. Lâkin Allah’ın kurduğu tuzak, Îsâ’yı göğe yükseltmek şeklinde olmuştur. Böylece tutulan katil, Hz. Îsâ’ya benzetilmiş ve o katil olarak tutulan kimse öldürülmüştür. Burada “mekr” kelimesi Allah’a izafe edilmektedir. Çünkü mekr, başka kimseye zarar veren tuzak ve hile manasına gelir. Bu yönüyle Allah’a izafe edilemez. Ancak müşâkele ve mükabele yoluyla izafe edilebilir.²⁰⁴

Konuyla ilgili bir diğer ayet şöyledir: *وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ* “Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri veya seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarken Allah da tuzak kuruyordu. Çünkü Allah, tuzak kuranların en iyisidir.”²⁰⁵ Âyette genel olarak ifade edilen mana: “Mü’minlere Allah’ın kendilerine ihsan ettiği nimetleri hatırlat. Kâfirlerin sana tuzak kurmalarını hatırla.”²⁰⁶ şeklindedir. Âyet tuzağın içeriğine yer vermiştir. Müşriklerin kurdukları bu tuzakların neler olduğunu, sebebi-nüzûl bağlamında ele alalım.

Mekkeli Müşrikler, Hz. Peygamber’in Medine’ye gidip orada Müslümanlarla güç kazanıp kendilerine galip gelmesinden korkmuşlar. Bunun gerçekleşmemesi için Dâru’n-Nedve’de toplanıp Hz. Peygamber için tuzaklar hazırlamaya başlamışlar. İlk önce onu esir etmeyi sonra onu sürgün etmeyi düşünmüşler. Son olarak müşrikler, her

²⁰² Âl-i İmrân 3/54.

²⁰³ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 8/67-68.

²⁰⁴ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 1/562; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil*, 2/19.

²⁰⁵ el-Enfâl 8/30.

²⁰⁶ İbnü’l Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 3/346.

kabilelerden biri seçilsin ve hepsi birlikte onu öldürsün²⁰⁷ diye bir karara varmışlar. Necidli bir ihtiyar kılığına bürünen şeytan son aldıkları kararı desteklemiş. Allah bu durumdan Peygamber'ini haberdar edince Hz. Peygamber yatağına Hz. Ali (r.a.)'yi yatırmış. Peygamberimiz (s.a.s) kuşatma altındaki evinden kimseye görünmeden çıkmış ve Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Medine'ye doğru hicret etmiştir.²⁰⁸ Böylece müşriklerin Allah'ın Peygamberine karşı kurduğu komplo bozulmuştur.

Allah'ın işi, kurulan tuzakları savuşturmak ve tuzak sahiplerine hadlerini bildirmektir. Bu ilâhî fiile mekr denilmesinin sebebi şudur: Müşriklerin mekrlerine karşılık olarak onların haberi olmadan çabalarını boşa çıkarır ve onları yanıltır. Bu bir müşâkeledir. Aksi takdirde Allah'ın fiiline mekr, Allah'a da mâkir denilemez.²⁰⁹

Ele aldığımız mekr kelimesiyle ilgili bir diğer âyet şudur: وَإِذَا أَدَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسْتَهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا فَلْيَسِّرْهُ لَكُمْ فَاسْرِعْ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُوبُونَ مَا تَمْكُرُونَ *“Kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra insanlara bir rahmet tattırdığımız zaman, bir de bakarsın ki âyetlerimiz hakkında onların bir tuzağı vardır. Şüphesiz elçilerimiz kurduğunuz tuzakları yazıyorlar.”*²¹⁰ Âyette geçen mekr kelimesi, “gizli tuzak” anlamındadır. Mekr kelimesi Allah'a nispet edildiğinde ya istidrâc manasını ya da günahkârların mekrine karşılık bir cezayı ifade eder. Âyetin sonunda gizlice çevrilen hile ve tuzakların melekler tarafından kaydedildiği ifade edilir. Tüm bunlar meleklere bile gizli değilken Allah'a nasıl gizli kalır ki?²¹¹ Âyette ifade edildiğine göre, Allahu Teâlâ günahkârlara ve zalimlere mühlet vermiştir. Günahkârlar da bu durumda aldanmış ve kendilerine

²⁰⁷ Hz. Muhammed'i öldürmek için bir kabileden bir kişinin seçilmesi yerine her kabileden birer kişinin seçilmesinde bir plan vardı. Eğer bir kişi Hz. Muhammed'i öldürürse o kişinin kabilesine karşı kan davası başlar. Kan davası, kabile hayatında düzeni sağlayan merkezi gücün olmayışı sebebiyle yaygın olan bir gelenektir. Öldürülen kişinin intikamının alınma duygusu kan davasına en büyük sebeptir. Cahiliye Arapları bu konuda çok hassas ve titiz davranırlardı. Bir adam başka bir kabileden bir kimseyi öldürse, öldürülenin kabilesi katilin kabilesinden birini öldürmeden veya o kabileden diyet almadan huzur ortamı sağlanamazdı. Saldıran gruba aynı şekilde mukabilde bulunmak kabilenin kutsal göreviydi. Bu sebeple müşrikler Hz. Muhammed'i öldürmede her kabileyi işin içine katarak Haşimoğullarının(Hz. Muhammed'in kabilesi) tüm kabilelere karşı kan davası gütmesine engel olacaktı. Böylece Haşimoğulları diyete razı olacak, katillerin kabileleri diyeti ortaklaşa ödeyeceklerdi. [İbrahim Sarıçam, *Haz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 38,119.]

²⁰⁸ Kurtubî, *el- Câmi* ' , thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 9/494-495; Karaman vd. *Kur'an Yolu*, 2/686.

²⁰⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2397.

²¹⁰ Yûnus 10/21.

²¹¹ Beyzâvî, *Envâru't- tenzîl*, 3/109.

azabın dokunmayacağını sanmışlardır. Lâkin Allah'ın günahkârlara tanıdığı vakit sona erdiğinde azap onları kısıkvrak yakalamıştır.²¹²

Mekr kelimesinin Allah'a izafesindeki son örneğimiz şu âyettir: *وَمَكْرُوا مَكْرًا وَمَكْرًا* “Onlar bir tuzak kurdular. Biz de onlar farkına varmadan bir tuzak kurduk.”²¹³ Âyetle ilgili rivâyete göre Hicr'deki bir vadide Sâlih (a.s.)'e ait bir mescid vardı ve orada namaz kıldırı. Kâfirler kendi aralarında dediler ki: “Sâlih üç gün sonra bizden kurtulacağını iddia etmişti.²¹⁴ Hâlbuki biz üçüncü günden önce ondan ve ailesinden kurtulacağız.” Hemen vadiye doğru yola çıktılar ve Sâlih namaz için geldiğinde kendisiyle birlikte ailesini de öldürmeyi planladılar. Allah tam bu esnada onlara doğru bir taş gönderdi. Kaçıştılar lâkin taş onların üzerine düştü. Ne kavimleri onların nerede olduğunu ne de onlar kavimlerine ne yapıldığını bilmediler. Allah onların her birine yerinde azap etti ve Sâlih'i ve beraberindekileri kurtardı.²¹⁵ Allah; Semûd kavminin Sâlih'e kurduğu tuzağı, kendileri için helak olma sebebi kılmıştır.²¹⁶ Bu sebepten Allah -müşâkele yoluyla- kendi yaptığına tuzak ismini vermiştir.²¹⁷

Mekr kelimesinin Allah'a izafesinde ne gibi manalara geldiğine âyetler bağlamında değindik. Ele aldığımız bu âyetlerde ortak olan husus, mekr kelimesinin Allah'a nispetinde farklı değerlendirilmiştir. Mana itibariyle oluşan bu farklılık; Allah'ın tuzak kurması, inkârcıların tuzaklarına karşılık vermesi ve o tuzakları bozması şeklindedir.

2.1.1.2. Nisyan (نسيان)

نسيان /Nisyan, sözlükte “unutmak²¹⁸, hatıra gelmemek²¹⁹” gibi anlamlara gelir. Terim olarak, sahip olunan bilginin ihtiyaç anında hatıra gelmemesidir.²²⁰ Nisyan

²¹² Taberî, *Câmi 'ul-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 12/141.

²¹³ en-Neml 27/50.

²¹⁴ Bk. Hûd 11/65.

²¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 4/461-462; Neseî, *Medâriku't-tenzil*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 2/612.

²¹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, terc. Süleyman Mollaibrahimoğlu, 6/165.

²¹⁷ Muhammed Ali Es-Sâbûnî, *Şafvetü't-tefâsîr* (İstanbul: Darü Yasin, 1431/2010) 2/536.

²¹⁸ Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. El-Abbâs et-Tâlekânî, *el-Muhtâ fi'l-luğa*, thk. Muhammed Hasan Âli Yâsîn (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994), 8/385.

²¹⁹ Mutçalı, “Nisyan”, 883; Çanga, “Nisyan”, 507.

²²⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, “Nisyan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/144.

kelimesi Kur'an'da birçok âyette geçmektedir. Nisyan kelimesinin geçtiği üç âyette nisyanın Allah'a isnadının ve müşâkelenin örnekleri vardır. Şimdi bunlara tek tek yer verelim.

Bahsi geçen üç âyetten ilki şudur: الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ “Onlar, dinlerini bir eğlence ve oyun edindiler de dünya hayatı onları aldattı. Onlar, bu günleri ile karşılaşacaklarını unuttukları ve âyetlerimizi bile bile inkâr ettikleri gibi biz de bugün onları unuturuz.”²²¹ İbn Kesîr, bu âyetin ilk cümlesinin iki şekilde anlaşıldığını öne sürmektedir. İlk olarak, “kâfirler eğlence ve oyunu nefisleri adına din edindiler.” anlamına gelir. İkinci olarak, “dinleri olduğuna inandıkları nesne ile oynadılar ve o dini ciddiye almadılar.” manasındadır. Dünya hayatının insanı aldatması mecazidir. İnsan uzun ve kaliteli yaşamaya, zengin olup merteye kazanmaya meyleder. İşte bu durumlar, ölçüsü dışına çıkarsa dinin emrinden uzaklaşır.²²² Dünyaya aldanmış kimseler ki Allah'a kavuşacaklarını hatırlarına getirmezler, O'na aldırış etmezler. Allah kâfirlerle olan muamelesini, iyilik yapma hususunda kölesini unutup ona iltifat etmeyen birisine benzetmiştir. Bunun gibi benzetmelere Kur'an'da yer verilmesinin sebebi, gayb âleminde yaşananların daha iyi anlaşılmasıdır.²²³ O halde âyette bahsedilen “unutmak” tan maksat Allah'ın, dinini küçümseyenlerin ve inkâr edenlerin dualarına icabet etmemesi ve onlara merhamet etmemesidir. Bu durum tıpkı Allah'ın başka bir âyetinde “Kötülüğün karşılığı, ona denk bir kötülüktür...”²²⁴ buyurması gibidir. Yukarıdaki âyette onların unutmalarının cezası da “unutmak” diye isimlendirilmiştir.²²⁵

Bu konudaki ikinci âyet ise şöyledir: الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ “Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerinin aynısıdırlar. Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkoyar ve cimrilik ederler. Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu! Çünkü münafıklar, fasıkların kendileridir.”²²⁶ Âyette geçen “nisyan/unutma” iki şekildedir. İlki Allah'ı unutanlar ki bunlara münafık denilmiştir. Münafıkların unutmaları Allah'ı zikretme

²²¹ el-A'râf 7/51.

²²² İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 6/316-317.

²²³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Hasan Hüseyin Tunçbilek, 3/173.

²²⁴ Eş-Şûrâ 42/40.

²²⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 14/99.

²²⁶ et-Tevbe 9/67.

hususunda gaflete düşmüş olmalarıdır. İkincisi de Allah'ın bu kimseleri nisyana terk etmesidir. Bu da Allah'ın, münafıkları rahmet ve ihsanından mahrum bırakması anlamındadır.²²⁷ Âyetteki nisyan kelimesi unutmak anlamındadır. Fakat buradaki unutmaktan kasıt terk etmektir. Yani münafıklar, Allah'ın kendilerine verdiği emirleri terk ettiler. Allah da onları kendi şüpheleri içine terk etti.²²⁸

Nisyan kelimesinin Allah'a isnadına misal olan son âyet de şudur: وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسَاكُمْ “Denilir ki: Bu güne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi biz de bugün sizi unuturuz. Yeriniz ateştir, yardımcılarınız da yoktur!”²²⁹ Âyette “biz de sizi unuturuz” lafzındaki “siz” hitabı kâfirler içindir.²³⁰ Allah'ın onları unutmamasına sebep olan; Hak olan dini inkâr etmeleri ve bunda inat etmeleri, dünya hayatının geçiciliğine aldanıp ahiret hayatından yüz çevirmeleridir.²³¹ Bir diğer sebep de Allah'ın âyetlerini eğlence sebebi yapıp dinle alay etmeleridir.²³² Allah'ın unutmaması yine kâfirlerin unutmamasına mukabildir. Kâfirler, Allah'ın huzuruna çıkıp hesap vereceği amelleri işlemeyi unutmuştur. Allah da bu sebepten *onları cehennem azabında unuturum*, buyurur.²³³

Nisyan kelimesinin geçtiği üç âyette Allah'a isnad konusunda şunlar söylenebilir: Allah'ın onları aşağılayıcı bir şekilde terk etmesi ve onlara hiçbir durumda ehemmiyet vermemesidir. Elbette ki tüm bunlar, onların yaptıklarına karşılık gerçekleşmiştir.²³⁴ Allah, tüm noksanlıklardan münezzehtir. Unutmak bir eksikliktir ve Allah bundan da berîdir. Nitekim Yüce Allah, zatının “unutmaz” oluşunu Hz. Mûsâ vasıtasıyla âyeti kerimede ifade etmiştir. Firavun'a: “Mûsâ: ‘(Geçmiş milletler) Onlar hakkındaki bilgi, Rabbimin katında bir kitaptadır. Rabbim ne unuttur ne de yanılır.’ dedi”²³⁵ Keyd ve mekr kelimeleri gibi nisyana kelimesi de Allah'a isnad edildiğinde gerçek manada unutmak anlamına gelmez. Allah'ın, dinine karşı olanlara verdiği bir cevaptır.

²²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 3/65.

²²⁸ Kurtubî, *el- Câmi* ' , thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 10/293.

²²⁹ el- Câsiye 45/34.

²³⁰ Bk. el- Câsiye 45/31.

²³¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27/275.

²³² Ayıntabî, *Tibyân Tefsiri*, sad. Süleyman Fâhir, 4/158.

²³³ Taberî, *el- Câmi* ' , thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 21/108-109.

²³⁴ İsfahânî, “Nisyan”, 956.

²³⁵ Tâhâ 20/52.

2.1.1.3. Hud'a (خدع)

خدع /Hud'a, sözlüklerde “oyuna getirmek, aldatmak, kandırmak”²³⁶, “hile, tuzak”²³⁷ anlamlarında kullanılır. “Yoldan çıkarmak” anlamında mecazi kullanımı da vardır.²³⁸ Hud'a kelimesi, Kur'an'da üç âyette geçmektedir.²³⁹

Nisâ sûresinde yer alan âyet müşâkele sanatına örnek teşkil eder. Çünkü bu âyette hud'a kelimesinin Allah'a isnadı söz konusudur. İlgili âyet ise şu şekildedir: إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا “Şüphesiz münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışırlar. Hâlbuki Allah da onları aldatmaktadır. Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatırlarlar.”²⁴⁰ Bu âyet, münafıkların²⁴¹ yaptıklarının farklı bir boyutunu açıklar. Münafıklar diğer insanlar gibi imanlı gözüktürler lâkin gönüllerinde yer edinen iman değil inkârdır. Allah da buna mukabil o münafıkların mallarını ve canlarını dokunulmaz sayar. Ahirette ise cehennemin en alt katını onlar için hazır eder.²⁴² Yani münafıklar, iman konusunda Allah'ı ve peygamberini aldatmayı isterken aldanmış kendileri olurlar.²⁴³ Burada Allah'ın aldatmasından maksat en net ifadeyle, münafıkların cezalandırılması ve azabın kendilerine ulaşmasıdır.²⁴⁴

Sırat üzerindeyken münafıklara ve mü'minlere bir nur verilir. Herkes kendi nurlarının ışığında yürür. Sonra mü'minlerin nuru yanmaya devam eder fakat münafıkların nuru söndürülür. Durum böyle olduğunda iki grubun arasında bir diyalog geçer.²⁴⁵ “Münafıklar mü'minlere: ‘Bakın da nurunuzdan faydalanalım’ derler...”²⁴⁶ Fakat Allah nurun devamlılığını, mü'min kullarına bahşetmiştir. Eğer Allah dileseydi

²³⁶ Mutçalı, “Hud'a”, 216.

²³⁷ Topaloğlu & Karaman, “Hud'a”, 77.

²³⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmi ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1419/1998), 1/234.

²³⁹ Bk. el-Bakara 2/9; en-Nisâ 4/142; el-Enfâl 8/62.

²⁴⁰ en-Nisâ 4/142.

²⁴¹ Kelime nifak (نفاق) kelimesinden türeyen bir kelimedir. Nifak kelimesi, Kur'an'da münafık (منافق) şeklinde ism-i fail kalıbıyla 32 yerde zikredilir. Ayrıca münafık; “Şeriatın bir kapısından girip diğer kapısından çıkan” anlamında ifade edilir. [Hacı Mehmet Soysaldı, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar* (İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997) 86-87.]

²⁴² Ebûsuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, 1/801.

²⁴³ Bilmen, *Kur'an'ı Kerim Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, 2/691.

²⁴⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 11/84.

²⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 2/166; Suyûtî, *ed-Durrü'l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 5/81.

²⁴⁶ el-Hadîd 57/13.

münafıkların da nurunu daim kılardı. Nitekim münafıklar, kendi nurlarının da daim olacağı düşüncesine kapılarak bir aldanma içine düşmüşlerdir.

2.1.1.4. Suhriyye (سُخْرِي)

سُخْرِي /Suhriyye, سُخْر/s-h-r kökünden türeyen bir kelime olup sözlükte “alay etme, eğlenme”²⁴⁷, “kişiyle alay etme eylemi”²⁴⁸ gibi anlamlara gelir. Râgıb el-İsfâhânî (öl. 5./9. yy ilk yarısı) suhriyye kelimesine, “yenilerek kendi iradesiyle boyun eğen kimse”²⁴⁹ anlamını vermiştir. Birazdan yer vereceğimiz âyetle suhriyye, hem kök halde hem fiil sigasıyla birlikte yer almaktadır.

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ *“Sadakalar hususunda, mü'minlerden gönüllü verenleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenlerle Allah da alay eder. Ve onlar için elim bir azap vardır.”*²⁵⁰ Âyeti kerimede سُخْر/s-h-r kelimesinden türeyen her iki kelime “alay etme” anlamıyla ifade edilmiştir. Mü'minlerle alay eden kimseler diye bahsedilenler münafıklardır. Münafıkların mü'minlerle alay etmesi ise âyetin sebebi nüzulünde anlatılır.²⁵¹ Şöyle ki: Hz. Peygamber savaş gelir giderleri için bağış çağrısı yapmış, Müslümanlar da buna coşkuyla katılım sağlamıştır. Herkes maddi durumu el verdiğince bağış yaparak, savaş hazırlığına katkıda bulunmuşlardır. Mesele işte tam burada başlamaktadır. Münafıklar yapılan yardımlardan rahatsız olup, Müslümanlarla alay etmişlerdir. Servetlerinin önemli bir kısmını bağışlayanları gösteriş yapmakla suçlamışlardır. Maddi durumunun yetersizliği sebebiyle az katkıda bulunanlarla da “Allah'ın sadakaya mı ihtiyacı var?” deyip eğlenmişlerdir.²⁵² Bu durum münafıkların en kötü huylarındandır. Mallarını Allah yolunda tasadduk eden kimseler bile münafıkların diline düşmekten kurtulamamıştır.²⁵³

Allah'ın münafıklarla alay etmesinin anlamı ise, münafıklara mü'minlere yaptıklarının cezasını vermektir. Onların küfürlerinin karşılığı, kendilerini bekleyen

²⁴⁷ Tâlekânî, *el-Muḥîṭ fi'l-luġa*, thk. Muhammed Hasan Âli Yâsîn, 4/261.

²⁴⁸ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Furûku 'l-luġaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim (Kahire: Dâru'l-İlim ves-Segâfeh, 1997), 254.

²⁴⁹ İsfâhânî, “Suhriyye”, 460.

²⁵⁰ et-Tevbe 9/79.

²⁵¹ Ayıntabî, *Tıbyân Tefsiri*, sad. Süleyman Fâhir, 2/235.

²⁵² Karaman vd. *Kur'an Yolu*, 3/40-41.

²⁵³ Taberî, *Câmi 'ul-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 11/588.

elim bir azaptan başkası değildir.²⁵⁴ Yüce Allah, âyetle münafıkların alay etmelerinin karşılığını vereceğini beyan etmiştir. Münafıkların, kendilerini bekleyen elim azaptan bihaber olması onların bir aldanma içinde olduğuna işarettir.

2.1.1.5. İstihza' (استهزاء)

استهزاء /İstihza' sözlükte “alay etmek, dalga geçmek, alaya almayı alışkanlık haline getirmek”²⁵⁵ gibi anlamlara gelir. İstihza' “alay üslubuyla kötülük sayılacak şeyi gizleyip onu daha uygun halde açıklamak”²⁵⁶ demektir. Anlamına değindiğimiz bu kelime “Allah’a isnad edildiğinde nasıl bir mana ihtiva eder” sorusunu şu âyetlerle ifade etmeye çalışalım.

İstihza'nın “karşısındakiyle eğlenmek ve onu küçük görmek” anlamında geçtiği âyet²⁵⁷ şu şekildedir: *وَإِذَا لَفُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُونَ* “(Bu münafıklar) mü'minlerle karşılaştıklarında: ‘(Biz de) iman ettik’ derler. Şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise: Biz sizinle beraberiz, biz onlarla(mü'minlerle) sadece alay ediyoruz, derler.”²⁵⁸ Bu âyetin sebebi nüzulünde münafıkların alay etmesinden bahsedilir. Rivâyete göre, münafıkların başı Abdullah b. Ubey²⁵⁹ yandaşlarıyla giderken bir grup sahabeyle karşılaşır. Sahabiler: Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Ali (r.a)'dır. Abdullah b. Ubey her biriyle tek tek konuşurken, hem övücü hem alaycı bir üslup kullanır. Hz. Ali, Abdullah b. Ubey'i bu konuşmasından dolayı münafıklık etmemesi konusunda uyarır. Abdullah b. Ubey de “Bizim imanımız tıpkı sizin imanınız gibi, bizim tasdikimiz tıpkı sizin tasdikiniz gibidir.” der. Âyet de bu olay üzere nazil olur.²⁶⁰ Bu âyetin sibakında yine istihza'dan bahsedilir.

İstihza'nın Allah'a nispet edildiği âyet ise şu şekildedir: *اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ* “Gerçekte, Allah onlarla alay eder de azgınlıklarında onlara fırsat verir.

²⁵⁴ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 1/697; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3/91.

²⁵⁵ İsfahânî, “İstihza”, 1044; Çanga, “İstihza”, 534.

²⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/77.

²⁵⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Harun Ünal, 1/90.

²⁵⁸ el-Bakara 2/14.

²⁵⁹ Abdullah b. Ubey, Uhud Savaşında Hz. Peygamber'e ve Medinelilere karşı Yahûdilerle birlik yapmıştır. Ayrıca münafıkların reisi olan bu kişi, Müstalikoğulları Gazvesi sonrasında Hz. Aişe (r.anhâ)'ye yapılan iftirayı başlatandır. (Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 172,195.)

²⁶⁰ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, çev. Şadi Eren, 1/65-66.

Bu yüzden onlar bir müddet başıboş dolaşırlar.”²⁶¹ Âyette bahsedilen Allah’ın onlarla alay etmesinden maksat, münafıklara alaycı tavırlarının karşılığını çektiğidir.²⁶² Allah’ın münafıklara süre tanıması, onlarla alay etmesine delalet eder. Onlar bu durumun farkına varamazlar.²⁶³ Velhâsıl, Allah’ın onlara hak ve adalet üzerine verdiği cezaya istihza’ denilmiştir.²⁶⁴

Kur’an; insanları, onların inançlarını ve değerlerini eğlence konusu yapan kimseyi *câhil* olarak nitelemektedir. Bu davranışların ancak onlara layık olduğu bildirilir. Nitekim Hz. Mûsâ, İsrailoğullarının “*Bizi alaya mı alıyorsun?*” sorusuna cevaben “*...Câhillerden olmaktan Allah’a sığınırım.*”²⁶⁵ demiştir.²⁶⁶

2.2. Keydin Uygulayıcıları: Şeytan ve İnkârcılar

Şeytan (شيطان) kelimesi, ش-ط-ن kökünden gelir. “Yaklaştı” anlamına gelir.²⁶⁷ Şeytan ismi, bütün saptırıcı unsurları içinde barındıran kapsayıcı bir anlama sahiptir.²⁶⁸ Şeytan; kötü kimsenin, kötülüğe teşvik edip temsilcisi olanın ve dalâletin önderinin somutlaşmış halidir. Şeytan, Allah’a karşı muhabbet besleyip kulluğunu yerine getiren her mü’minin baş düşmanı ve kötülüğün sembol adıdır.²⁶⁹ غرور / *Garur* kelimesi çokça aldatan anlamına gelir ve şeytana nispet edilir. Çünkü şeytan aldatanların en kötüsüdür.²⁷⁰ Şeytan, “ateşten yaratıldığı için, aşırı derecede öfkelenme yetisine ve makbul olmayan bağınazlığa sahiptir.”²⁷¹

Kur’an’da şeytan tabiri²⁷² isyanın temsilcisi anlamında ifade edilmiştir. Şeytan tüm zamanını, insanı kendi mertebesine indirmek için feda etmektedir. Bu uğurda tüm

²⁶¹ el-Bakara 2/15.

²⁶² Nisâbûrî, *el-Vasît*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 1/91; İbnü’l Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 1/35.

²⁶³ İsfahânî, “İstihza”, 1044.

²⁶⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrul Kur’an’il Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 1/292-293.

²⁶⁵ el-Bakara 2/67.

²⁶⁶ Mustafa Çağrı, “İstihza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/347.

²⁶⁷ Cürçânî, “Şeytan”, 135.

²⁶⁸ Bk. Ramazan Altıntaş, *Kur’an’da Hidâyet ve Dalâlet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1995), 285-291.

²⁶⁹ Ahmet Güç, “Şeytan”, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Şâmil Yayınevi, 2000), 7/303.

²⁷⁰ İsfahânî, “Garur”, 708; bk. İbrahim Kâfi Dönmez, “Garar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/366.

²⁷¹ İsfahânî, “Ştn”, 522.

²⁷² Bk. el-En‘âm 6/112.

kabiliyetini sergileyip, insanın aleyhine iş görmektedir.²⁷³ Kur'an; şeytan gibi saptırıcı ve olumsuz bir rol üstlenenleri, ister şeytanın nesebinden olsun ister olmasın “şeytan” olarak niteler.²⁷⁴ Şeytanın kendine yandaş edindiği kimseler ise, mutluluğun kaynağını ilâhî dinin dışında arayanlardır. Kişi farkında olmaksızın nefesine uyar ve şeytana kapılır. Yaratıcı, insanlara bu durumdan kurtarmak ve bu tehlikeye düşmelerini önlemek için üç öneride bulunmaktadır. Kendi zatına; “inanma”, “güvenme” ve “sığınma”. Bunlar olmadan Allah'ın yardımı o kimseye erişmez.²⁷⁵ Buraya kadar söylenenlerle şeytanın, insanın işlediği kötü fiillerin asıl sebebi olduğu sanılmaktadır. Hâlbuki şeytan, insanın fitratında yer alan fücür payesini harekete geçiren unsurlardan yalnızca birini oluşturmaktadır.²⁷⁶ İnsanın, yeryüzünde fesat çıkaran biri²⁷⁷ olarak nitelendirildiği bu özellik onu meleklerden ayırır. Bu aynı zamanda insan için bir zaafıdır.²⁷⁸ İşte bu zaafı doğru amel ve niyetlerle iyiye yahut kötüye çevirebilmek yine insanın iradesindedir. Allah'a kul olan insan, şeytana karşı her daim teyakuzda olmalıdır. Çünkü şeytan hile ve tuzaklarıyla insanın ziyana uğraması için çaba sarf etmektedir.

İslâm, şeytanın insanlar üzerindeki mutlak hâkimiyeti görüşünü ve anlayışını kabul etmemektedir. Çünkü şeytanın gücü ve imkânları sınırlıdır. Bundan dolayı şeytanın hile ve tuzakları başarısız kılınmaya mahkûmdur.²⁷⁹ Şeytanın tuzağının zayıflığının bir sebebi iyilik ve sevabın aslî, günah ve kötülüğün insan için arızî olmasıdır. Çünkü insanların yaptığı tercihler farklılık arz eder. İnkârda karar kılan insanların hilesi, Allah'ın yanında olduğu durum ve kişilerden zayıftır.²⁸⁰ Bu durum âyette şöyle geçmektedir: الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا *“İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise tağut yolunda savaşırlar. O halde şeytanın dostlarına karşın savaşın;*

²⁷³ Aşır Örenç, “Kütüb-ü Sitte Hadisleri Özelinde Şeytan, Mahiyeti ve Yaratılışı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (Şubat 2012), 144.

²⁷⁴ Özsoy & Güler, *Konularına Göre Kur'an*, 53.

²⁷⁵ Bk. Remzi Kaya, “Kur'an'ı Kerim'de İnsan-Şeytan İlişkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 28.

²⁷⁶ Ebû Mansûr el-Mâturidî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*. thk. Fatma Yûsuf el- Haymî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 4/464-465.

²⁷⁷ el-Bakara 2/30.

²⁷⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 2/234-235.

²⁷⁹ İlyas Çelebi, “Şeytan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/100.

²⁸⁰ Mehmet Emin Günel, “Şeytanın Saptırmasına İlişkin Kur'an İfadelerinin İrade Hürriyeti Açısından Değerlendirilmesi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi(Kader)*, 17/1 (2019), 203.

şüphe yok ki şeytanın kurduğu hile pek zayıftır.”²⁸¹ Âyette geçen tağuttan kastedilen *şeytandır*. Bunun göstergesi de âyetin sonundaki şeytan lafzının varlığıdır. “Şeytanın hilesi” demek, hem kendisinin hem kendisine tâbi olanların hilesi anlamındadır.²⁸² Nitekim bu hilenin zayıflığı Bedir Savaşı esnasında gözler önüne serilmiştir.²⁸³ Şeytan o gün müşriklere “Bugün size galip gelecek kimse yoktur. Elbette ki ben sizin yardımcınızım.” ifadeleriyle telkinde bulunmuştur. Fakat olay cereyan edip gruplar karşılaştığında şeytan geri çekilmiştir. Kendisi, telkinde bulunduğu müşriklerden uzaklaşmıştır. Hatta müşriklerle ilgisi bulunmadığını söylemiştir. Bu durum şeytan apaçık bir yalancı olduğunun göstergesidir.²⁸⁴

Âyetten hareketle, iman edenlerin koruyucusu Allah iken; müşriklerin ve kâfilerin destekçisi şeytanın ta kendisidir. Şeytan ve yardımcılarının, mü’minlere yönelik hileleri pek zayıf ve ehemmiyetsizdir. Çünkü Allah kendine iman edenlerin hile ve tuzaklara karşı koruyucusu ve yardımcısıdır. Allah aynı zamanda mü’minleri kurulan tuzaklara karşı cesaretlendirmektedir.²⁸⁵ Şu dörtlük, mü’minlerin kâfirler karşısında durabilmesine teşvik niteliğindedir:

*Zulmün topu var, güllesi var, kal’ası varsa,
Hakk’ın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır;
Göz yumma güneşten, ne kadar nûru kararsa
Sönmez ebedî, her gecenin gündüzü vardır.*
Tevfik Fikret²⁸⁶

Şeytan ve yardımcıları, mü’minlerin imanına karşı her ne kadar tuzak kursa da elbet kalıcı olamayacaklardır. Çünkü mü’minlerin inanç kaynağı Yüce Allah’tır. Bu durumu şu misal güzel bir şekilde ifade eder: Hayır sahibi ve dindar kimselerin isimleri, dünyada madden iyi şartlarda olamasalar da hep bâki kalır. Hâlbuki zalim ve zorba kimselerin çok kıymet verdikleri şanları, onlarla beraber toprağa gömülür ve kaybolur.²⁸⁷

Keydin ikinci faili inkârcılardır. Bu inkârcılar kimi zaman “kâfir” kimi zaman

²⁸¹ en-Nisâ 4/76.

²⁸² Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevi, 1/375.

²⁸³ İbnu’l Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 2/133.

²⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’ani’l Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 3/60-61.

²⁸⁵ Zemâhşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 2/109.

²⁸⁶ Yaşar Nabi Nayır, *Tevfik Fikret Yaşamı*, Sanatı, Şiirleri (İstanbul: Varlık Yayınları, 1995), 87.

²⁸⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 10/189; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/1393.

“müşrik” kimi zaman da “münafık” adını alır. Küfrün en büyüğü Allah’ın varlığını ve birliğini, O’nun şeriatını insanlara ulaştıran peygamberlerini inkârdır. Kâfir ise bu hususları inkâr eden kimsedir. Bu inkârı sebebiyle inananlara çeşitli hile ve tuzaklar hazırlamaktadır. Firavun²⁸⁸ da bu kâfirlerden biridir. Allah’ın ilâhî mesajını tebliğle vazifeli Hz. Mûsa’ya türlü tuzaklar kurmuştur. Bu tuzakların neler olduğunu Mü’min sûresinden iki âyetle izah edelim.

İlk ayet şu şekildedir: *فَلَمَّا جَاءَهُم بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ* “İşte o (Mûsa), tarafımızdan kendilerine hakkı getirince: Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün, kadınları sağ bırakın! dediler. Kâfirlerin tuzağı elbette boşa çıkar.”²⁸⁹ Âyetin son cümlesinde, “onlar” demek yerine “kâfirler” denilmesinde iki husus ortaya konulmaktadır. Birincisi, hükmün kâfirler hakkında olduğunu ifade etmektir. İkincisi ise, kâfirlerin tuzaklarının boşa gitmesinin illetini göstermektir.²⁹⁰ Bu ayete göre “Kâfirlerin” yani Firavun ve kavminin “tuzağı elbette boşa çıkar.” Kendilerine hiçbir fayda vermez. Firavun, Hz. Mûsa ve kavmini yok etmek istemiştir. Bu isteğini başarılı kılmak için de ordusunu, adamlarını kullanmıştır. Lâkin bu tuzağa karşı, Allah korumak istediği kimseleri korumuştur.²⁹¹ Netice itibarıyla kaybeden Firavun olmuştur.

Âyetin nüzûl sebebi hakkında şunlar ifade edilir: Hz. Mûsa, Allah’ın buyruğu üzerine Firavun ve halkına tebliğde bulunmuştur. Lâkin Firavun ve yanındakiler, Allah’a itaati reddetmişlerdir. Bu inkârcılar daha önce İsrâiloğullarının erkek çocuklarını öldürmüştür. Aynı kötü plan tekrar devreye girmiştir. Firavun bu sefer de Hz. Mûsâ’ya iman edenlerin erkek çocuklarının öldürülmesini emretmiştir.²⁹² Bahsi geçen âyette bu olaya yer verilmiştir.

²⁸⁸ Firavun ismi Araplar tarafından Mısır hükümdarlarına verilen bir lâkaptır. Bu kelimenin türediği *tefer’ana* fiili; büyüklük, ototrite sahibi olmak, kaba kuvvet, baskı ve zor ile idare etmek anlamlarına gelir. Firavunların baskı ve zulme dayanan idarelerinden dolayı Araplarca böyle isimlendirilmiş olması gerekir. [Ali Bardakoğlu vd. “firavun”, *Kur’an’ı Kerim Ansiklopedisi* (İstanbul: Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1988), 1/104-105.]

²⁸⁹ el-Mü’min, 40/25.

²⁹⁰ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil*, 5/55.

²⁹¹ Kurtubî, *el- Câmi’*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 18/245-246; Bursevî, *Ruhu’l-beyân*, çev. İbrahim Tüfekçi, 7/337.

²⁹² Taberî, *Cami’ul beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin, 20/308; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 27/55.

Firavun'un kavminden iman eden biri, Firavun ve taraftarlarını Hz. Mûsâ'yı yalanlama konusunda uyardı. Onlara, kendilerinden önceki ümmetlerin başına gelen azabı ve cezayı hatırlattı. Aynısının kendi başlarına da gelebileceği ihtimali ile onları korkuttu.²⁹³ Mûsâ, Firavun ve halkına: Rablerinin göklerin, yerin, arasında bulunanların ve kendilerinin, kendilerinden öncekilerin de Rabbi olduğunu²⁹⁴ anlattı. Firavun, orada bulunan halkın gözünde tanrı imajının tehlikeye düşeceği endişesine kapıldı. Firavun için halkının desteği çok ehemmiyetliydi. Halkı, Mûsa'nın tebliği üzerine *"Biz bizim gibi iki insana iman eder miyiz hiç? Hele bir de milletleri bize köle iken..."*²⁹⁵ cevabını verdi. Bu sözlerden dayanak alan Firavun, veziri Hâmân²⁹⁶'a dönüp kendisi için bir kule yapmasını²⁹⁷ emretti. Firavun eğer tanrı isem gökyüzüne de hükmetmem gerekir düşüncesiyle kule yapımına karar verdi.²⁹⁸

Firavun, Hz. Mûsâ'nın haber verdiği şeylerin gökler ilâhının katından olduğunu söylemesini yalanlıyordu. Bunu kanıtlamak için bir tuzak hazırlamaktaydı.²⁹⁹ Firavun, kavminin kafasını karıştırmak için ya da kendi cehaletinden dolayı kule yapılmasını istedi.³⁰⁰ Bu durum âyette şöyle geçer: *وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ* *أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلَعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ* *رُئِيَ لَفِرْعَوْنَ سُوءَ عَمَلِهِ وَصَدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ* *"Göklerin yollarına erişirim de Mûsa'nın Tanrı'sını görürüm. Doğrusu ben onu, yalancı sanıyorum, dedi. Böylece Firavun'a, yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı tamamen boşa çıktı."*³⁰¹ Firavun'un kule yaptırma teşebbüsünün altında iki düşünce yatar: İlk olarak, biz göklere çıktık baktık ve Mûsa'nın ilâhını görmedik. Bu, onun ilâhının olmadığına kanıttır. İkinci olarak, biz bütün gücümüze rağmen göklere erişemedik. O halde Mûsa nasıl çıktı da Rabbinin elçisi oldu. Firavun bu söylemleri planlıyordu. Bu şekilde Firavun'a, yaptığı kötü iş süslü gösterilmiştir. Firavun bunları

²⁹³ İbn Kesîr, *Kasasü'l Enbiyâ*, terc. Mahmut Varhan & Hasan Ali Saygın (İstanbul: Karınca ve Polen Yayınları, 2017), 480.

²⁹⁴ eş-Şuarâ 26/24-28.

²⁹⁵ el-Mü'minûn 23/47.

²⁹⁶ Bu isim Kur'an'da altı yerde Firavun'la birlikte zikredilir. (el-Kasas 28/6,8,38; el-Ankebût 29/39; Gâfir 40/24,36.) Kur'an'da adı geçen Hâmân, Mûsâ (a.s.)'nın muhatap olup mücadele ettiği Firavun'un veziri veya sarayındaki önemli şahsiyetlerden olabilir. Amon kültürünün başrahibi olması da diğer bir seçenektir. [Şaban Kuzgun, "Hâmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/436.]

²⁹⁷ el-Kasas 28/38.

²⁹⁸ Ömer Özsoy & İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an* (Ankara: Fezr Yayıncılık, 2015), 154-157.

²⁹⁹ Ebûsuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, 5/18.

³⁰⁰ Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 3/211.

³⁰¹ el-Mü'min 40/37.

planlarken ciddiyetinden değil, halkı aldatmak adına hile yapmaktadır. Onun bu şekildeki entrikası, başarılı olmanın dışında kendi aleyhine dönmüştür.³⁰² İncelediğimiz âyetlerde keyd uygulayıcısı olarak Firavun’u gördük. Firavun, kendine ve halkına tebliğle vazifelendirilen Mûsâ peygambere tuzaklarıyla karşılık vermiştir. Firavun’un kibri, kendisine yöneltilen ilâhî çağırışı duymasına mani olmuştur.

Aşağıdaki âyetle yine Allah’ın dinini tebliğ için gönderdiği bir başka peygamber, inanmayanlar tarafından tuzağa maruz bırakılmıştır. Bu defa keydin uygulayıcısı putperest bir kavim, keyde maruz kalan peygamber ise Hz. İbrâhim olmuştur. İlgili âyet ise şu şekildedir: *وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ* “Ona bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları, daha çok hüsrana uğrayanlar durumuna soktuk.”³⁰³ *فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ* “Ona bir tuzak kurmayı istediler. Fakat biz onları alçaklardan kıldık.”³⁰⁴ Farklı sûrelerde yer alan bu iki âyeti birlikte ele aldık. Çünkü her iki âyetle ortak olan husus, Hz. İbrâhim’e kurulan tuzaktır. Kavminin, İbrâhim’e kurmak istedikleri tuzak onu ateşte yakmaktır. Hz. İbrâhim, delille putperestleri alt edip tartışmada susturunca onlar da acizliklerinin halk tarafından duyulmasını istemediler. Hz. İbrâhim nasıl ki putlara tuzak³⁰⁵ kurmuştu, o putların tapıcıları da Hz. İbrahim’e öyle tuzak kurmak istemekteydiler. Amaçları putlarını kıran Hz. İbrâhim’i yok etmek için bir tuzak kurmaktı.³⁰⁶ İbrâhim’i ateşle cezalandırmayı tercih etmişlerdi. Çünkü cezaların en korkuncu ve dehşet vericisi ateştir.

Rivâyete göre Hz. İbrâhim’i yakmaya azmedince onu hapsedmişler. Sonra Kûsâ’da³⁰⁷ etrafı çevrili avlu gibi bir ev yapmışlar. Bir ay boyunca her türden sağlam odunu toplamışlar. Hatta bir kadın hastalandığı vakit: “Eğer Allah bana afiyet verir de iyileşirsem, İbrâhim için odun toplayacağım!” diye adakta bulunmuş. Sonra büyük bir ateş yakmışlar. Öyle ki, bu ateşin hararetinden neredeyse gökteki kuşlar yanacakmış. Bu denli devasa ateş yakmalarının amacı, kendi hâkimiyetlerinin ve güçlerinin

³⁰² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/4159.

³⁰³ el-Enbiyâ 21/70.

³⁰⁴ es-Sâffât 37/98.

³⁰⁵ “Yavaşça putlarının yanına vardı. (Oraya konmuş yemekleri görünce) Yemiyor musunuz? Neden konuşmuyorsunuz? dedi. Bunun üzerine, yanlarına gelip sağ eliyle vurdu geçirdi.” (Es-Sâffât 37/91-93)

³⁰⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Süleyman Mollaibrahimoğlu, 7/137.

³⁰⁷ Irak topraklarında Bâbil yakınlarında bir yerleşim birimidir. İbrâhim(a.s.) burada doğmuş, burada ateşe atılmıştır. Daha sonra da buradan Beyt-i Makdis’e hicret etmiştir. [Bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 4/487-488, 5/166.]

büyükliğini göstermektir. Hz. İbrâhim elleri ve ayakları bağlı şekilde mancınığa koyularak ateşe fırlatılmıştır. Tam o esnada Cibrîl (a.s.) ateşe: “*Ey ateş, İbrâhim’e serin ve selamet ol!*”³⁰⁸ diye nida etmiştir.³⁰⁹ Böylece Allah, Peygamberine tuzak kurmak isteyenlerin tuzağını başına geçirmiştir. Onları rezil etmiştir.³¹⁰ Putperestlerin Hz. İbrâhim’i uğratmaya çalıştıkları zararlar, kendilerinin batıl üzere olduklarının en net delili olmuştur. Buna karşılık Hz. İbrâhim’in de hak üzere olduğu kanıtlanmıştır. Bu olay İbrahim peygamberin derecesini arttırmıştır.³¹¹ Hz. İbrâhim kendisini ateşe attıklarında dâhi Rabbine tevekkülünden³¹² vazgeçmemiştir.

Konumuzla ilgili bir başka âyet şudur: مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لِيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ “*Her kim Allah’ın dünya ve ahirette ona asla yardım etmeyeceğini zannetmekteyse hemen yukarıya bir ip uzatsın. Sonra nefesini kessin de bir baksın, hilesi öfkesini giderecek mi?*”³¹³ “Ona” diye çevrilen zamir Hz. Muhammed’dir. Her ne kadar âyette Hz. Muhammed’den açıkça bahsedilmemişse de âyetin siyâkında Hz. Muhammed’e işaret vardır. Bu işaret “*Muhakkak ki Allah, iman edip salih amel işleyenler...*”³¹⁴ âyetinde geçen “iman” lafzıdır. İman ise ancak Allah’a ve Rasulüne inanmakla tamam olur.³¹⁵

Müslümanlardan kimisi³¹⁶ aceleci bir tavır içindeydiler. Bunun en büyük sebebi müşriklere karşı besledikleri kin duygusuydu. Allah’ın Hz. Muhammed’e ve kendilerine vereceği desteğin geciktiği kanısındaydılar. Âyet de o kimseler hakkında nazil oldu.³¹⁷ Âyette geçen keyd kelimesinin anlamını müfessirler “hile” olarak ifade etmiştir.³¹⁸

³⁰⁸ el-Enbiyâ 21/69.

³⁰⁹ Zemâhşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmet Abdulmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 4/154; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 22/187.

³¹⁰ Taberî, *Câmi’ul beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin, 19/576.

³¹¹ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil*, 4/56; Ebûsuûd, *İrşâdûl-l-‘akli’s-selîm*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, 3/715.

³¹² İbrâhim (a.s.), ateşe atıldığı vakit Cebrâil (a.s.) kendisine: “Bir ihtiyacın var mı?” diye sormuştur. İbrâhim (a.s.): “Evet, fakat sana değil!” diyerek Allah’tan başkasını görmediği o hâl, tevekkülün en ileri derecesi olmuştur. Nemrud’un ateşi, İbrâhim (a.s.) için gülistan esenliğine kavuşmuştur. [Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, sad. M. Fuad Başar (İstanbul: Alem Yayıncılık, 2010), 358-359.]

³¹³ el-Hac 22/15.

³¹⁴ el-Hac 22/14.

³¹⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 23/16.

³¹⁶ Bu kimselerden kastedilenler, “Gatafan” ve “Beni Esed” kabilelerine mensup kimselerdir. (Bilmen, *Kur’an’ı Kerim Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsîri*, 5/2209.)

³¹⁷ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil ve esrâru’t-te’vil*, çev. Şadi Eren, 3/121.

³¹⁸ Taberî, *Câmi’ul beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 16/479; Ebûsuûd, *İrşâdûl-l-‘akli’s-selîm*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, 4/15-16; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/3387; Karaman vd. *Kur’an Yolu*, 3/719,720.

Kişinin nefesini keserek gerçekleştireceği boğma fiiline *keyd*, yani hile denilmiştir.³¹⁹ Bu durumda kişinin elinden başka bir şey gelmediğinden yapacağı fiil *keyd* yerine koyulmuştur. Bir anlamda istihza yollu bir tabir kullanılmıştır. Bu fiiliyatta bulunan kimse gerçek manada kendi nefesine hile kurmuş olmaktadır.³²⁰ Ayrıca âyetteki *keyd* kelimesine “tuzak” anlamını verenler de olmuştur.³²¹

Bu bölümde inkârcıların, inananlara kurduğu ve planladığı hile ve tuzakları ele almaya gayret ettik. Elbette konuyu birkaç âyetle sınırlamak mümkün değil. Bu durumun Kur'an'ın birçok âyetinde örneği bulunmaktadır. Fakat biz *keyd* kelimesini işlememiz hasebiyle, *keyd*in kelime olarak yer aldığı âyetlere değindik.

2.3. Peygamber ve Kavimlerinin Mücadelesinde Keyd

Allah'ın yüce buyruğunu ve ilâhî mesajını insanlığa ulaştırmakla mükellef olan peygamberler, bu uğurda türlü tuzaklarla karşılaşmıştır. Bu tuzakların kurucuları olanlar ilâhî vahye muhatap olduklarında, ilâhî vahiyden yüz çevirmişlerdir. Bunların başını şeytan çekmektedir. Çünkü o, Allah tarafından kovulmuştur. Allah'a kulluk edenleri saptırmak için kendisine izin verilmiştir. İnkârcılar, gerek iblisin vesveseleriyle gerek nefislerinin telkinleriyle Allah'ın elçilerine karşı durmuşlardır. Allah'ın elçileri de görevlerini hakkıyla yerine getirme uğruna onlarla mücadele etmişlerdir. Bu, kimi zaman söylemle kimi zaman fiille gerçekleşmiştir.

2.3.1. Hz. Hûd ve Âd kavmi

Âd kavmi, Hakk'ı inkâr edip putları kendine ilâh edinen milletlerdendir. Güçlü ve kuvvetli olanı haklı olan taraf ilan edip, mazlum ve güçsüzü de hakir görmekteydiler. Zulmü kendilerine hak biliyorlardı. Bu da onların büyüklük taslamasına sebepti.³²² Hz. Nûh'tan sonra yaşamış olan Âd kavmine peygamber olarak Hz. Hûd gönderilmiştir.³²³ Âdlılar Hz. Hûd'un anlattıklarını inkâr ettiler. Kendi ilahlarını bırakmayacaklarını ve

³¹⁹ İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 5/414; Kurtubî, *el-Câmi'*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 14/335; Suyûtî, *ed-Durr'ul mensûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 10/431; Nisâbü'rî, *el-Vasîl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 3/262.

³²⁰ Zemâşşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 4/180-181.

³²¹ Taberi, *Câmi'ul-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 16/479; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 2/432.

³²² İsmail Lütfü Çakan & Nuh Mehmet Solmaz, *Kur'an'ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 59.

³²³ Celal Kırca, “Âd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/333.

ona iman etmeyeceklerini söylediler.³²⁴ Âdlılar devamında “Biz ‘Tanrılarımızdan kimi, seni fena çarpmış’ demekten başka bir şey söylemeyiz...”³²⁵ dediler. Aslında bu âyetin manası, “Ey Hûd, sen putlarımızı tenkit ettin. Bu sebeple onlar da seni deliye döndürdüler.” şeklinde ifade edilebilir.³²⁶ Âd kavminin, ilahlarının Hûd peygamberi çarptığı (!) söylemi tıpkı müşrik Araplarının tavrına benzer. Nitekim onlar da kendilerine gönderilen Hz. Peygamberi kendi ilahlarıyla korkutmaktaydılar. Allah Rasulü, müşriklerin söylemlerine Hz. Hûd’un kavmine verdiği benzer bir tavırla karşılık vermiştir. Çünkü farklı kavimlere gönderilen bu iki peygamber Allah’ın kendilerini koruyacağından emindiler.³²⁷

Hz. Hûd, Allah’tan aldığı vahiyle Âdlıların sözlerine şu âyetteki gibi karşılık vermiştir: *“O’ndan başka. Haydi, hepiniz bana tuzak kurun; sonra da bana mühlet vermeyin!”*³²⁸ Öyle zorba bir toplum karşısında bu sözleri söyleyebilmesi Allah’a olan tam güvenindendir. Onların Hz. Hûd’a zarar vermemeleri ancak Allah’ın korumasıyladır.³²⁹ Bundan dolayı “*Haydi, hepiniz bana tuzak kurun. Sonra da ertelemeyin.*” demiştir. Âyetin manası en genel tabirle “Eğer ilâhlarınız kendilerinden yüz çeviren ve hakaret edenlere zarar vermeye güçleri olduğu konusundaki söyledikleriniz doğruysa, hemen bana tuzak kurun. Ben bundan uzağım. Siz ve putlarınız birlikte her yola başvurarak beni helak etmeye kalkışın. Bu konuda bana hiç fırsat zaman dahi tanımayın.” şeklindedir.³³⁰

Hz. Hûd sonraki âyette, “*Ben muhakkak ki, hem benim Rabbim hem de sizin Rabbiniz olan Allah’a dayanmaktayım...*”³³¹ şeklinde sözlerine devam eder. Hz. Hûd, Âdlılar ne yaparsa yapsın kendisine zarar veremeyeceğini belirtmek için Allah’a dayandığını söylemektedir.³³² Aynı zamanda Hz. Hûd, Allah’ın izni olmadıkça kendine bir tuzak kurulamayacağına inancını dile getirmektedir.³³³ Bu sözle yaptıklarının ve söylediklerinin en temel kaynağını vurgulamaktadır. Rabbinin, kendisine yüklediği

³²⁴ Hûd 11/53.

³²⁵ Hûd 11/54.

³²⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 18/14.

³²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 2/544.

³²⁸ Hûd 11/55.

³²⁹ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 3/138.

³³⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, çev. Ali Rıza Temel, 4/146.

³³¹ Hûd 11/56.

³³² Ayıntabî, *Tıbyân Tefsiri*, sad. Süleyman Fâhir, 2/306.

³³³ Karaman vd. *Kur’an Yolu*, 3/179.

elçilik görevinin idrakinde hareket etmektedir. Bu vazifenin ifasında, Allah'ın izni ve inâyetinin daim olacağı inancı, onun Allah'a karşı tevekkülünü sağlamlaştırmaktadır.

2.3.2. Hz. İbrâhim ve Putperest Toplum

Hız. İbrâhim tebliğ vazifesiyle putperest bir topluma gönderilmiştir. İbrâhim peygamberin babası da putperesttir.³³⁴ Hz. İbrâhim, babasına ve kavmine heykellere tapmanın apaçık bir sapkınlık olduğunu söylemiştir. Putperest kavim Peygambere: “Gerçeği mi getirdin yoksa alay mı ediyorsun” diye sormuştur. Hz. İbrâhim gerçeği söylediğini, yeri ve göğü yaratanın da Rableri olduğunu ifade etmiştir.³³⁵ Sonrasında sözlerine şu şekilde devam etmiştir: *وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ* “Allah’a yemin ederim ki, siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir tuzak kuracağım!”³³⁶ Hz. İbrâhim’in bu sözü ne şekilde söylediği ile ilgili müfessirler iki durumdan bahseder. İlki şöyledir: Müşriklerin her yıl sahrada toplanıp kutladıkları bayramları bulunmaktadır. Bu bayrama Hz. İbrâhim, babası tarafından davet edilince onlara katılır. Biraz yürüdükten sonra Hz. İbrâhim, kendini yere atıp hasta olduğunu söyler ve onlarla yola devam etmez. Sonra müşriklere arkalarından seslenip: “Vallahi, putlarınıza tuzak kuracağım.” der. Bu sözü işiten biri bunu hatırında tutar.³³⁷ İkincisi ise: Hz. İbrâhim’in bu sözleri, gizlice söylediği görüşüdür. Bunu, yeminle ve tuzak anlamındaki “keyd” kelimesiyle ifade etmiş olmasının da bir sebebi bulunmaktadır. O da şudur ki: Yapacağı eylemin zorluğunun bulunması ve bunu yapabilmenin bir çeşit hileyi de beraberinde gerektirmesidir.³³⁸ Râzî, keydi âyet bağlamında şöyle açıklar: “Toplum nezdinde putların zarara uğraması mümkün gözüküğünden bunu söylemesi mecaz içerir. Bu hareketiyle puta tapanları, gamda ve kederde koymuştur.”³³⁹ Hz. İbrâhim onlara karşı sadece dil ile delil getirmekle yetinmemiştir. Putperest kavme, taptıkları putları kıracağını haber vermiştir. Hz. İbrâhim bu şekilde davranarak Allah’a güvenen ve dini koruma uğrunda hoşla gitmeyecek şeylere katlanmaya hazır bir kimsenin tutumunu ortaya koymuştur.³⁴⁰ İşte Hz. İbrâhim’in putlar için hazırladığı tuzak, sonraki âyette

³³⁴ Bk. Meryem 19/42-45.

³³⁵ el- Enbiyâ 21/52-56.

³³⁶ el-Enbiyâ 21/57.

³³⁷ Suyûtî, *ed-Dürr’ül-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî; Ebûsuûd, *İrşâdü’l- ‘aqli’s-selîm*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata; Sâbûnî, *Şafvetü’t-tefâsîr*, 2/340.

³³⁸ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil*, 4/54.

³³⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 22/182.

³⁴⁰ Kurtubî, *el- Câmi’*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 14/215-216.

açıkça ifade edilmiştir. “Sonunda İbrâhim, onları paramparça etti. Yalnız büyüklerinden birini bıraktı ki belki ona müracaat ederler.”³⁴¹ Hz. İbrâhim, putlara bakınca yetmiş put sıra sıra dizilmiş olduğunu görür. Bir de kapıya dönük vaziyette gözlerinde iki mücevher olan bir büyük putu fark eder. İbrâhim peygamber, baltayla büyük put hariç hepsini kırdıktan sonra baltayı büyük putun boynuna asar. Büyük putu bırakır ki olayı öğrenen kavmi doğrudan kendisine gelecektir. Çünkü kavim Hz. İbrâhim’in, dinlerini inkâr ettiğini ve ilâhlarına hakaret ettiğini bilir. İşte, Hz. İbrâhim kavmi geldiğinde onlara “Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır. Hadi onlara sorun eğer konuşuyorlarsa! dedi.”³⁴² Bu cevapla kavmini susturmak niyetindeydi.³⁴³ Allah’ın peygamberi feraset ve basiret sahibidir. Büyük putu sağlam bırakarak, kavmine tuzak içinde bir de hile sunmuştur. Putları kıranın büyük put olduğunu söyleyerek onları düşünmeye sevk etmiştir. Bu bir tür hiledir. Lâkin Hz. İbrâhim’in bundaki amacı, kavmine putlara tapmadaki içi boş inancı ispatlamaktır. Esas ve tek amaç ise Aziz olan Allah’ın tek yaratıcı olduğudur.

Keyd kelimesinin geçtiği Enbiyâ 57. âyetle, onun siyakındaki âyette ortak bir gaye yer alır. Bu gaye, aynı zamanda peygamberlerin tebliğ vazifelerinden biri olan ‘Tevhid’dir. Bahsi geçen âyetlerde tevhid inancı, Hz. İbrâhim vasıtasıyla hem sözlü hem fiili olarak ortaya konmuştur. “...Rabbimiz, yarattığı göklerin ve yerin de Rabbidir ve ben buna şahitlik edenlerdenim.”³⁴⁴ âyetinde tevhidin sözlü izahı vardır. Devamında putlara tuzak kurma girişimi ise tevhidin fiili izahıdır.

2.3.3. Hz. Mûsa ve Firavun

Hz. Mûsâ hem resul hem nebi hem de ihlas sahibidir.³⁴⁵ Allah’ın risaletiyle insanlar arasında seçkin kılınmıştır.³⁴⁶ Allah’a, yaklaşma yüceliğine erişmiştir.³⁴⁷ Allah onu kendisine güvenilir ve şerefli bir elçi olarak seçmiştir.³⁴⁸ Yüce Allah elçisi Mûsâ (a.s.)’ya, kardeşi Hârûn (a.s.) ile birlikte Firavun’un karşısına çıkmalarını ve onu

³⁴¹ el-Enbiyâ 21/58.

³⁴² el-Enbiyâ 21/63.

³⁴³ Zemâhşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavvîd, 4/152.

³⁴⁴ el-Enbiyâ 21/56.

³⁴⁵ Meryem 9/51.

³⁴⁶ el-A‘râf 7/144.

³⁴⁷ Meryem 9/52.

³⁴⁸ Tâhâ 20/41; ed-Duhân 44/17-18.

hidâyete çağrılarını buyurmuştur.³⁴⁹ Mûsâ'nın peygamber olduktan sonra Firavun'la ilk münasebeti, böylece başlamış olmuştur. Lâkin Firavun âyetleri yalanlamış ve Hz. Mûsâ'yı, kendilerini sihirle yurtlarından çıkarmakla itham etmiştir. Firavun, Hz. Mûsâ'ya sözde sihrine karşılık vereceğini ve bunun için Hz. Mûsâ'dan “buluşma yeri ve zamanı” istemiştir.³⁵⁰ Bu olayların zikredildiği âyetlerde Firavun'un; bedbahtlığından, pek cahil olduğundan ve aklının çok kıt olduğundan haber verilmektedir.³⁵¹ Firavun'un kibri öyle büyüktü ki, kendinden üstte hiçbir güç olamazdı. Yalnızca kendini güçlü ve yüce varlık olarak addederdi. Her şeyin sahibi ve emir vereniydi.³⁵² Hâlbuki Hz. Mûsâ insanlık tarihinde hak, adalet ve sağduyuyu temsil eden nübüvvet zincirinin bir halkasını oluşturuyordu. Firavun ve taraftarları sadece bunun karşısında yer alan bir zihniyetin temsilcileriydi.³⁵³

Hz. Mûsa, Firavunla karşılaşacakları günü bayram günü olarak belirlemişti.³⁵⁴ Mûsa peygamberin bayram gününe randevu vermesinin elbet bir sebebi vardı. Allah'ın sözü üstün ve dini galip gelecek, kâfir zelil ve perişan olacaktı. Ayrıca tüm olaylar toplumun mahşeri kalabalığının ve ileri gelenlerinin önünde gerçekleşecekti. Böylece Hakk'a tâbi olmak isteyenlerin rağbetleri artacak, bâtil ehlinin ve taraftarlarının emelleri son bulacaktı. Hadisenin meşhur bir hâdisiye olarak köyde, kentte, dağda, ovada, şehirlerde ve kırsalda dillere destan olması da sağlanacaktı.³⁵⁵ Buluşulacak yer ve zaman belirlenmişti. *فَقَوْلَىٰ فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَىٰ* “Bunun üzerine Firavun dönüp gitti. Hilesini topladı; sonra geri geldi.”³⁵⁶ Âyette geçen “Hilesini” ifadesi hile yapmak için kullanacak olduğu sihirbazları ve onların araç gereçleridir. Firavun buluşma yerine, yanında toplamış olduğu sihirbazlarla birlikte “geri geldi.” Yani Firavun oraya hemen hızlıca gelmedi. Tam tersine bir süre sonra geldi.³⁵⁷ Başka bir görüşe göre “Firavun'un hilesi”nden kasıt Firavun'un sihirbazlarıdır. Rivâyetlere göre, bir araya toplanan

³⁴⁹ Tâhâ 20/43-44, 47-48.

³⁵⁰ Tâhâ 20/56-58.

³⁵¹ İbn Kesîr, *Kasasü'l Enbiyâ*, terc. Mahmut Varhan & Hasan Ali Saygın, 465.

³⁵² Çakan & Solmaz, *Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, 174.

³⁵³ Ömer Faruk Harman, “Firavun”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/120. Sayfa aralık 118-121.

³⁵⁴ Tâhâ 20/59.

³⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavvîd, 4/91.

³⁵⁶ Tâhâ 20/60.

³⁵⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. İbrahim Tüfekçi, 5/244.

sihirbazlar çok kalabalıktır.³⁵⁸ Firavun'un amacı, Mûsa (a.s.)'nin belirlediği günde Hz. Mûsâ'yı oyuna getirmek ve onu insanların karşısında zelil kılmaktır. Böylece Mısır'ın tanrısının kendisinin olduğunu tüm halkına gösterecek ve gücünü Hz. Mûsa'ya karşı ispatlayacaktı.

Belirlenen mekân ve zamanda herkes bir araya toplandı. Sihirbazlar, Hz. Mûsâ'yı ve Hz. Hârûn'u suçlayarak insanları korkutuyorlardı. İnsanlara: “Mûsâ ve kardeşi sizleri yanına çekip kral ve çevresine saldırarak. Böylece sizi kökten yok edeceklerdir. Yapacakları sihirle size komplo kurmaktadır” diyorlardı.³⁵⁹ Bir taraftan da sihirbazlar aralarında gizlice konuşup tartışıyorlardı.³⁶⁰

Sihirbazlar aralarında geçen fısıltılı diyalogda: “Biz galip gelirsek Firavun'un vaad ettiği büyük bahşişe ve mertebeye kavuşuruz. Mûsa ve kardeşi galip gelirse hükümdarlığı elde ederler.”³⁶¹ Sihirbazların kazanmaları halinde erişecekleri mükâfatın dayanağı şu konuşmaydı: “*Sihirbazlar: Şâyet biz üstün gelirsek muhakkak bize bir ücret var değil mi, dediler. Firavun: Evet, o takdirde şüphe etmeyin, gözde kimselerden olacaksınız, dedi.*”³⁶² Sihirbazlar aralarında bunları fısıldaştıktan sonra Hz. Mûsâ onlara şöyle dedi: *“فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَى ”* “Öyle ise hilenizi kurun; sonra sıra halinde gelin! Muhakkak ki bugün, üstün gelen kazanmıştır.”³⁶³ Yapılan hazırlıkların ardından Firavun'un sihirbazları ve Hz. Mûsâ karşılıklı hünerlerini sergilemeye başladılar. Firavun'un hilesine karşılık Allah, peygamberine şöyle buyurdu: *“وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاجِرٌ وَلَا يُفْلِحُ السَّاجِرُ حَيْثُ أَتَى ”* “Sağ elindeki at da, onların yaptıklarını yutsun. Yaptıkları, sadece bir büyücü hilesidir. Büyücü ise, nereye varsa (ne yapsa) iflah olmaz.”³⁶⁴ Âyette “asanı” denilmeyip “sağ elindeki” şeklinde ifade kullanılmasında, asanın tahkiri söz konusudur. Bu durumda mana, “Sihirbazların ip ve değneklerinin sayıca çokluğu seni aldatmasın. Senin sağ elindeki küçücük odun parçası, Allah'ın inâyetiyle tüm ip ve değnekleri yok edecektir.” şeklinde olacaktır. İfade bir anlamda da asanın tazimini sağlar. “...Senin elindeki onların hepsinden daha

³⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'an'il Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 9/246.

³⁵⁹ İbn Kesîr, *Kasasü'l Enbiyâ*, terc. Mahmut Varhan & Hasan Ali Saygın, 466.

³⁶⁰ Tâhâ 20/62.

³⁶¹ Sâbûnî, *Şafvetü't-tefâsîr*, 2/304.

³⁶² el-A'râf 7/113-114; eş-Şuarâ 26/41-42.

³⁶³ Tâhâ 20/64.

³⁶⁴ Tâhâ 20/69.

büyüktür ve onların küçük kalmasına sebeptir.”³⁶⁵ Âyette “büyücü hilesidir” derken büyücü kelimesinin tekil getirilmesi cins ismine delâlet eder. Büyücü yahut sihirbaz ne zaman nereye yönelmiş olsa asla felaha erişemez.³⁶⁶ Gücünün ardında yükselen kibriyle Firavun, Mûsâ’ya karşı keydini ortaya koymuştur. Lâkin Firavun, Allah’ın kudretinin ve peygamberine inâyetinin altında hüsrana uğramıştır.

2.3.4. Hz. Muhammed ve Müşrikler

Hz. Peygamber’den önceki döneme Cahiliye Dönemi denilmekteydi. Bu toplumda birkaç olumlu husus³⁶⁷ dışında, olumsuz durumlar fazlaca kol gezmekteydi. Ahlaki anlamda bozukluklar, hadsiz ve düşüncesiz anlayışlar, uygulanan yanlış ve çıkarıcı hükümler vb. durumlar bu olumsuzluklardandı. En önemlisi de toplumun inancını, tevhitte uzak puta tapıcılığın oluşturmasıydı. Cahiliye Araplarında Allah inancı³⁶⁸ bulunsa da O’na tapmada putları aracı³⁶⁹ sayıyorlardı.³⁷⁰ Daha da ileri giderek putların kendilerine Allah katında şefaati olacağını söylüyorlardı.³⁷¹ Fakat Yüce Allah, putların³⁷² ne kendilerine ne de bir başkasına fayda ve zararının dokunmayacağını bildirir.³⁷³ Putların bir şey yaratamadığı gibi kendilerinin de yaratılmış aciz varlıklar olduğu Kur’an’da geçer.³⁷⁴ Şu âyet de bu duruma bir örnek teşkil eder. Nitekim âyetin ilk kısmında putların faydasızlığına ve acizliğine güçlü bir vurgu yapılmaktadır. Devamında ise bu faydasızlığa Hz. Peygamber vasıtasıyla bir meydan okuma söz konusudur.

³⁶⁵ Zemâhşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavvîd, 4/94-95.

³⁶⁶ Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 4/32.

³⁶⁷ Cahiliye Araplarının olumlu özellikleri örflerinde, adetlerinde ve geleneklerinde ortaya çıkmaktadır. Cahiliye toplumu, kültürel yaşayışlarında oldukça ince ve duyarlı bir yapıya sahiptir. Bunu sağlayan, yabancı ülkelere yaptıkları özel geziler ile hac dönemleri yahut uluslararası kervanların geçişi sırasında Mekke’ye uğrayan yabancılarla kurdukları temastır. Mekke’de putperestliğin yanı sıra farklı inanışa sahip birçok insan bulunmaktaydı. Ne tuhaftır ki aralarında hiç beklenmeyen bir hoşgörü vardı. Ayrıca birbirlerine ahde vefa, yiğitlik, misafirperverlik gibi güzel davranışlar da sergilerlerdi. [Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 41.]

³⁶⁸ ez-Zümer 39/38.

³⁶⁹ ez-Zümer 39/3.

³⁷⁰ Bk. Ramazan Boyacıoğlu, “Hz. Muhammed’in Vahiy Öncesi Dönemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (2001), 7.

³⁷¹ Yûnus 10/18.

³⁷² Bu kelime de bulunan p veya onun sesteş hali olan harfler, farklı dillerde tapma manasına gelen kelimelerde bulunur: Arapçada *ubudiyyet*, Farsçada *perestij*, Türkçede *tapmak*, Kürtçede *habandin*, İngilizcede *pray*. Bundan çıkan netice ise şudur: İnsan ruhunda bulunan tapma duygusu, bütün milletlerin ortak vasfı olduğu gibi ruhlarından fişkirır. Aynı zamanda o ortak vasfa isim olarak verilen kelimelerde ortak bir ses uyumuna rastlanır.[Bahaeddin Sağlam, *İlmî ve Edebî Yönleriyle Kur’an Kıssaları* (İstanbul: Tebliğ Yayınları, 1985), 54.]

³⁷³ Bk. er-Ra’d 13/16; el-Mâide 5/76; Yûnus 10/106.

³⁷⁴ Bk. el-A râf 7/191-192.

أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُوا فَلَا تُنْظَرُونَ “Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacakları elleri mi var veya görecekleri gözleri mi var yahut işitecekleri kulakları mı var (neleri var)? De ki: ‘ Ortaklarınızı çağırın, sonra bana (istediğiniz) tuzağı kurun ve bana göz bile açtırmayın!’”³⁷⁵ Bu âyette atalarından gördüklerini yapan³⁷⁶ putperest Arapların, yaptıklarının sadece içi boş bir eylem olduğu anlatılır. Çünkü Arap toplumunun putlara yükledikleri mana akıl süzgecinden geçmemektedir. Allah bu âyette Arapların putlara atfettiği gücün hakikatte acziyet olduğunu buyurmuştur. Âyetteki bu durumu müfessir Bursevî, şu şekilde açıklamaktadır: Yürüme organları ayaklardır. Bu halde “yürüyecek ayakları” şeklinde belirtilmesi, ayakların ayak olabilmesi için yürüme özelliğinin bulunmasına işaret eder. Dolayısıyla putların ayakları olsa da, bunlar kesinlikle yürüme işlevi görmez. “Yoksa tutacak elleri mi var yahut görecek gözleri mi var ya da işitecek kulakları mı var?” Burada “tutacak eller”, “yürüyecek ayaklar”dan sonra zikredilmiştir. Çünkü “yürümek”, yürüyenin kendisiyle ilgili bir fiil olduğu halde, “tutmak” aynı zamanda başkasını da ilgilendiren bir fiildir. Aynı zamanda bu “tutmak” fiili de “görmek” fiilinden önce ifade edilmiştir. Bu da, ellerin ayaklarla karşılaştırılmasının olması sebebiyledir. “Gözler”in “kulaklar”la takdimi ise, gözlerin kulaklardan daha meşhur ve sanat bakımından daha açık olmasından ötürüdür.³⁷⁷

Bu açıklamalardan sonra asıl ele alınması gereken âyetin son kısmında yer alan “tuzak kurun” hususudur. Râzî burayla ilgili olarak, Hasan el-Basrî (öl. 110/728)’nin şöyle dediğini nakleder: “Müşrikler Hz. Peygamber’i, kendi ilahları ve putlarıyla tehdit edip duruyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, ‘Sizin için, o putların bana hiçbir sûrette zarar vermeyecekleri zuhur edip belli olsun. O sebeple Ey Habibim! De ki: Çağırın ortaklarınızı, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun.’ buyurmuştur.”³⁷⁸ Ayrıca müşriklerden kendisine tuzak kurulmasını isteyen Hz. Peygamber bu durumun olamayacağını bilincindedir. Putların acizliği öyle açıktır ki kendine tapanların davetine bile icabet edemez. Müşrikler nasıl bir dalâlet içindedir ki kâinatın hükümranı Allah’a putları ortak koşarlar. Putlar ki kendilerine fayda sağlayamazken onlardan

³⁷⁵ el- A‘râf 7/195.

³⁷⁶ Bk. en-Nahl 16/35; ez-Zuhruf 43/22.

³⁷⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, çev. Hasan Hüseyin Tunçbilek, 3/286.

³⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 15/98; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 1/626

muavenet istemek ne ola ki!³⁷⁹ Allah Rasulü bahsi geçen âyetin sibakında “*Zira benim velim, kitabı indiren Allah’tır. O salih kullarına sahip çıkandır!*”³⁸⁰ sözleriyle Allah’a teslimiyetini zikreder. Allah’ın kendisine yardımına ve kendisini koruyacağına güvenmektedir. Bu sayede müşriklerin kendisine kuracağı hiçbir tuzaktan korkmadığını ifade eder.³⁸¹ Âyette müşrik Araplara kendi hitaplarıyla karşılık verme söz konusudur. Şöyle ki eğer müşrik Arapların putlara yüklediği üstün güç ve vasıflar doğruysa bir karşılık bulması gerekir. Hz. Peygamber, müşrik Araplardan iddialarını bir tuzak kurarak göstermelerini ister. Sonuç itibarıyla gücü bir şeye yeten elbet bunu fiiliyata dökmelidir. Çünkü Allah’ın gücü ve kudreti gibi aşikâr olan inanmaya değerdir. Putlar müşriklerin savunduğu güçten yoksun olduğundan Allah Rasulüne hiçbir şekilde zarar veremezler.

2.4. Keyd Uygulayıcılarının Akıbeti

Ahret hayatı, Allah’ın adaletinin gerektirdiği ve insanın tâbi tutulduğu imtihanın sonucudur. Her imtihanın bir yapılma gayesi ve sonucu elbette bulunmaktadır. Kur’an birçok âyette, iman ve küfürden bahsetmektedir. Buna ilave olarak da dünyadaki hayatın karşılığının cennet yahut cehennem olacağı vurgulanmaktadır. Tüm bunların zikredilme sebebi, insanın dünyada yapacağı tercihlerini ve fiillerini doğru yönde kullanmasına etki etmektir. Ayrıca, Allah’ın elçileri olan peygamberlerin vazifeleri arasında inzar ve tebşir de yer almaktadır.³⁸² Dünya hayatı ise, ahirete köprü vazifesi gören bir âlemdir. Dünyada insanın bilerek yahut bilmeyerek yaptığı tüm icraatlar elbet bir karşılıkla sonuçlanacaktır. Bu sonuçlanma ya ödüllendirme şeklinde ya da cezalandırma şeklinde olacaktır. Bu durumda dünya hayatında insana düşen, rıza-i ilâhiden ayrılmayıp sırat-ı müstakim üzere hareket etmektir. Lâkin en hassas ve ehemmiyetli olanı Allah’ın varlığına ve birliğine imandır.

Allah, insanlara; dini bakımdan iyi yahut kötü davranışlarına göre iki farklı yüzünü gösterir. İlki parlak bir istikbal ve iyi şeyler vadeden güleç yüzdür. İkincisi ise kahredici bir felaket vadeden gazaplı yüzdür. Allah, insanla bu iki cephesinden biriyle

³⁷⁹ Bilmen, *Kur’an’ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 2/1140.

³⁸⁰ el-A’râf 7/196.

³⁸¹ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil*, 3/46.

³⁸² Özsoy & Güler, *Konularına Göre Kur’an*, 227.

konusmaktadır.³⁸³ Şüphesiz ki Allah'ın gazabı şiddetli ve merhameti sonsuzdur. Kullarını merhametiyle kuşatırken, kurulan tuzakların ve yapılan hilelerin sahiplerini azabıyla kuşatmıştır. Kimi keyd sahipleri dünya hayatında yaptıklarının karşılığını alırken kimileri ise sonsuz cehennem azabıyla muştulanmıştır.

2.4.1. Dünyada

Dünya hayatında azap veya helak olarak karşılıklarını alan topluluklar bulunmaktadır. Onlardan biri Hûd (a.s.)'un kavmi olan Âdlılardır. Bu kavim Hz. Hûd'dan kendilerine vaadetmiş olduğu azabı getirmelerini istemiştir.³⁸⁴ Yüce Allah da onların bu isteğine karşılık olarak onları bir kasırga ile helâke uğratmıştır. Öyle ki, bu inkârcı toplum üzerlerinde yayılan bulutu yağmur için sanıp sevinmişlerdir. Allahu Teâlâ yayılan bulutun çok bekledikleri azap olduğunu buyurmuştur. O bulut; içinde acı bir azap bulunduran bir rüzgârdır, kasırgadır. Ve o rüzgâr her şeyi yerle bir ederek azabın kendisi olmuştur.³⁸⁵

Rivayete göre Hz. Hûd kendine inanlarla birlikte, inkârcılardan ayrı bir yere çekildi. Azap rüzgârı geldiği vakit inkârcı topluluklarının üzerini kum kapladı. Rüzgâr, yedi gece sekiz gün boyunca şiddetli ve dehşetli bir fırtına şeklinde etkisini sürdürdü. Ta ki inkârcıları denize sürükleyip dökünceye kadar.³⁸⁶ Böylelikle Âd kavmi, Hz. Hûd'a meydan okuyarak istedikleri azaba maruz kalmışlardır.

Allah'ın gazabı Hz. Hûd'un kavmine dokunduğu gibi Firavun ve yandaşlarına da dokunmuştur. Mûsa (a.s.), Firavun ve yandaşları için Rabbinden azap isteğinde bulunmuştur.³⁸⁷ Yüce Allah da buna karşılık vermiştir. İlk olarak Firavun'a uyanlar, ders almaları için yıllarca süren kuraklık ve mahsul kıtlığı çekmişlerdir. Bu fayda sağlamamıştır. Firavun'un yandaşları, rahata erince yine inkârda bulunmuşlardır. İkinci olarak farklı zamanlarda tufan, çekirge, haşere, kurbağa ve kan zuhur etmiştir. Yine onlar büyüklük taslayıp günahlarını devam ettirmişlerdir.³⁸⁸

³⁸³ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: AÜİF Yayınları, 1975), 227.

³⁸⁴ El-Ahkâf 46/22.

³⁸⁵ el-Ahkâf 46/24-25.

³⁸⁶ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 5/115; Kurtubî, *el-Câmi'*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 19/214-215

³⁸⁷ Yûnus 10/88.

³⁸⁸ el-A'râf 7/130-133.

Firavun ve kavmi; çeşitli felaketlere maruz kaldıklarında Hz. Mûsâ'ya, emirlerine uyacaklarında dair söz veriyorlardı. Mûsâ peygamberin Allah'a duasıyla belalar ortadan kalktığında Firavun ve kavmi sözlerinden vazgeçip inkâra devam ediyorlardı.³⁸⁹ Özet olarak musibette yalvarmaya, ferahlıkta inkâr etmeye devam ettiler.

Allah, Peygamberine kendisine inananlarla beraber yola çıkmasını emretti. Hz. Mûsa ve yanındakiler yürüdükten sonra denizle karşı karşıya kaldılar. Rabbi, Hz. Mûsa'ya asasını yere vurup denizde açılan yoldan devam etmesini buyurdu. Firavun ve kavmi, onları takip etti. Firavun ve yandaşları suda helâk oluverdiler. Allah, Hz. Mûsa ve beraberindekileri korudu.³⁹⁰

Yukarıdaki Firavun misalinde malum olduğu üzere Allah'ın azabı yalnızca keyd sahiplerini kuşatmıştır. İnananlar ise Allah'ın nusretinden faydalanmıştır. Tüm mahlûkatın hükümrani olan Allah, bir tuzak girişiminde olan başka bir grubu da diğerleri gibi azabıyla baş başa bırakmıştır. Fakat bu kez tuzağın odağında “Allah'ın evi”³⁹¹ olarak nitelendirilen Kâbe bulunuyordu. Yüce Allah, Ebrehe ve ordusunun üzerine sürü halinde kuşlarını musallat etti. Bu kuşlar, âyetle “siccil”³⁹² olarak geçen taşları taşıyarak, görkemli fil ordusunu yerle yeksan etti. Hepsi çiğnenmiş ekin yaprağı haline büründü.³⁹³ Çiğnenmiş ekin yaprağı olarak çevrilen “me'kûl”³⁹⁴ kelimesiyle ilgili olarak iki izah yapılmaktadır. İlk izahta, me'kûl kelimesinin ‘yenilmiş şey’ anlamına geldiği ifade edilir. Bu doğrultuda “Allah fil ordusunu, haşeratın yiyip de dışkıladığı bir samana dönüştürdü.”³⁹⁵ denilir. İkinci izahta ise bahsi geçen kelimenin ‘tanesi yenilen geriye samanı kalan bir ekin’ manasında olduğu belirtilir.³⁹⁶ Bu manaya göre de Allah'ın fil ordusunu, tanesi yenilmiş saman ekinine çevirdiği söylenebilir.

Buraya kadar yer verdiğimiz; Âd kavmi, Firavun ve yandaşları, fil ashabı helaka maruz kalmıştır. Bu kimseler Allah'ın buyruklarını ve kendilerine gelen peygamberleri

³⁸⁹ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 10/398-399.

³⁹⁰ eş-Şuarâ 26/52, 63,65,67; el-Bakara 2/50; İbrâhîm 14/5.

³⁹¹ el-Bakara 2/125.

³⁹² Bu kelime Farsça *sing*: taş, *gil*: çamur kelimelerinden birleşerek Arapçalaşmıştır. “sert, katı” anlamlarını taşımaktadır. [Ebu'l Hasan Ali Muhammed el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/492-493.]

³⁹³ el-Fil 105/3-5.

³⁹⁴ فَجَعَلْنَاهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ (el-Fil 105/5.)

³⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 6/434.

³⁹⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 32/102.

yalanlamışlardır. İnkârlarında ısrarcı olup Allah'ın elçilerine türlü hileler ve tuzaklar kurmuşlardır. Allah bu inkârcı kavimlere yaptıklarının bedelini ödetmiştir.

2.4.2. Ahirette

Allah keyd uygulayıcısı olan toplum ve kavimleri helak etmenin yanı sıra, kendilerini cehennemde bekleyen azaptan da haberdar etmektedir. Bunlardan birisi Hz. İbrâhim'in kavmidir. Ankebût sûresi 24. âyetinde Hz. İbrâhim'in kavmi, İbrâhim peygamber için “öldürün ya da yakın” emrini vermişti. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Hz. İbrâhim vasıtasıyla şöyle buyurdu: “Siz, *sırf aranızdaki dünya hayatına has muhabbet uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet günü (gelip çatıldığında) birbirinizi tanımazlıktan gelecek ve birbirinize lanet okuyacaksınız. Varacağınız yer cehennemdir ve hiç yardımcınız da yoktur.*”³⁹⁷ Allah'ın “varacağınız yer cehennemdir” hitabı Hz. İbrâhim'in kavminin nezdinde tüm puta tapıcılara yöneliktir.³⁹⁸ Allah, tüm puta tapıcılara ebedi duraklarının neresi olduğunu en net şekliyle zikretmiştir. Üstelik bu durağa vardıklarında yalnız olacaklarını da belirtmiştir.

Allah'ın zatına ortak koşanları bekleyen cehennem azabın, Firavun'u da beklediği âyetinde şöyle buyrulur: “Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar. Kıyametin kopacağı günde: *Firavun ailesini azabın çetinine sokun (denilecek)!*”³⁹⁹ Firavun ve ailesi için azabın en şiddetlisi istenmektedir. Çünkü bazısının diğerinden daha şiddetli olduğu çeşitli azaplar vardır.⁴⁰⁰

Hız. Peygamber zamanında Mekkelî müşrikler Allah'ın Peygamberine ve ona inananlara hile ve tuzaklar kurmuşlardır. Yüce Allah “...ve onlar ateşte ebedi kalacaklardır.”⁴⁰¹ buyurarak müşrikleri bekleyen ahiret azabını bildirmiştir. Çünkü müşriklerin inananlara uyguladığı zulmün dehşeti, ateş azabını gerektirir.⁴⁰²

Keydi uygulayan kimselerin destekçisi olan şeytanın veya iblisin serüveni de Kur'an'da anlatılmaktadır. Allah Âdem (a.s.)'i yarattığı vakit meleklerden ona secde

³⁹⁷ el-Ankebût 29/25.

³⁹⁸ Kurtubî, *el- Câmî* , thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 16/355; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî, 2/672.

³⁹⁹ el-Mü'min 40/ 46.

⁴⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 5/301; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. İbrahim Tüfekçi, 7/359.

⁴⁰¹ et-Tevbe 9/17.

⁴⁰² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 7/158; Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsîri*, 3/1239.

etmelerini emretti. Lâkin iblis bu emre asî geldi ve secde etmedi. Secde etmeyişinin sebebi, kendisinin yaratılış olarak Hz. Âdem'den daha üstün olduğu düşüncesi idi. Bunun üzerine Allah şeytana: "*İn oradan!*" buyurdu. Bunun üzerine iblis Allah'tan mühlet istedi. Allah'tan mühlet alan iblis, insanlara her yerden yaklaşıp onları Allah'ın yolundan saptıracağını söyledi.⁴⁰³ Allah'ın "*in oradan*" lafzından maksadı, cennetten veya semadan inişe işaret etmek olabilir.⁴⁰⁴

⁴⁰³ el-A' râf 7/11-18.

⁴⁰⁴ Râzî, *Mefâtîhu 'l-ğayb*, 14/38; Beyzâvî, *Envâru 't-tenzîl*, 3/7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HZ.YÛSUF KISSASI ÖRNEKLİĞİNDE KEYD KELİMESİ

3.1. Kur'an'ı Kerim'de Kıssanın Yeri

Her anlamlı söz ve metin gibi, hikmetli hitap ve kitap olan Kur'an âyetlerinin de maksatları ve hedefleri vardır.⁴⁰⁵ Kur'an'ın gaye edindiği bu hedeflerden faydalanmak biz muhatapların vazifesidir. İlâhî kelimeler olan âyetlerin mesajını iyi anlamak, iyi öğrenmek gerekir. Tam bu esnada devreye tefekkür ve tedebbür girmektedir. Bu iki olgu sayesinde derinlerde kalmış kimi manaları kavramak mümkün olacaktır. Yüce Allah, kullarına vermek istediği bazı mesajları kıssalar vasıtasıyla bizlere vermektedir.

Kıssa kelimesi sözlükte “bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek; bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek” anlamlarına gelmektedir. Istilâhî olarak “Kur'an'ı Kerim'de tarihi kişilerle olaylara dair yer alan haberler ve bunlardan bahseden ilim” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁰⁶ Kur'an'da kıssa kelimesinin çeşitli türevleri 21 âyette toplam 25 defa geçmektedir. Ayrıca buna ilave olarak âyetlerde kıssa yerine nebe' (önemli ve büyük haber), hadis (söz), mesel (örnek) kelimeleri kullanılmaktadır.⁴⁰⁷

Kur'an'ın önemli bir kısmı kısslardan oluşmaktadır. Genel olarak kıssalarda; kişi, mekân isimlerine ve olayın geçtiği tarihe yönelik detay bilgi verilmez. Çeşitli olaylar, âyetin siyak sibakına uygun şekilde kısa kısa kesitler halinde sunulur. Buradaki amaç, ilâhî kelamın muhatap aldığı kimselere yaşamlarında örneklik sunmaktır.⁴⁰⁸

Kur'an'da yer alan kıssaların gerçekliğiyle ilgili yapılan sorgulamalara Kur'an'dan şu âyetlerle cevap verilebilir: “... (Bu Kur'an) uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat o, kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi açıklayan (bir kitaptır); iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidâyettir.”⁴⁰⁹ “Muhakkak ki, bu Kur'an hak

⁴⁰⁵ Mahmut Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak*-Hz. Musa(a.s.) Örneği (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2017), 83.

⁴⁰⁶ İdris Şengül, “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25/498.

⁴⁰⁷ Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 11.

⁴⁰⁸ Şengül, “Kıssa”, 25/500.

⁴⁰⁹ Yûsuf 12/111.

ile batılı ayıran ilâhî kelimadır. O bir eğlence vasıtası değildir.”⁴¹⁰ Bu iki âyetle Kur'an'da, yalan ihtimali ve hayal unsurunun karışamayacağı bir anlatımın söz konusu olduğu bildirilir. Kaybolan, unutulmuş veya hafızalardan silinen hadiseler ilâhî kelimalar olarak muhataplarına ulaştırılır. Böylece kıssalar, yaşananlara adeta bir canlılık kazandırmış olur.⁴¹¹

Kur'an, hakikatleri kalplere yerleştirmek için onları ölçülü bir şekilde ve belli aralıklarla tekrar eder. Bu, bir cümlelin farklı yerlerde tekrar edilmesi şeklinde olabilir. Yine benzer şekilde bir kıssanın veya onun bir bölümünün tekrarlanması da örnek verilir. Kıssa tekrarı Kur'an'ın en dikkat çeken özelliklerindendir. Hz. Mûsâ'ya, Hz. İbrâhîm'e ve Hz. Âdem'e ait kıssalar Kur'an'da çokça yer verilen kıssalardır.⁴¹² Kur'an'da yer alan kıssalar mahiyeti açısından genel olarak üç grupta incelenebilir.

1. Tarihi kıssalar: Hz. Âdem ve iki oğlu, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût, Hz. İbrâhîm, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Ya'kûb, Hz. Yûsuf gibi peygamberlerin kıssalarıdır. Aralarında Hz. Âdem, Hz. Mûsâ ve Hz. İsmâ peygamberlere ait olan kıssalar diğerlerinden geniş yer tutar. Ayrıca bazı şahsiyetlere ve hadiselerle dair kıssalar da bu gruba dahil edilir.⁴¹³
2. Kur'an'ın nüzulünde vuku bulan hadiseler de kıssa formunda anlatılmıştır: İsra, mi'râc, hicret, Ahzab, Bedir, Uhud, Hendek, Tebük savaşları ve seferleri, Hudeybiye Antlaşması gibi.
3. Gaybi kıssalar: Yedi ayrı sûrede anlatılır: Hz. Âdem'in yaratılışı kıssasıyla kıyamet sahneleri, ahiret, cennet, cehennem, buralara girecek olanların durumu ve haberleri ibret maksatlı kıssa şeklinde bahsedilir.⁴¹⁴

Geçmişteki insanların yaşadığı, Yüce Allah'ın kıssalar üslubuyla bize bildirdiği tarihi haberler mühim mesajları bünyesinde barındırır. Elbette Kur'an, bir tarih kitabı değildir. Fakat “Kur'an'da tarih vardır.” ilkesinden yola çıkılabilir. Kur'an'ın

⁴¹⁰ Et-Târık 86/12,13.

⁴¹¹ Necati Kara, *Kur'an'a Göre Hz. Mûsâ (a.s.), Firavun ve Yahudiler* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1991), 37.

⁴¹² Mehmet Said Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş* (İstanbul: Kardelen Yayınları, 2013), 102,103.

⁴¹³ Zülkarneyn, Firavun, Nemrûd, Kârûn, Ashab-ı Kehf, Ashabü'l-karye, Ashabü'l-fil, Ashabü'l-uhdûd gibi.

⁴¹⁴ Şengül, “Kıssa”, 25/499.

muhtevasında yer alan kıssalar sayesinde beşeriyetin yolunu aydınlatacak tarihi gerçekliklere ve misallere ulaşılır.⁴¹⁵

Kıssalar, gerçek ve doğru niteliklerine sahip olduğu zaman güzel olarak nitelenir. Çünkü güzellik, gerçek olmaya bağlıdır. Kıssa, gerçeklik ve doğruluk sıfatına sahip olmadığı takdirde güzellik sıfatını da kaybeder. Kur'an kıssaları bu bağlamda hak ve gerçektir. Bu sebeple en güzel öykülerdir.⁴¹⁶

İnsanın yaratılışı kuru fikirleri dinlemekten ziyade müşahhas fikirlere meyillidir. İnsanın yaratılışını göz önünde tutan Kur'an, en güzel kıssaları adeta gözümüzün önünde cereyan ediyormuşçasına anlatır. İnsanlık tarihini bir sinema şeridi gibi seyircilerine ibret alınacak noktaları vermek sûretiyle, bizlere hayatımızı tanzim etme yollarını gösterir.⁴¹⁷

Kıssalarla, Müslümanların içlerinde yaşadıkları manevi gerçekliği kavramaları konusunda modeller verilmiştir. Bu modellerin Müslümanlara rehber olabilmesi için, Müslümanların kendilerine konu olan olgular arasında bağlantı kurması gerekir. Bu bağlantının içinde de manevi (sosyal, siyasi, ahlaki, iktisadi, vs.) gerçeklikteki karşılıklar yer alır. Bunların tespiti, insanların hayat alanlarında hem ibretlik hem örneklik açısından önemli yere sahiptir.⁴¹⁸ Nitekim kıssaların dilini iyi okuyup iletilmek istenen mesajı iyi anlarsak, kıssanın günümüze olan hitabı da netleşmiş olur.

Kıssaların Kur'an'da yer alma sebebi iki maddede özetlenebilir. İlk madde, Hz. Peygamber'e vazifesiyle ilgili telkin ve tesellide bulunmadır. Hz. Peygamber'in çektiği sıkıntıların geçeceği, geçmiş peygamberlerin de benzer sıkıntılarla karşılaştığı ve inanan kimselerin galip geldiği⁴¹⁹ belirtilir. Ayrıca Allah'ın buyruğuna uymayanların, isyan

⁴¹⁵ Bk. Sadık Taşdemir, *İlmî, Edebî ve Eğitsel Yönleriyle Hz.Yûsuf Kıssası* (İğdır: İğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 8.

⁴¹⁶ Bk. Salah Abdulfettah Halidi, *Kur'an Öyküleri*, çev. İbrahim Sarmış (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2005), 1/18,19.

⁴¹⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Elit Yayınları, 1979), 172; Bk. Murat Karaçizmeli, *Kur'an'da Geçen Yûsuf (a.s.) ve Mûsâ (a.s.) Kıssalarının Benzer ve Farklı Yönleri* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 22.

⁴¹⁸ Tahsin Görgün, "Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine", *Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri: IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu* (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 30.

⁴¹⁹ Bk. el- A'râf 7/128; Hûd 11/49; el-Kasas 28/83; el-Ankebût 29/14,15,24.

edenlerin ve onu yalanlayanların⁴²⁰ da mağlup olacağı vurgulanır. İkinci madde ise Kur'an muhataplarının ibret almalarını sağlamaktır. Kur'an'ın birçok âyetinde insana tefekkür etmesi öğütlenmektedir. Bu yetiye sahip olan muhatap Allah'ın kıssa vasıtasıyla vermek istediği mesajı kavrayabilir.

Kur'an'da geçen kıssa ile verilmek istenen mesaj arasındaki ilişkiye Lût kıssası misal verilebilir. Kıssada Lût kavminin helak oluşu ile ilgili “İşte bunda ibret alanlar için işaretler vardır.”⁴²¹ âyeti zikredilir. Başka misal de ilerleyen başlıklarda işleyeceğimiz Hz.Yûsuf kıssasıdır. Kur'an'da Hz.Yûsuf kıssası anlatıldıktan sonra “Andolsun onların (geçmiş peygamberler ve ümmetlerin) kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır...”⁴²² âyetiyle sonlanır. Bu iki âyette kıssaların amacı, muhatap için ortaya koyulmuştur.

Kul, kıssalarla verilmek istenen mesajı alırsa her türlü sıkıntıya dayanır ve bunların üstesinden gelir. Hak olmayanın, yanlışın karşısında sağlam durarak gerçek bir iman oluşumunu tamamlar. Böylece amaç da gerçekleşmiş olur.⁴²³

3.2. Hz.Yûsuf Kıssası

Hz.Yûsuf kıssasının tamamı Yûsuf sûresinde anlatılmaktadır. Yûsuf sûresi Kur'an'ı Kerim'de sıralamada on ikinci, inzal sırasına göre elli üçüncü sûredir. Hûd sûresinden sonra, Hicr sûresinden önce indirilmiştir. Genel ve sahih olan görüşe göre sûrenin tamamı Mekke'de nazil olmuştur. Bazı âlimlere göre, Yûsuf sûresinin ilk üç âyeti Medine'de indirilmiştir. Lâkin bu görüşün taraftarı pek olmamıştır.⁴²⁴ Sûre adını, 4. âyet ile 101. âyet arasında kıssası anlatılan Hz.Yûsuf'tan almıştır.⁴²⁵

Hz.Yûsuf'un hayatı, Kitâb-ı Mukaddes'in Tekvin bölümünde ilk bâbtan 50. bâba kadar anlatılmaktadır. Tekvindeki bu bölümlerde Hz.Yûsuf'un kardeşleri ile ilgili de

⁴²⁰ Âl-i İmran 3/137; el-En'âm 6/11; en-Nahl 16/36; er-Rûm 30/5,42; el-Mü'min 40/21.

⁴²¹ el-Hicr 15/75.

⁴²² Yûsuf 12/111.

⁴²³ Bk. Şehmus Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihî Gerçeklik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2003), 148.

⁴²⁴ Bedreddin Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002), 1/508.

⁴²⁵ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, 3/210.

detaylı anlatımlar yer almaktadır.⁴²⁶ Kur'an âyetlerinde ise Hz.Yûsuf'un kardeşlerinin kimliklerine dair bilgiye rastlanmaz.

Kıssalar arasında Hz.Yûsuf kıssasının ayırıcı bir özelliği bulunur. O da “*kıssaların en güzeli olma*”⁴²⁷ övgüsüne layık olmasıdır. Hz.Yûsuf kıssasının, “*kıssaların en güzeli olma*” övgüsünü alma sebebi Kur'an'da hiçbir kıssanın bu kıssadaki kadar ibret ve hikmet içermemesidir.⁴²⁸

Hz.Yûsuf kıssası, imtihanlarla dolu bir serüvendir. Hz.Yûsuf karşılaştığı musibetlerle ve tuzaklarla mücadele ederken kendisine Cebrâil (a.s.) gönderildi. Böylece kendisine teselli ve huzur ortamı tayin edildi. Farklı zorluk ve sıkıntılardan sonra feraha ulaştı.⁴²⁹ Sûrede sözü edilen herkes, kıssa sonunda mutluluğu elde etmiştir. Buna Hz.Yûsuf'un yüce bir makama ulaşması, Hz. Ya'kub'un oğul hasretinin son bulması, Mısır hükümdarının Hz.Yûsuf'a iman edip İslâm'ı seçmesi gibi birçok misal verilebilir. Kısacası her biri sonuçta hayra ulaşmıştır.⁴³⁰

Hz.Yûsuf sûresinde, Hz.Yûsuf kıssası anlatılırken kronolojik bir olay örgüsü oluşturulmuş ve geniş bir tarz benimsenmiştir. Ayrıca kıssanın bütüncül olarak Kur'an'da başka bir sûrede tekrarı olmamıştır.⁴³¹ Kıssanın tek sûrede geçmesinin bir özelliği de dikkatlerin daha iyi toplanması ve insanları daha çok etkilemesidir.⁴³²

İbn'ul-Cevzî (öl. 597/1201), Hz.Yûsuf kıssasını içeren Yûsuf sûrenin nüzulüyle ilgili olarak iki görüşün olduğu belirtir. İlki: Sa'd b. Ebî Vakkas'tan rivâyetle: Hz. Peygamber, vahiy geldiği sırada yanında bulunanlara bir süre Kur'an okudu. Sahabe Peygamber'e: “Ey Allah'ın Rasûlü! Keşke bize geçmiş olayları içeren âyetler okusaydın.” dediler. O sırada Allah, “*Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi...*”⁴³³ âyetini indirdi. Bunun

⁴²⁶ Bk. Kerim Şükrü Ünlü, *Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an'da Hz.Yûsuf Kıssası* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 44-45.

⁴²⁷ Yûsuf 12/3.

⁴²⁸ Celal Kırca, “Ahsenü'l-Kasas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/178.

⁴²⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Ali Rıza Temel, 4/195-196.

⁴³⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 11/244.

⁴³¹ Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları*, 132,133.

⁴³² Abdülcelil Candan, *Kur'an'ı Nasıl Anlamalı* (İstanbul: Elest Yayınları, 2007),254.

⁴³³ ez-Zümer 39/23.

üzerine de sahabe: “ Ey Allah’ın Rasûlü! Keşke bize kıssalar anlatsaydın.” dedi. Yüce Allah bu sözün üstüne Yûsuf sûresinin ilk üç âyetini indirdi. İkinci görüş de İbn Abbas’tan rivâyetle: Yahûdiler, Hz. Peygamber’den kendilerine Hz. Ya’kub’un çocuklarının ve Hz.Yûsuf’un durumunu haber vermesini istediler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ, bu sûreyi indirdi.⁴³⁴ Sûrenin nüzûlünde, kabul gören ikinci görüştür.⁴³⁵ Sûrede anlatılan kıssa, Hz.Yûsuf’un gördüğü rüya ile başlamaktadır. Yine aynı rüyanın kendisi tarafından yorumlanmasıyla son bulmaktadır.⁴³⁶

Yûsuf sûresinin kendinden önceki sûreyle benzer bir yönü bulunmaktadır. Hûd sûresi, Yûsuf sûresinden önce olup peygamberlerin yabancılardan çektiklerini konu eder. Hz.Yûsuf kıssasında ise peygamberlerin akrabalarından çektikleri anlatılır.⁴³⁷ Böylece Hz. Peygamber, Mekke’den çıkıp Medine’ye hicret etmesi esnasında çekeceği sıkıntılara hazırlanmıştır.⁴³⁸ Yûsuf sûresi, Hz. Peygamber’in zorluk ve sıkıntı çektiği zamanlarda indirilmiştir. Rasûlullah, o yıla “hüzün yılı” adını vermiştir. Hz. Peygamber’in bu ismi verme sebebi, çok sevdiği iki yakınının aynı zamanlarda kaybetmesidir. Efendimiz (s.a.s.): “*Bu iki musibetten en çok hangisine yanacağımı bilemiyorum.*” buyurarak üzüntüsünün yoğunluğunu belirtmiştir. Çünkü vefat edenlerden biri şefkatli, tertemiz eşi Hz. Hatice (r.anhâ) diğeri en iyi yardımcısı, koruyucusu amcası Ebu Talib (r.a) idi.⁴³⁹ İki vefatın ardından, Hz. Peygamber’e ve mü’minlere yapılan eziyetler şiddetlenmişti. Yüce Allah tam bu zamanda peygamberini teselli için Yûsuf sûresini indirdi. Allah bu durumda peygambere düşen vazifeyi şöyle buyurur: “*O halde Rasûlüm! Peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret!...*”⁴⁴⁰ “*Sabret! Senin sabrın da ancak Allah’ın yardımı iledir. Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma!*”⁴⁴¹ Örneklerden

⁴³⁴ İbnü’l Cevzî, *Zâdü’l-mesir*, 4/176,177.

⁴³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmecvud & Ali Muhammed Muavviz, 3/250; Beyzâvî, *Envârut-tenzil*, 3/154; Sâbûnî, *Şafvetü’t-tefâsîr*, 2/47.

⁴³⁶ Yûsuf 12/4, 100.

⁴³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’an’il Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 8/5.

⁴³⁸ Bilmen, *Kur’an’ı Kerim Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, 3/12-13.

⁴³⁹ Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi* (İstanbul: Şamil Yayınları, 1987), 5/57.

⁴⁴⁰ el-Ahkâf 46/35.

⁴⁴¹ en-Nahl 16/127.

anlaşıldığı üzere Yûsuf sûresi; peygamberlerin yolunda yürüyenler için sevinme, ünsiyet, rahatlık ve huzur vaadeder.⁴⁴²

Bir sûreyi⁴⁴³ meydana getiren “Hz.Yûsuf Kıssası” evrensel olguları dramatik bir örgüde, canlı yaşantı sahneleri içinde irdelemektedir. Kıskançlık, hile, evlat sevgisi, ayrılık acısı, zulüm, iftira, aşk, duyguların kontrolü, sabır, iffet, adalet, doğruluk ve haklılıkta ısrarın karşılıksız kalmaması gibi unsurlar evrensel olguları oluşturmaktadır.⁴⁴⁴ Sûre, hak ve batıl arasında gelişen bir durumdan söz eder. Allah’a olan davet metodunun nasıl olacağını gösterir. Takva sahibi olmak, sabır ihsan eylemek ve nefsi kontrol altında tutmak Allah’ın lütfuna ulaştırır. Sûre, bu durumun misali mahiyetindedir. Davet yolunda, peygamberlere de imtihanlar ve musibetler erişecektir.⁴⁴⁵

Hz.Yûsuf kıssası, farklı çevrelerde farklı tanımlamalar da bulmuştur. Bunlardan biri olan Elmalılı Hamdi Yazır’a aittir. “Bir masum güzelliğin en mükemmel macerası olan ebedî güzelliğin gerçek yüzünü görmüş bir gözün, geçici güzelliğin cilvelerine nasıl bir küçümseme ile baktığını anlatan Hz.Yûsuf kıssasıdır. Bu kıssa gayb âleminden müteşâbih bir sembol ile tecelliye başlayıp, git gide gelişerek meâlini bulmuş bir hakikatin belagatlı bir anlatımı ve aynı zamanda Muhammedî güzelliğin ezeli bir simgesi ve nişanıdır.”⁴⁴⁶

3.2.1. Hz.Yûsuf Kıssasında Olay Örgüsü

4-6. âyetlerde, Hz.Yûsuf’un rüyası ve Hz. Ya’kûb’un rüyaya ilişkin yorumu ifade edilir. Hz.Yûsuf’un gördüğü rüyanın gelecekle ilgili mesajına yer verilir. Görülen bu rüya kıssanın başlangıcını oluşturur.

7-18. âyetlerde, kıssada vukû bulan olayların önemli karakterlerinden olan Hz.Yûsuf’un kardeşleri devreye girer. Kardeşlerin babaları Hz. Ya’kûb ile diyaloglarından ve Hz.Yûsuf’a düzenledikleri komplolardan bahsedilir.

⁴⁴² Sâbûnî, *Şafvetü’t-tefâsîr*, 2/48.

⁴⁴³ Bahsi geçen sûre, 12. sûre olan Yûsuf sûresidir.

⁴⁴⁴ Nurullah Çetin, *Yeni Türk Şairinin Yûsuf ile Züleyha Hikâyesi Duyarlılığı* (Ankara: Hece Yayınları, 2004),58.

⁴⁴⁵ Candan, *Kur’an’ı Nasıl Anlamalı*, 255.

⁴⁴⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/2846-2847.

19-20. âyetlerde Hz.Yûsuf'un bir kervan tarafından kuyudan çıkarılması ve köle olarak satılma serüveni zikredilir. Hz.Yûsuf'u bulan kervan, Hz.Yûsuf'a kurulan iki büyük tuzak arasında vasıta olmuştur. Öyle ki Hz.Yûsuf'un, kardeşlerinin tuzağı olan kuyuya atılmasından başlayan yolculuğu kervandakilerin kendisini bulmasıyla devam eder. Kervandakilerin Hz.Yûsuf'u bulması, Mısır'da kendisini bekleyen ikinci bir tuzağa doğru yol almasının başlangıç noktasıdır. Hz.Yûsuf içinden geçtiği bir haset ve tuzak halkasından, başka bir haset ve tuzak halkasına doğru yol almaktadır. Hz.Yûsuf'un tüm bu yaşanan süreçte en büyük dayanağı şüphesiz Rabbi olmuştur.

21-35. âyetlerde, Hz.Yûsuf'un Mısır serüveni başlar. Hz.Yûsuf kıssasındaki iki büyük tuzaktan ikincisinin oluşum süreci bu âyetlerde zikredilir. Bu bölümde yer alan birkaç âyet konumuza örneklik teşkil ettiğinden ileride genişçe ele alacağız.

36-42. âyetlerde zindanda iki gencin rüyasını Hz.Yûsuf'a anlatması ve Hz.Yûsuf'un bu rüyaları yorumlaması anlatılır. Hz.Yûsuf'un zindanda beraber bulunduğu kimselere Allah'ın dinini tebliğ etmesi konu edilir.

43-57. âyetlerde, Mısır Meliki'nin gördüğü rüya ve Hz.Yûsuf'un bu rüyayı tabir etmesi ifade edilir. Hz.Yûsuf'un tabir ettiği bu rüya vesilesiyle saraya davet edilişinden ve makam, mevki sahibi olmasından bahsedilir.

58-62. âyetlerde, Hz.Yûsuf'un kendisine kurulan ilk tuzağın failleri olan kardeşleriyle karşılaşması anlatılır. Hz.Yûsuf ve kardeşlerinin aralarındaki diyaloglara yer verilir. Hz.Yûsuf, kardeşlerinden baba bir kardeşlerini de yanlarında getirmelerini ister.

63-68. âyetlerde, Hz.Yûsuf'u tanımayan kardeşlerin Mısır'da yaşadıkları hakkında babalarıyla yaptıkları sohbet anlatılır. Hz. Ya'kûb'un oğullarına tembihlediği Mısır'a farklı kapılardan girme planından bahsedilir.

69-81. âyetlerde, Hz.Yûsuf'un öz kardeşine kavuşması için Rabbi tarafından kendisine öğretilen tedbirin vuku bulması geçer. Hz.Yûsuf'un kardeşleri tedbirin ne amaçla yapıldığını anlamaya çalışırlar. İlgili âyetlerde bu duruma yer verilir.

82-98. âyetlerde Hz. Ya‘kûb’un, Hz.Yûsuf hasretine diğerk oğlu ve Hz.Yûsuf’un öz kardeşinin hasretinin de eklenmesi zikredilir. Buna ilave olarak kardeşlerin Hz.Yûsuf’un gerçek kimliğini öğrenmeleri ve Hz. Ya‘kûb’un görmeyen gözlerinin açılması eklenir.

99-101. âyetlerde Hz. Ya‘kûb’un oğul, Hz.Yûsuf’un da baba hasreti sona erer. Ayrıca Hz.Yûsuf’un daha önce gördüğü rüya 100. âyette vücut bulur. Ardından Hz.Yûsuf’un Rabbine duası ile kıssa nihâyete erer.

3.2.2. Hz.Yûsuf’un Kardeşlerinin Tuzakları

Kıssanın yaklaşık yirmi iki âyetinde Hz.Yûsuf’un kardeşlerinden bahsedilir. Bu âyetlerde kardeşlerin diyalogları fazlaca yer alır. Bu diyalogların bulunduğu ortak husus, planladıkları hile ve tuzaklardır. Bu hile ve tuzakların hepsi Hz.Yûsuf’a karşı yapılmıştır. Fakat kardeşlerin kurdukları planlar her ne kadar Hz.Yûsuf amaçlıysa da babaları Hz. Ya‘kûb’u da içine almıştır. Fakat kardeşler planladıkları tuzakla amaçladıkları sonuca erişememişler, kurdukları hile girdabında kendileri de savrulmuşlardır. Çünkü hile ve tuzak Allah’ın razı olduğu işlerden değildir, insana fayda sağlamaz.

Kardeşlerin tuzak ve hilelerinin anlatıldığı âyetlerin metninde keyd kelimesi yer almaz. Lâkin bahsi geçen âyetler genel çerçevede bu anlamları ihtiva eder. Bu anlamın olduğu kısım, kelime çalışmamız olan keydin yer aldığı âyetlerin aydınlatılmasında yarar sağlamaktadır. Bazen de kaynaklık etmektedir.

Kıssa içinde Hz.Yûsuf’a kurulan ilk tuzağın failleri Hz.Yûsuf’un kardeşleridir. Bu kardeşler, Hz.Yûsuf’un akıbeti hakkında aralarında konuşurlarken şöyle demişlerdir: *“Yûsuf’u öldürün veya onu bir yere atın ki babanızın sevgisi yalnız size kalsın! Ondan sonra da salih kimselerden olursunuz.”*⁴⁴⁷ Bu söz Hz.Yûsuf’un kardeşlerine aittir. Bu sözü aralarından biri hepsi adına söylemiştir.⁴⁴⁸ Ortak kanaatleri Hz.Yûsuf’un ya öldürülmesi ya da kimse tarafından bilinmeyecek ve görülmeyecek bir yere atılmasıdır.⁴⁴⁹

Hz.Yûsuf’a kurulacak tuzakla ilgili genel kanaatin dışında düşünen bir başka kardeş vardır. O, Hz.Yûsuf’un ölmesine razı olmayıp şöyle bir öneride bulunmuştur:

⁴⁴⁷ Yûsuf 12/9.

⁴⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru ‘l- Kur’âni ‘l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 6/261.

⁴⁴⁹ Neseî, *Medâriku ‘t-tenzîl*, thk. Yusuf Ali Bedevi, 2/97.

“...Yûsuf’u öldürmeyin, eğer yapacaksanız onu kuyunun dibine atın da geçen kervanlardan biri onu alsın. dedi.”⁴⁵⁰ Bunu söyleyen kardeş⁴⁵¹, çocuk öldürmenin büyük bir vebal olduğu görüşündeydi. Bu sebepten Hz.Yûsuf’un kuyuya atılmasını savunmuştur.⁴⁵² Hz.Yûsuf bazı kimselerce kuyudan çıkarılıp uzaklara götürülebilirdi. Böylece kardeşlerin Hz.Yûsuf’tan kurtulma planı amacına ulaşmış olurdu.⁴⁵³ Kardeşlerin aralarında bu görüş alış verişinden sonra Hz.Yûsuf’a kurulacak tuzak şekillenmiş oldu.

Kıskançlıktan adeta gözleri dönen kardeşler, nefislerinin esiri olmuşlardı. Artık yapacakları her kötü fiil ve söyleyecekleri her yalan kendilerine hakikat gözükmekteydi. Planı yapan kardeşler, babaları Hz. Ya‘kûb’dan Hz.Yûsuf’u kıra gezmeye götürmek için izin istemişlerdi. Bunu yaparken de babalarına kardeşleri için güvence vermişlerdi.⁴⁵⁴ Nitekim bu güvence tuzağın aldatmacası rolünü üstlenmiştir. Kardeşler niyetlerini bir kez bozmuşlardı. Artık yalan, aldatma ve hile onlar için birer teçhizat olmuştu.

Hz. Ya‘kûb, kardeşlerinin Hz.Yûsuf’u kıra götürme isteklerine karşı iki mazeret öne sürdü: İlki Hz. Ya‘kûb, “Yûsuf’u götürmeniz beni üzer...”⁴⁵⁵ diyerek oğullarının isteğine razı gelmedi. Çünkü Hz.Ya‘kûb, Hz.Yûsuf’u yanından hiç ayırmazdı. Hz. Ya‘kûb’un ikinci mazereti de “...Siz ondan habersizken onu bir kurdun yemesinden korkarım.”⁴⁵⁶ düşüncesidir. Rivâyet edildiğine göre, Hz. Ya‘kûb uykusunda bir kurdun Hz.Yûsuf’a doğru saldırdığını görmüştür. Buna dayanarak böyle bir söylemde bulunmuştur.⁴⁵⁷

Kardeşler, babaları Hz. Ya‘kûb’u bir şekilde ikna ederek kardeşlerini kıra götürmüşler. Orada Hz.Yûsuf’a eziyet etmişler. Sonrasında kararlaştırdıkları gibi Hz.Yûsuf’u elleri bağlı şekilde kuyuya atmışlar. Kuyuya atmadan önce gömleğini çıkarmışlar. Çünkü gömlekle ilgili bir plan yapmışlar.⁴⁵⁸ Kardeşler planladıkları gibi Hz.Yûsuf’tan kurtuldular. Sonra kurdukları tuzağı yalanla ve hile ile pekiştirme gayretine girmişlerdir.

⁴⁵⁰ Yûsuf 12/10.

⁴⁵¹ Bu kardeşin adının “Yehuza” olduğu ifade edilir. [Nisâbûrî, *el-Vasît*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 2/601; Bilmen, *Kur’ân’ı Kerim’im Türkçe Meâlî Âlîsi ve Tefsîri*, 3/1542.]

⁴⁵² Beyzâvî, *Envâru’l-tenzîl*, 3/156.

⁴⁵³ Ayıntabî, *Tıbyân Tefsîri*, sad. Süleyman Fâhir, 2/327.

⁴⁵⁴ Yûsuf 12/11,12.

⁴⁵⁵ Yûsuf 12/13.

⁴⁵⁶ Yûsuf 12/13.

⁴⁵⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 18/100.

⁴⁵⁸ Kurtubî, *el- Câmi’*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 11/276; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 8/19-20.

Kardeşler Hz.Yûsuf'u kuyuya⁴⁵⁹ attıktan sonra babalarının yanına döndüler. Ağlayarak babalarına, Yûsuf'u kurt yediği yalanını söylediler.⁴⁶⁰ Hz.Ya'kûb, kardeşleri Hz.Yûsuf'u kıra götürmek istediğinde bir kurt tarafından yenilebileceği ihtimalini dile getirmişti. Kardeşler de babalarının bu sözünü, yalanlarına dayanak kıldılar.⁴⁶¹

Hz.Yûsuf'u kuyuya atan kardeşler “Yûsuf'u kurt yedi” yalanını bir hile ile desteklediler. Bu hile yahut aldatmaca babaları Hz. Ya'kûb içindi. Kardeşler bu sebeple bir kuzu kesip kanını Hz.Yûsuf'un gömleğine sürmüşler.⁴⁶² Fakat gömleği birkaç yerinden yırtmayı akıl edememişlerdi. Ya'kûb kana bulanmış gömleği görünce: “Eğer onu kurt yemiş olsaydı elbisesini yırtardı. Ben böyle yumuşak huylu kurt görmedim. Belki de siz başka bir tuzak kurdunuz.” demiş ve Rabbine sığınmıştır.⁴⁶³

Kur'an'da Hz.Yûsuf'un kardeşlerinin Hz.Yûsuf'a tuzak kurmalarının sebebi şu şekilde ifade edilir: “(Kardeşler) dediler ki: Yûsuf'la kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Hâlbuki biz kalabalık bir cemaatiz. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir.”⁴⁶⁴ Bu âyete göre kardeşler, babaları Hz. Ya'kûb'tan bekledikleri ilgiyi ve şefkati göremedikleri fikrine kapılmışlardır. İlginin, sevginin Hz.Yûsuf ve öz kardeşinde yoğunlaştığı düşüncesi kıskançlıklarını perçinlemiştir.⁴⁶⁵ Ayrıca kardeşler, yaşça Hz.Yûsuf ve kardeşinden⁴⁶⁶ daha büyüktüler. Kardeşler, babalarının işlerini daha çok görüyorlardı. Bu konuda “Biz, bela ve sıkıntıları göğüslüyor; faydalı ve güzel olan şeyleri de elde etmeye uğraşıyoruz.” diyorlardı. Onlar babaları Ya'kûb'un tüm bunlara rağmen Hz.Yûsuf ve kardeşini tercih edişinin bir haksızlık ve yanlışlık olduğunu dile getiriyorlardı.⁴⁶⁷ Hz. Ya'kûb hepsinin babası olmasının yanı sıra bir peygamberdir. Onun teveccühünü ve duasını almak önem arz eder. Bu sebeple kardeşler bir yarış içine girmişlerdir. Bu da kardeşlerin Hz.Yûsuf'u kıskanmasında ilk göstergedir.

⁴⁵⁹ Bahsi geçen kuyu hakkındaki rivâyetler dört tanedir: İlki Beyt'i Makdis kuyusudur. İkincisi Ürdün diyarı kuyusudur. Üçüncüsü Mısır ve Medyen arasında bir kuyudur. Dördüncüsü ise Makam-ı Ya'kub'a üç fersah mesafede bir kuyu olduğu şeklindedir. (Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3/157.)

⁴⁶⁰ Yûsuf, 12/16, 17.

⁴⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 3/260; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Rıza Temel, 4/204.

⁴⁶² Yûsuf, 12/18.

⁴⁶³ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 13/35-36.

⁴⁶⁴ Yûsuf 12/8.

⁴⁶⁵ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3/156.

⁴⁶⁶ Bahsi geçen kardeş, Hz.Yûsuf'un ana baba bir olan tek kardeşidir.[İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/183.]

⁴⁶⁷ Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/95.

Hız.Yûsuf'a karşı kardeşlerinin hased beslemelerinin bir diğér sebebi olarak Hız.Yûsuf'un gördüğü rüya gösterilir. Bu rüyada Hız.Yûsuf; güneşin, ayın ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görür.⁴⁶⁸ Bazı rivâyetlere göre Hız.Yûsuf'un kardeşleri bu rüyayı duyar ve işittikleri hoşlarına gitmez. Hız.Yûsuf hem küçük yaşta olduğundan hem de babasının kendisinde ümit gördüğünden babası tarafından çok sevilir. Bu da kardeşlerinin Hız.Yûsuf'a hased beslemelerine sebep olur. Gördüğü rüyayla Hız.Yûsuf'un değeri babasının gözünde artınca kardeşlerin kıskançlığı körüklenmiş olur.⁴⁶⁹

Hased/kıskançlık başkasının zararını isteme duygusudur. Bu bir kötülük sevgisidir. Kötülüğü seven kimsenin kendisi de kötüdür. İnsanların en kötü olanı da dostlarının zarara uğramasına sevinendir.⁴⁷⁰ Yahut zarara uğramasına bizzat sebep olandır. Kur'an; Hız.Yûsuf kıssasında kıskançlık duygusunun kin, nefret, öfke gibi çok tehlikeli olan diğér duyguları tetikleyebileceğini gözler önüne sermektedir. Bunun sonucu olarak kardeş olan kimselerin birbirine düşmanca davranarak öldürme teşebbüsünde bulunabileceği hususunda değerli psikolojik veriler içerir.⁴⁷¹

Kur'an, kıskançlık üzerine başka misaller de sunar. Bunlardan birisi İblisin Allah'a isyanıdır. Allah, Hız. Âdem'e secde edilmesini emreder. Lâkin İblis bu emre itaat etmez. Sebeb olarak da kendisinin yaratılış üstünlüğüne sahip olduğunu iddia eder.⁴⁷² Bu itaatsizliğin arka yüzünde İblisin, Hız. Âdem'in yüceltilmesini kıskanması yer alır. Başka bir misal Hız. Âdem'in iki oğlunun yaşadığı olaydır. Allah, kendilerinden Rableri için birer kurban sunmalarını ister. Birinin kurbanı kabul edilirken diğeri edilmez. Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kardeşinin kurbanı kabul oldu diye onu öldüreceğini söyler. Öldürme söylemi sadece söylem olarak kalmaz ve fiiliyata

⁴⁶⁸ Yûsuf 12/4.

⁴⁶⁹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 3/206; Kurtubî, *el-Câmi'*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 11/246.

⁴⁷⁰ Bk. Mustafa Çağrıçı, "Haset", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/379.

⁴⁷¹ Ömer Kerpiç, *Yûsuf Sûresi Işığında İnsan Psikolojisi* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 109.

⁴⁷² el-Hicr 15/28-33; Sâd 38/71-76.

dökülür.⁴⁷³ Neticede yeryüzünde ilk cinâyet işlenmiş olur. Bu iki kardeş arasında ölüme yol açan sebep yine kıskançlıktır.

Kur'an'ın gözler önüne serdiği bu kıssa ve olayların ortak noktası, kıskançlık temalı olmalarıdır. Tüm bunlar bu duygunun ne kadar tehlikeli ve sonuçlarının ne denli acı olduğunu net şekilde gösterir. Kardeşlerin gerçekleştirdikleri tuzak kurma, hile yapma ve yalan söyleme eylemleri ise; sıla-ı rahmi kesmek, babaya asi gelmek gibi büyük işleri karşılamaktadır. Çünkü bu kimseler hiçbir günahı olmayan zayıf ve küçük bir çocuğa acımasızlık ve merhametsizlik ederek bir bakıma farklı günahları da işlemiş olmaktadır.

3.3. Hz.Yûsuf Kıssasında Geçen Keyd Lafzı

Hz.Yûsuf kıssasının, Yûsuf sûresinde bir bütün olarak yer aldığını daha önce belirtmiştik. Kıssa, Yûsuf sûresi 4. âyetle başlayıp 101. âyetle sonlanmaktadır. Biz çalışmamızda keyd kelimesini ele almaktayız. Bu sebeple kıssada esas odaklanacağımız yer, keyd kelimesinin geçtiği âyetlerdir. Keyd kelimesi sûrede, yedi âyette dokuz defa geçmektedir.⁴⁷⁴ Ayrıca keyd ile benzer anlamlara sahip mekr kelimesi de bu sûrede yer alır. Mekr kelimesi ise Yûsuf sûresinde, 31. Ve 102. ayetlerde toplamda iki defa geçmektedir.⁴⁷⁵

Hz.Yûsuf, kıssada belirtildiği üzere birçok imtihana tâbi tutulmuştur. Bu imtihanlar boyunca karşı karşıya kaldığı olaylardaki failer sadece isim değiştirmiştir. Bu olaylardaki ortak olan husus ise Hz.Yûsuf'a kurulan tuzaklardır. Keyd ve mekr kelimeleri bu sebeple sûrede tekrar ederler.

3.3.1. Hz. Ya'kûb'un Evladı İçin Kaygısı ve Evladına Nasihati

Evlat, anne baba için; kederli zamanlarda bir ilaç, mutlu anlarda ekstra sevinç, zor günlerde beliren umut ışığı, yüzlerdeki tebessümün sebebi, çekilmesi en güzel dert ve Allah'ın en güzel mucizesidir. Merhametlilerin en merhametlisi olan Yüce Allah Kitâbında evlatların *hayatın süsü* ⁴⁷⁶ olduğunu belirtir.

⁴⁷³ Bk. el-Mâide 5/27-31.

⁴⁷⁴ Yûsuf 12/5, 28, 33, 34, 50, 52, 76.

⁴⁷⁵ Yûsuf 12/31, 102.

⁴⁷⁶ Kehf 18/46.

Kur'an, evlat sevgisine dair çok özel örneklere yer vermektedir. Bunlardan biri de Hz. Ya'kub⁴⁷⁷ ve oğlunun örneğidir. Hz. Ya'kub'un, oğlu Hz.Yûsuf'a kavuşamaması gözlerinin kör olmasına sebep olmuştur. Bu örnekten yola çıkacak olursak baba ile evlat arasında vazgeçilmez bir vardır. Bu bağ fitrî bir sevgiyle oluşur. Kur'an'da doğrudan "evlatlarınızı seviniz" şeklinde bir ifade yer almaz. Bu da oluşan sevginin fitrîliğine işaret etmektedir.⁴⁷⁸ Kur'an'da Lokmân (a.s.), oğluna sevgisinin emaresi olarak "Yavrucuğum" diyerek seslenmiştir. Oğluna öğütlerde bulunmuştur.⁴⁷⁹ Nûh (a.s.) da, inkârcı oğluna "Yavrucuğum"⁴⁸⁰ lafzıyla hitap etmiştir.

Hz.Yûsuf, kendisine şefkatli davranan babası Hz. Ya'kûb'a gördüğü rüyasından bahseder:⁴⁸¹ "Bir zamanlar Yûsuf, babasına demişti ki: Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm, bana secde ederlerken gördüm."⁴⁸² Hz. Ya'kûb kaygılanmıştı çünkü Hz.Yûsuf'un rüyasında gördüğü; güneş babasına, ay annesine, yıldızlar da on bir kardeşine karşılık geliyordu.⁴⁸³ Hz. Ya'kub bu rüyadan Allah'ın Hz.Yûsuf'u peygamber seçeceğini ve kardeşlerinin fevkinde kılacağını anladı. Bu durum şeytanın, kardeşlere Hz.Yûsuf'a karşı olumsuzluk telkinleri vermesine neden olabiliirdi. Nitekim şeytanın Hz. Âdem'e ve Hz. Havva'ya ne yaptığı âyetle bildirilir.⁴⁸⁴ Dolayısıyla şeytan kardeşleri kandırma hususunda elinden geleni ardına koymaz, onları hasede sevk eder, onları sonunda tuzak kuracak hale getirebilir.⁴⁸⁵ "...Çünkü şeytan insanın apaçık düşmanıdır." diyen Hz. Ya'kûb, Allah'ın elçisidir ve feraset sahibidir. Şeytanın da ne denli bir düşman olduğunun idrakindedir. Tıpkı Hz. Mûsâ'nın "...Bu şeytan işidir. O, gerçekten saptırıcı ve apaçık bir düşmandır."⁴⁸⁶ ifadesinde dile getirdiği gibi.

⁴⁷⁷ Kur'an sadece Hz.Yûsuf'un babası olduğu için Ya'kub (a.s.)'tan bahsetmez. Eğer tek sebep bu olsaydı Hz.Yûsuf'un annesinden de bahsedilirdi. Kur'an Ya'kub (a.s.)'tan bahseder çünkü o, sarsılmayan derin ve sağlam imanın temsilcisidir. Herkesin ümidini yitirdiği zor zamanlarda, Rabbine güvenip hak yolda sebat gösteren yine Ya'kub (a.s.)'tur. [Ahmet Nevfel, *Sûretü Yûsuf* (Amman: Dârü'l-Furkan), 1999, 163-166.]

⁴⁷⁸ Bk. Hasan Keskin, *Kur'an ve Çocuk* (Ankara: Yayınevi Yayıncılık, 2009), 93.

⁴⁷⁹ Bk. Lokmân, 31/13, 16, 17, 18, 19.

⁴⁸⁰ Bk. Hûd 11/42.

⁴⁸¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/91.

⁴⁸² Yûsuf 12/4.

⁴⁸³ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 13/355-356; Karaman vd. *Kur'an Yolu*, 3/216.

⁴⁸⁴ Bk. Tâhâ 20/120.

⁴⁸⁵ Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, 3/155.

⁴⁸⁶ el-Kasas 28/15.

Hız. Ya'kûb, oğlunun rüyası üzerine Hız.Yûsuf 'a şu nasihatlerde bulundu: قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ (Babası:) *Yavrucuğum! dedi, rüyanı sakın kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır.*"⁴⁸⁷ Bu âyette ilk olarak yukarda bahsettiğimiz baba sevgisinin bir ifadesi olan *yavrucuğum* lafzı geçmektedir. Akabinde yer alan Ya'kûb'un "...rüyanı sakın kardeşlerine anlatma; sana bir tuzak kurarlar!..." sözünde bir kaygı ve endişe söz konusudur. Ya'kûb'un "*sana bir tuzak kurarlar*" şeklindeki ifadesi Hız.Yûsuf'u sakındırmaya uygundur.⁴⁸⁸ Ya'kûb hem Hız.Yûsuf'u hem öz kardeşini çok severdi. Bundan dolayı diğer kardeşler Hız.Yûsuf'u kıskandılar. İşte bu haset duygusunu, Ya'kûb birçok emareyle sezmişti ve durumun farkındaydı.

Hız.Ya'kûb, oğlu Hız.Yûsuf'a kaygı ve endişesini dile getirdikten sonra ona nasihatte bulunmaya devam etmiştir: "*İşte böylece Rabbin seni seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önceki iki atan İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve soyuna nimetini tamamlayacaktır. Çünkü Rabbin çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.*"⁴⁸⁹

3.3.2. Aziz'in Karısının Hız.Yûsuf'a Kurduğu Tuzağın Âşık Olması

Keydin faileri, buraya kadarki bölümde Hız.Yûsuf'un kardeşleriydi. Bu bölümden sonrasında ise keydin uygulayıcısı Mısır Azizi'nin karısıdır. Onun kurduğu bir tuzak, Hız.Yûsuf'a kardeşlerinden sonra kurulan ikinci büyük tuzaktır. Şimdi bu tuzağın âyetlerle anlatılışını ifade edelim. Bu kısmın, tuzak açısından inceleyeceğimiz 28. âyetten önce zikredilmesi gerekir.

Kıssanın ilgili ayete kadar yaşanan olay örgüsü sûrede şu şekilde geçmektedir: "*Evinde bulunduğu kadın, onun nefsinden murat almak istedi. Kapıları iyice kapattı ve "Haydi gel!" dedi. O da "Rabbime sığınırım! Zira kocanız benim velinimetimdir, bana güzel davrandı. Gerçek şu ki, zalimler iflah olmaz!" dedi. Andolsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o, ihlasa erdirilen kullarımızdandır. İkisi de kapıya doğru koşular. Kadın onun*

⁴⁸⁷ Yûsuf 12/5.

⁴⁸⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Ali Rıza Temel, 4/199.

⁴⁸⁹ Yûsuf 12/6.

*gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında onun kocasına rastladılar. Kadın dedi ki: "Senin ailene kötülük etmek isteyeninin cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir!" Yûsuf: "Asıl kendisi benim nefsimden murat almak istedi." dedi. Kadının akrabasından biri şöyle şahitlik etti: "Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, bu ise yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. Bu ise doğru söyleyenlerdendir."*⁴⁹⁰ Buraya kadar zikredilen âyetlerden görölüyor ki Hz.Yûsuf, bir kadın tarafından büyük bir tuzağın içine çekilmek istenmiştir.

Hz.Yûsuf'un maruz kaldığı bu durum, bir delille gerçeği gözler önüne sermiştir. Bu durum âyette şöyle zikredilir: *فَلَمَّا رَأَىٰ قَمِيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ* "(Kocası, Yusuf'un gömleğinin) arkadan yırtılmış olduğunu görünce, (kadına): "Şüphesiz, bu sizin tuzağınızdır. Sizin tuzağınız gerçekten büyüktür." dedi."⁴⁹¹ Aziz'in bu sözü, karısının sözünü yalanlama ve Hz.Yûsuf'u tasdik etme manasına gelir. Aziz söylemleriyle karısına şunları demek istemektedir: "Yûsuf'un nefsimden murat almak isteyen sensin. Aksine o, senden kaçtı. Ama sen onu yakalamak isterken Hz.Yûsuf'un gömleğini çekip yırttın. Bu sebeple Hz.Yûsuf 'O benden murat almak istedi' demekte haklıdır. Sen ise kötülük isnad etmede yalancısın."⁴⁹² İşte bu ifadeler kurulmak istenen tuzağın en açık izahıdır. Ayrıca bu anlatılanlarda tuzak ve hile bir aradadır. İlk olay Aziz'in karısının Hz.Yûsuf'u yanına çağırması üzerine bir ortamda bir araya gelmeleridir. Bu durum eylem bildirdiği için tuzak olarak ifade edilebilir. İkinci olayda ise Aziz'in karısı, kendi yaptığı iffetsizliği Hz.Yûsuf'un üzerine atarak yalan beyanda bulunur. Bu durum sözle ifade edilmiştir. Ortada yalan bir lafız vardır ve bu da hile olarak değerlendirilebilir. Çünkü hilede insanın aldatılması söz konusudur.

Âyetlerde de zikredildiği üzere Aziz'in karısı Hz.Yûsuf için olumsuz emeller kurmuştur. Hem kendisinin hem Hz.Yûsuf'un iffetine zarar vermiştir. Kötü emeli ve arzusu istediği gibi sonuçlanmayan Aziz'in karısı, bu kez kendini düştüğü durumdan bir tuzakla çıkarmaya çalışmıştır. Şeytanın da sevdiği işlerden olan yalana ve iftiraya başvurmuştur. Bunun sebebi, kocasına karşı kendini savunma psikolojisidir. Kocası

⁴⁹⁰ Yûsuf 12/23-27.

⁴⁹¹ Yûsuf 12/28.

⁴⁹² İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'an'il Âzîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 8/34.

Mısır Azizi'dir ve soylu bir kişidir. Onun karısı olarak isminin kötü anılmasından korkmuş olabilir.⁴⁹³ Hz.Yûsuf'un; Aziz'in karısıyla aynı ortamda bir araya gelişi, onu satın alan Mısır Azizi vesilesiyledir. Aziz, Hz.Yûsuf'u karısına götürünce ona Hz.Yûsuf'a güzel bakmasını öğütlemiştir. Hatta bir gün evlatları olabileceğini söylemiştir. Hz.Yûsuf böylece o eve yerleşmiştir.⁴⁹⁴ Hz.Yûsuf'un o eve yerleştirilmesi Allah'ın, peygamberini imtihana tabi tutmasıdır. Hz.Yûsuf'un ev sahibesi ile arasında vuku bulan bu olay "fücûr" kelimesiyle ifade edilebilir.⁴⁹⁵ Aziz'in "...Sizin tuzağınız büyüktür." sözünde, tuzağın 'büyük' olarak nitelendirilmesinin bir nedeni vardır. O da içine düşülen yanlışlıktan kurtulmak için girilen fitne ve hilelerin büyük oluşudur.⁴⁹⁶

Hile ve tuzak, olumsuz anlamda kullanılan bir vasıf olarak erkeklere ve şeytana da nispet edilmektedir. Buna rağmen keyd yalnızca kadına özgü bir sıfat olarak nitelendirilemez. Bu durum Kur'an'ın genel kurallarıyla da bağdaşmamaktadır. Zira Kur'an'da kadınları öven âyetler de vardır.⁴⁹⁷ Bunlara rağmen keydi yalnızca kadına isnad eden kişi yanlışlığa düşer. Hz.Yûsuf'un kardeşlerinin Hz.Yûsuf'a kurdukları tuzağı, kadınların tuzağından daha önemsiz sayıp küçümsemek hatadır. Bu durum, dini ve ahlaki birçok sorunu beraberinde getirir.⁴⁹⁸ Ayrıca İslâmiyette Hristiyanlıkta olduğu gibi, ilk günah anlayışına dayanan kadın karşıtı söylem mevcut değildir. Erkek olsun kadın olsun her doğan kişi günahsız doğar. Yaşamı boyunca işlediği fiiller sebebiyle sorumlu tutulur.⁴⁹⁹

3.3.3. Hileler Karşısında Hz.Yûsuf'un Duaya Sığınması

Daha önce değindiğimiz gibi kim bir tuzak kurarsa kurduğu tuzak kendi ayağına dolanır. Nitekim Aziz'in karısı için durum tam da böyle olmuştur. Kötü emelleri sonuç vermeyince yalana başvurmuştur. Lâkin yalanı dolaşp kendisini bulmuştur. Aziz'in karısı yaptığı yanlışla insanların diline düşmüştür. "*Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki:*

⁴⁹³ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2014), 256,257.

⁴⁹⁴ Yûsuf 12/21.

⁴⁹⁵ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1999), 63-68.

⁴⁹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'an'il Âzîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 8/35; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3/161; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Ali Rıza Temel, 4/218,219.

⁴⁹⁷ et-Tahrîm 66/11, 12.

⁴⁹⁸ Ramazan Biçer & Şeyma Ferşatoğlu, "Yûsuf Sûresi 28. Âyet Bağlamında Kadınlara Nispet Edilen Bir Nitelik: Keyd", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40(Temmuz-Aralık 2018), 116.

⁴⁹⁹ Günay Tümer, "Asli Günah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/497.

Aziz'in karısı, delikanlısının nefsinden murat almak istiyormuş. Yûsuf'un sevdası onun kalbine işlemiştir. Biz onu gerçekten açık bir sapıklık içinde görüyoruz."⁵⁰⁰

Yukarıdaki söylentiler üzerine Aziz'in karısı yine yeniden bir tuzağa başvurdu. Bu kez kurulan tuzak, söylentinin sahibi olan bazı kadınlar için kuruldu. *فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَكًا وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ* “Kadın, onların dedikodusunu duyunca, onlara davetçi gönderdi. Onlar için dayanacak yastıklar hazırladı. Onlardan her birine bir bıçak verdi. (Kadınlar meyveleri soyarken Yûsuf'a): Çık karşılarına! dedi. Kadınlar onu görünce, onun büyüklüğünü anladılar. (Şaşkınlıklarından) ellerini kestiler ve dediler ki: *Hâşâ Rabbimiz! Bu bir beşer değil. Bu ancak üstün bir melektir!*”⁵⁰¹ Âyette geçen *فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ* “Kadın, onların dedikodusunu duyunca” ifadesindeki mekr “onların sözleri veya dedikodusu” olarak zikredilmiştir. Mekk kelimesi daha önce değindiğimiz üzere keyd ile anlam yakınlığı olan bir kelimedir. Dolayısıyla âyette mekr “tuzak” anlamını dışında farklı bir anlamı karşılamıştır. Bu kullanımın sebeplerini Râzî şu şekilde açıklamıştır. İlk sebep: O kadınlar bu sözü, dedikoduyu Hz.Yûsuf'u görmek ve onun yüzüne bakmak için söylemişlerdir. İkinci sebep: Aziz'in karısı, o kadınlara Hz.Yûsuf'u sevdiğini ve kadınlardan bu sırrını saklamalarını istemiştir. Fakat onların sırrı ifşa etmesi bir tuzak sayılmıştır. Üçüncü sebep: Kadınlar, Aziz'in karısının gıybetini yapmışlardır. Gıybetse, gizli ve alçak sesle yapılır. İşte bu yönüyle bu gıybet, yine bir tuzağa benzemiş olur.⁵⁰²

Şehirli kadınlardan istediğini duyan Aziz'in karısı, kendince bu olayda haklılığını kanıtlamıştı. Böylece yeltendiği işi, mübah gösterecek oradakilere kabul ettirmiş sayılacaktı. Bunu daha da pekiştirmek için “Aziz'in karısı: *“İşte sözünü edip beni yerdiğiniz budur. And olsun ki onun olmak istedim. Fakat o iffetinden dolayı çekindi. Emrimi yine yapmazsa and olsun ki, hapse tıkalacak ve kahre uğrayanlardan olacak! dedi.”*”⁵⁰³ Âyette geçen “Emrimi yine yapmazsa and olsun ki hapse tıkalacak” sözleriyle de kadınların huzurunda onu tekrar kötülük işlemeye davet etmiştir. Hayâ perdesi yırtılmış bir halde, dediğini yapmaması halinde Hz.Yûsuf'u hapisle tehdit etmiştir. Tuzağın ilk perdesinde Hz.Yûsuf ile Aziz'in karısı vardı. Lâkin olayın ikinci

⁵⁰⁰ Hz.Yûsuf 12/30.

⁵⁰¹ Yûsuf 12/31.

⁵⁰² Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/129.

⁵⁰³ Yûsuf 12/32.

perdesi umuma mal olmuştur. Bu sebeple Aziz'in karısı, kimsenin kendini kınamasından çekinmeden bu tehdit sözlerini sarf etmiştir. Hatta kadınlar bu hususta Aziz'in karısına destek vermişlerdir. Hz.Yûsuf'a, Aziz'in karısına itaat etmesini emretmişlerdir. Onun mazlum olduğunu ve Hz.Yûsuf tarafından zulme uğradığını söylemişlerdir.⁵⁰⁴

Tüm bu vuku bulan olaylar üzerine Hz.Yûsuf şunları söylemiştir: قَالَ رَبِّ السَّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ *“(Yusuf:) Rabbim! Bana zindan, bunların benden istediklerinden daha iyidir! Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder ve cahillerden olurum! dedi.”*⁵⁰⁵ Hz.Yûsuf'un hakikati ifade etmesinden şu anlaşılmaktadır: Aziz'in karısı, davet ettiği kadınlar üzerinde etkili olmuştur. Hz.Yûsuf için planlağı tuzak ve hileler konusunda şehirli kadınların desteklerini almıştır. Ancak bütün bunlar karşısında, sağlıklı ve yakışıklı bir delikanlı olan Hz.Yûsuf iradesine hâkim olmuştur. İnsanın hayatta karşılaşılabileceği en zor imtihanlardan birini başarıyla sonuçlandırmıştır.⁵⁰⁶ Hz.Yûsuf da içinde bulunduğu durumda sığınılacak en güvenli merci olan Allah'a dayanmıştır. Kendisini çağırdıkları tuzakta *“Rabbime”*⁵⁰⁷ *sığınırım”*⁵⁰⁸ demiştir. Halini ona arz ederek, acizliğinden kurtulmak için O'na duada bulunmuştur. Çünkü Hz.Yûsuf, duanın mü'minin silahı olduğunun bilincindedir. O Allah ki kâinatın yegâne yaratıcısı, hem dünya hem ahiret mülkünün sahibidir. Hal böyle olunca yapılacak duada O'ndan başkası düşünülemez. Nitekim Hz.Yûsuf'tan önceki peygamberler de hallerini Rablerine arz etmişlerdir. Hz.Yûsuf, *“Atalarım İbrahim, İshâk ve Ya'kub'un dinine uydum...”*⁵⁰⁹ diyerek her daim atalarının ve babası izinden gitmiştir.⁵¹⁰

⁵⁰⁴ Kurtubî el- Câmi', thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 11/338, 340.

⁵⁰⁵ Yûsuf 12/33.

⁵⁰⁶ Karaman vd. Kur'an Yolu, 3/230.

⁵⁰⁷ Rab kelimesi burada; gereksinimleri karşılayan, terbiye veren ve yetiştiren anlamlarında kullanılmıştır. [Ebu'l Âlâ el-Mevdûdî, Kur'an'ı Kerim'de Dört Terim, çev. Mahmut Osmanoglu (İstanbul: Özgün Yayınları, 2001), 24-25.]

⁵⁰⁸ Bk. Yûsuf 12/23.

⁵⁰⁹ Yûsuf 12/38.

⁵¹⁰ Bu âyette ittihad sanatı vardır. İttihad sanatı; hitap eden kimsenin, ecdadı ile ilgili isimleri doğum sırasına göre vermesidir. (İmam Celâleddin es-Suyûtî, el-itkân fî ulûmi'l- Kur'an, çev. Sakıp Yıldız & Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 2/234.)

Hız.Yûsuf, içine düştüğü tuzak ve hileler girdabından kurtulmak için zindana girmeyi⁵¹¹ Rabbinden niyaz etmiştir. Hız.Yûsuf serbest olarak hayâsızca yaşamaktansa namus ve şerefiyle zindanda yaşamayı tercih etmiştir.⁵¹² Çünkü o, Allah’a karşı asi olmanın ve günaha düşmenin en büyük felaket olduğunun bilincindedir. Hız.Yûsuf iki kötü şeyden (zindan ve zina) ehven olanı, iki zararlı şeyden zararı daha hafif olanı tercih etmiştir.⁵¹³ Âyette geçen *Onların tuzağını benden savmazsan* ifadesi Hız.Yûsuf’un, Allah’tan kendisini iffetli olmaya ve kendisine sığınmaya mecbur etmesini istemek anlamında değildir. Bütün peygamberler ve sadık kulların âdeti olduğu üzere kararlı olduğu ve içine iyice yerleştirdiği sabır konusunda Allah’ın lütuf ve muhafazasına sığınmak anlamındadır.”⁵¹⁴

3.3.4. Allah’ın İcabeti ve Tuzağın Boşa Çıkarılması

Kul, yaratılışı gereği acizdir. Bu acizyetini ilk olarak en yüce makam olan Allah’a bildirir. Kul çaresiz olduğu vakit nasıl ki Rabbine ellerini açıyorsa mutlu anlarında da bunu yapmalıdır. Mutluluğu kendisine tattırana şükretmek kulun vazifelerindendir. Hız.Yûsuf da, bir gün çektiği sıkıntılardan kurtulup feraha ulaştığında Rabbine şükretmekten geri durmamıştır.⁵¹⁵ Allah, Kur’an’da “*Rabbimize yalvararak ve gizlice dua edin...*”⁵¹⁶ ve “*...Bana dua edin, duanızı cevap vereyim...*”⁵¹⁷ buyurmaktadır. Kullarından kendisine duacı olmasını ve kullarının kendisini dua ile hatırlamasını istemektedir.

Hız.Yûsuf, içine düştüğü türlü hile ve tuzaklardan Rabbine sığınmıştır. Allah da Peygamberinin duasına karşılık vermiştir. *فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ* “*Rabbi onun duasını kabul etti ve onların hilesini uzaklaştırdı. Çünkü O çok iyi işiten, pek iyi bilendir.*”⁵¹⁸ Hız.Yûsuf’un lütfkâr Rabbi onun: “*Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen...*” kelamını da kapsayan duasını kabul buyurdu. Zira bu kelam hilelerin

⁵¹¹ Nakledildiğine göre Hız.Yûsuf “Ben zindanı... tercih ederim” deyince Allah da kendisine vahiyde bulunmuştur: “Ey Yûsuf! Sen, ben zindanı tercih ederim demekle kendini zindana atmış oldun. Eğer “Ben afiyet ve esenliği tercih ederim” demiş olsaydın hiç şüphesiz esenliğe kavuşturulurdun.” (Kurtubî, *el-Câmi*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 11/340.)

⁵¹² Taberî, *Câmi’ul-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 13/144.

⁵¹³ Vehbe Zuhayli, *Tefsîru’l-Münir*, çev. Hamdi Arslan vd. (İstanbul: Bilimevi Yayınları, 2007) 6/488.

⁵¹⁴ Zemâhşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmet Abdulmevcud & Ali Muhammed Muavvîd, 3/282.

⁵¹⁵ Bk. Yûsuf 12/101.

⁵¹⁶ el-A’râf 7/55.

⁵¹⁷ el-Mü’min 40/60.

⁵¹⁸ Yûsuf 12/34.

çevrilmesi için en mükemmel niyazdır.⁵¹⁹ Böylece Hz.Yûsuf'un iffet ve namusuna zeval gelmemiştir. Yüce Allah, kendisine sığınanların duasına icabet edendir. Kullarının hallerini ve niyetlerini bilendir. Hz.Yûsuf, Rabbinin lütfu ve gözetimiyle üçüncü imtihanını da kazanmıştır.⁵²⁰

3.3.5. Hz.Yûsuf'a Kurulan Tuzağın İç Yüzü

Rabbi Hz.Yûsuf'a rüya tabirini öğreterek ona ihsanda bulunmuştur.⁵²¹ Bir gün Kral, gördüğü bir rüyayı yanındakilerden yorumlamalarını ister. Lâkin yorumcular Kral'ın rüyasına uygun bir tabir bulamazlar. Bunun üzerine Kral'ın rüyası Hz.Yûsuf'a anlatılır. Sonrasında Kral, rüyasının Hz.Yûsuf tarafından tabir edildiğini öğrenince onu karşısında görmek ister.⁵²² وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الَّتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَذِبِينَ عَلَيْهِمُ (Adam bu yorumu getirince) kral dedi ki: 'Onu bana getirin!' Elçi, Yusuf'a geldiği zaman, (Yusuf) dedi ki: "Efendine dön de ona: Ellerini kesen o kadınların zoru neydi? diye sor. Şüphesiz benim Rabbin onların hilesini çok iyi bilir." ⁵²³ Keydin de içinde geçtiği âyetin son cümlesinde onların hilelerinin büyüklüğünü bildirmek ve Allah'ın ilmini buna şahit tutma söz konusudur. Ayrıca Hz.Yûsuf kendisinin yapılan iftiralarından beri olduğunu göstermektedir. Kadınların hilelerinden dolayı onları tehdit etme vardır.⁵²⁴

Hz.Yûsuf'un âyette belirtilen bu tutumu, onun ağır başlı ve sabırlı oluşunun göstergesidir. Hz.Yûsuf bu işte gerçekten bir günahının olmadığını ortaya çıkmasını temenni etmişti. Kral tarafından bir mertebeye getirildiği vakit, adının kötü anılmasını istememişti. Hz.Yûsuf temiz oluşunu açıkça beyan etme, iffet ve hayır noktasındaki mevkisinin hakkını verme çabasıydı. Bu yüzden gelen elçiye o şekilde cevap vermiştir. Böylelikle zindana atılma sebebinin haklı mı haksız mı olduğu anlaşılacaktır.⁵²⁵ Burada; ithamları savmak için çaba göstermenin tıpkı töhmet altına girmeye sebep olacak durumlardan uzak durmak gibi zorunlu olduğuna delil bulunmaktadır.⁵²⁶ Hz.Yûsuf dedikleriyle peygambere yakışır bir nezaket ve örnek bir

⁵¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi* ', thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 11/341; Ebussuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata, 3/141.

⁵²⁰ Sâbûnî, *Şafvetü't-tefâsîr*, 2/62.

⁵²¹ Yûsuf 12/37.

⁵²² Yûsuf 12/43-49.

⁵²³ Yûsuf 12/50.

⁵²⁴ Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, 3/166; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/156.

⁵²⁵ Kurtubî, *el-Câmi* ', thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 11/372.

⁵²⁶ Zemâşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 3/294.

tavır sergilemiştir. Şöyle ki, zindana atılmasına asıl sebep olanın Aziz'in karısı olduğunu söylememiştir. Çünkü Aziz kendisini korumuş ve kendisine iyi davranmıştır. Aziz'in ve karısının şerefini korumak istemiştir.⁵²⁷ Hz.Yûsuf'un elçiye söyledikleri üzerine Kral, olayın iç yüzünü araştırmış ve öğrenmiştir.⁵²⁸ Kadınların, kendisinin suçsuzluğunu itiraf ettiklerini haber aldığında Hz. Yûsuf bu sözü söylemiştir:⁵²⁹ *ذَلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ* "(Yusuf dedi ki): Bu, azizin yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah'ın hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını (herkesin) bilmesi içindir."⁵³⁰ Hz.Yûsuf'un bu sözü Aziz'in karısının, Aziz'in emanetine hıyanet ettiğini göstermektedir. Aziz, Hz.Yûsuf'un nezihliğinin açık delillerini gördüğü halde onu zindana attırmakla karısına yardım etmiştir. Aziz böyle yaparak Allah'ın emanetine hıyanet etmiştir. Hz.Yûsuf bu sözüyle aynı zamanda bu duruma bir tarizde bulunmuştur.⁵³¹ Bu ifadenin Hz.Yûsuf'un güvenilirliğinin tekidi olması, hain olduğu takdirde Allah'ın tuzağının başarıya ulaştırmayacağını ifadesi olması da mümkündür.⁵³²

Yûsuf sûresinde bahsi geçen âyetin sibakında "*Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis kötülüğü emredicidir...*"⁵³³ âyeti, tüm insanlığa şu kuralı öğretir mahiyettedir. İnsanın içinde "Nefs-i Emmare" yani "kötülüğü emreden nefis" denen bir güç kaynağı bulunur. Bu, insanın kötülüğe sürüklenmesine neden olmaktadır.⁵³⁴ İnsanı kötülüğe meylettiren bu nefisten kişi kendini korumaya çalışmalı ve bundan Allah'a sığınmalıdır. Nitekim Hz.Yûsuf da böyle davranarak, tüm insanlara örnek olmuştur.

3.3.6. Allah Tarafından Hz.Yûsuf 'a Öğretilen Tedbirin İzahı

Keyd kelimesi, meâllerde genel olarak "hile" ve "tuzak" anlamlarında ifade edilmiştir. Lâkin inceleyeceğimiz âyette keyd; "tedbir", "çare" gibi manalarla açıklanmaktadır. Keyd kelimesinin tedbir anlamında geçtiği âyette Allah'ın Hz.Yûsuf'a

⁵²⁷ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, 3/240.

⁵²⁸ Yûsuf 12/51.

⁵²⁹ Sâbûnî *Şafvetü't-tefâsîr*, 2/70.

⁵³⁰ Yûsuf 12/52.

⁵³¹ Ebussuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, thk. Abdülkadir Ahmet Ata, 5/158.

⁵³² Zemâhşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 3/296.

⁵³³ Yûsuf 12/53.

⁵³⁴ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001), 9/438.

verdiği ilhamla oluşan bir hile söz konusudur.⁵³⁵ İlgili âyete geçmeden önce olayın nasıl gerçekleştiğine yer verelim.

Hız.Yûsuf, Mısır'da makam ve mevki sahibi olduğunda kardeşleriyle karşılaşmıştır. Fakat kardeşleri huzurlarına çıktıkları yüksek makam sahibi bu kimsenin Hız.Yûsuf olduğunu anlamamışlar ve onu tanımamışlar. Hız.Yûsuf, kardeşlerinden huzuruna tekrar gelişlerinde gelmeyen kardeşlerini de yanlarında getirmelerini istemişti. Çünkü bu kardeş Hız.Yûsuf'un öz kardeşiydi. Gayesi ona kavuşmaktı.⁵³⁶ Nitekim Hız.Yûsuf'un bu arzusu gerçekleşti ve Hız.Yûsuf öz kardeşine kavuştu.⁵³⁷ Bundan sonraki maksadı ise bir şekilde öz kardeşini yanında tutmaktı. Bunun için bir oyun tertiplemiştir.⁵³⁸

Hız.Yûsuf'un tertiplemediği durum âyette şu şekilde ifade edilir: *فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وَعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وَعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كُنَّا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِنَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ* *Bunun üzerine Yusuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini (aramaya) başladı. Sonra da onu, kardeşinin yükünden çıkarttı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbir öğrettik, yoksa kralın kanununa göre kardeşini tutamayacaktı. Ancak Allah'ın dilemesi hariç. Biz kimi dilersek onu derecelerle yükseltiriz. Zira her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.*⁵³⁹ Hız.Yûsuf'un kardeşi için verdiği buyruktan şu anlaşılmaktadır: Şeriata muhalif olmaksızın ve herhangi bir aslı da çiğnemenen birtakım hilelerle (meşru çare ve yollarla) maksatlara ulaşmak caiz görülmektedir.⁵⁴⁰ Âyette zikredilen *“İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbir öğrettik.”* ifadesiyle Hız.Yûsuf'un yaptığının mübah olduğu ortaya koyulur. Yani Hız.Yûsuf, maksadına ulaşmak için böyle ilginç bir plan uygulamıştır. Böylece karşı tarafa yani kardeşlerine içinde sakladığının tersini göstermiştir. Eğer buna başvurmasaydı kardeşini yanında alıkoyamayacaktı.⁵⁴¹ Çünkü hükümdarın dininin hükmüne göre hırsızın cezası, dayak ve çaldığı malın iki katını tazmin etmesiydi. Fakat Hız. Ya'kûb'un şer'î

⁵³⁵ Sâbûnî Şafvetü't-tefâsîr, 2/77-78.

⁵³⁶ Yûsuf 12/58,59.

⁵³⁷ Yûsuf 12/69.

⁵³⁸ Ebû Hafs Sirâscüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed b. Mülakkin, *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*, nşr. Semîr Tâhâ el-Meczûb (Beyrut: Alemu'l Kutub, 1408/1987), 545.

⁵³⁹ Yûsuf 12/76.

⁵⁴⁰ Kurtubî, *el- Câmi'*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 11/416.

⁵⁴¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 13/261, 262; Bursevî, *Envâru't-tenzil*, çev. Ali Rıza Temel, 4/257.

kanunundaki gibi hırsızlık yapanın köle edilmesi cezası yoktu. Bu sebeple Hz.Yûsuf'un hiçbir durumda kardeşine isnad ettiği suçtan dolayı onu alıkoyamazdı.⁵⁴² Elbette Allah, Hz.Yûsuf'a telkin etmiş olduğu bu hilede çok büyük maslahatlar olduğunu bildirmektedir. Bu hileyi maslahatlara giden bir vesile, bir merdiven kılmıştır. Bu yüzden bu hile de güzel olmuş, bu sebeplerden dolayı çirkinlik vasıflarından arınmıştır.⁵⁴³

⁵⁴² Ebusuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, 5/174.

⁵⁴³ Zemâhşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavvız, 3/310.

SONUÇ

Geçmişten günümüze süregelen tarih boyunca, insanlar faaliyetleri sebebiyle farklı nitelemeler almıştır. Bu nitelemeler kimi zaman dini kimlikle kimi zaman sosyal yaşantıyla kimi zaman da etnik kökenle ilişkilendirilmiştir. İnsanlığa rehber olması hasebiyle gönderilmiş olan Kur'an'da bu nitelemelere yer verilmiştir. Özellikle dini kimlikle oluşanların üzerinde Kur'an'da fazlaca durulmaktadır. Kur'an'da, Allah'a ve onun emirlerine karşı gelenlerden kâfir, inkârcı olarak bahsedilmiştir. Bu kimseler, sahip oldukları otoriteyi kaybetme ve inandıkları değerlerin değişme endişesi ile çeşitli hilelere ve tuzaklara yönelmişlerdir. Keyd kelimesini içinde barındıran âyetler bunun misallerini bizlere göstermiştir.

Keyd gibi bazı kelimelerin (mekr, nisyan, hud'a, suhriyye, istihza') Allah'a isnad edilmesi söz konusudur. Bu kelimelerin Allah'a isnadında varılan sonuç şudur: Allah'ın, inkârcıların yaptıklarına misliyle karşılık vermesidir. Kur'an'da Allah'ın keydinden kimsenin güvende olmayacağı vurgulanmakta olup Kur'an muhataplarına bu konuda uyarıda bulunmaktadır. Allah keyd uygulayıcısı olanları bazen mühlet vererek imtihan etmiş bazen de elçileri vasıtasıyla uyarmıştır. Kötü kimselerin kurduğu oyunları Yüce Allah, kendi ayaklarına dolamıştır. Böylece Yüce Allah tuzak kuranların en iyisi olarak, tuzak sahiplerine gerek dünyada gerek ahirette karşılıklarını misliyle ödetmiştir.

Keydin çizdiği çerçevede peygamberlerin ve inkârcıların mücadelesinin işlendiğine tanık olduk. Peygamberlerin en mühim görevi insanları Hakk'a çağırmaktır. Onlar bu vazifeyi ifa ederken kendilerine karşı birçok keyd/tuzak kurulmuştur. Bazen keydin uygulayıcısı zalim bir hükümdar bazen putperest bir müşrik bazen bizzat şeytan bazen de gözünü haset ve nefret bürüyen bir kadın olmuştur. Keydin yer aldığı âyetler değerlendirildiğinde nefsanî duyguların ön plana çıktığı görülmektedir. İnkârcılar küfürlerine olumsuz duygularını kalkan olarak kullanmışlardır. Kibir, kıskançlık, kazanma hırsı bu olumsuz duyguların temel kaynağıdır. Keydin uygulayıcılarının tuzak ve hilesine maruz kalanlar da mü'min kimseler olmuştur. Lâkin Allah küfre karşı duran mü'min kullarının yardımcısı olmuştur.

Hız.Yûsuf kıssasında Hız.Yûsuf için iki büyük dönüm noktası bulunmaktadır. Bunlar Hız.Yûsuf'a, kardeşleri ve Aziz'in karısı tarafından kurulan tuzaklardır. Hız.Yûsuf bu tuzaklarla imtihana tabi tutulmuştur. Hız.Yûsuf'un kardeşlerini ve Aziz'in karısını Hız.Yûsuf'a tuzak kurmaya meylettiren sebep hased duygusudur. Kardeşlerin niyeti, babaları Hız. Ya'kûb'un sevgisini sadece kendilerine yöneltmektir. Aziz'in karısı ise Hız.Yûsuf'un güzelliğinden kendine murad almak istemiştir. Lâkin kötü gayelerle kurulan tuzaklar amacına ulaşmadan sonlanmıştır. Hız.Yûsuf; sabrı, teslimiyeti ve Allah'ın inayetiyle kendisine kurulan tuzaklardan berî olmuştur.

Hız.Yûsuf kıssasının en güzel kıssalardan oluşu onu birçok esere konu etmiştir. Kıssa ile ilgili farklı ilim alanlarında çeşitli eserler verilmiş ve çalışmalar yapılmıştır. Hız.Yûsuf kıssası bizi, hoşlanmadığımız olayların ardında hoşlanacağımız birçok şeylerin olabileceği sonucuna ulaştırır. Akrabanın kurduğu tuzağın bile bizim için hayırlara vesile olabileceğini gösterir. Kıssa; makam, servet ve güzel kadınlara kapılmayanlara daha geniş imkânların verileceğini anlatır. Hapishaneden yüksek makamlara doğru çıkılan yolu gösterir. Bunun yolu da kişinin sabırla takvayı birleştirebilmesidir.

Netice itibariyle denilebilir ki hile ve tuzak, İslâm literatüründe hoş karşılanan ifadelerden değildir. Bu ifadeler hoş olmadığı gibi bunları fiiliyata dökmek de yanlış sayılır. Bu durum insanlık değerlerine sıkı sıkıya tutunan her insan için böyledir. Dünya hayatı boyunca İslâmı şereflemiş ve ahlakı Kur'an ahlakı olan Peygamberinin izinden gidenler içinse bu durumdan taviz söz konusu olamaz. Lâkin "İnsan bir beşerdir, şaşar." anlayışının da bilincinde olmak gerekir. Yaratıcısına isyankâr şeytanın vesveseleri ve nefsin arzuları her daim insanın yanı başındadır. Nitekim ilk insan Hız. Âdem'in yaratılışında insanoğluna karşı bilenen şeytan, insanı tuzağa düşüreceğini ifade etmiştir. Kibrinin esiri olarak bu yola baş koymuştur. Aleyhimize olan bu gidişata dur diyebilmek için Allah'ın muciz kelamıyla daha fazla baş başa kalmak gerekir.

KAYNAKÇA

- Akay, Hasan. *İslâmî Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İşaret Yayınları, 3. Basım, 2005.
- Altınbilek, Hüseyin Remzi. *Lügat-ı Remzî*. haz. Ali Birinci. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Altıntaş, Ramazan. *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1995.
- Askerî, Ebû Hilal el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Furûku'l-luğaviyye*. thk. Muhammed İbrahim Selim. Kahire: Dâru'l-İlim ves-Segâfeh, 1997.
- Aydın, Hayati. "İslâm İnançları Açısından Mucize, Keramet, Sihir ve İstidrâc Kavramları Üzerine Bir İnceleme". *Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 32 (Aralık 2015), 106-137. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/192234>
- Aydın, Hayati. *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1999.
- Ayıntabî Mehmet Efendi. *Tibyân Tefsiri*. sad. Süleyman Fâhir. 4 Cilt. İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1980.
- Ay, Mahmut. *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Mûsâ Örneği*. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2017.
- Bardakoğlu, Ali. "Firavun". *Kur'an'ı Kerim Ansiklopedisi*. 1/104-106. İstanbul: Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1998.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001.
- Bayram, Mikâil. *Fil Olayının Mahiyeti ve Fil Sûresi*. Konya: Damla Ofset, 1998.
- Baytar, Yaşar Seracettin. "Arap Edebiyatında Mana İle İlgili Güzel Söz Sanatları". *Diyanet İlmî Dergi* 51/1 (2015), 101-118. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/410344>
- Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebu Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu'l Turâsi'l Arabî, 1998.
- Biçer, Ramazan & Feriatoğlu, Şeyma. "Hz.Yûsuf Sûresi 28. Âyet Bağlamında Kadınlara Nispet Edilen Bir Nitelik: Keyd". *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 40 (Temmuz-Aralık 2018), 99-119. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/594609>

- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an'ı Kerim Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Boyacıoğlu, Ramazan. “Hz. Muhammed’in Vahiy Öncesi Dönemi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 5-22.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223871>
- Bozkurt, İdris. *Kur'an'dan Öğütler*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım. 2011.
- Bulut, Ali. *Belagat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân Tefsiri*. çev. Abdullah Öz vd. 10 Cilt. İstanbul: Damla Yayınevi, 8. Basım, 2012.
- Çakan, İsmail Lütfü & Solmaz, Nuh Mehmet. *Kur'an'ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 9. Basım, 2014.
- Candan, Abdülcelil. *Kur'an'ı Nasıl Anlamalı*. İstanbul: Elest Yayınları, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Elit Yayınları, 1979.
- Cevherî, İsmâ'îl b. Hammâd el-Cevherî. *Tâcu'l-luğa ve şîhâhu'l-'Arabiyye*. thk. İbrâhim et-Terzi. Beyrût: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-'Arabî, 1391/1971.
- Cürcânî, Ali Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Kitâbü't-ta'rifât*. terc. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağrı, Mustafa. “İstihza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/347-348. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Çağrı, Mustafa. “Haset”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/378-380. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Çanga, Mahmut. *Kur'an'ı Kerim Lugatı İlâvelerle Mu'cemu'l Müfehres*. ed. Emine Eroğlu. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Çelebi, Ahmet. *Mukayeseli Dinler Açısından Yahûdilik*. çev. Ahmet Büyükçınar & Ömer Faruk Harman. İstanbul: Kalem Yayınevi, 1978.
- Çelebi, İlyas. “Şeytan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/99-101. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Çetiner, Bedreddin. *Esbâb-ı Nüzûl*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002.
- Çetin, Nurullah. *Yeni Türk Şairinin Yûsuf ile Züleyha Hikâyesi Duyarlığı*. Ankara: Hece Yayınları, 2004.

- Çetin, Mustafa. “Keyd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/346-347. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Demir, Şehmus. *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihî Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2003.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Nisyan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/ 144-147. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Garar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/366-371. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Durmuş, İsmail. “İstidrâc”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/328-329. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. “Müşâkele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/154-155. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Ebussuûd b. Mehmet el-İmâdî. *İrşâdü'l- 'akli's-selîm*. thk. Abdulkadir Ahmed Ata. 5 Cilt. Riyad: Mektebetür-Riyazi'l Hadis, ty.
- Efendi, Gurâbzâde Ahmed. *Zübedü'l Âsâri'l Mevâhib ve'l- Envâr*. çev. Mehmet Akif Alpaydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Efendi, Mütercim Asım. *el-Kâmûsu'l-Mûhîṭ Tercümesi*. çev. Mustafa Koç & Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. 2013.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. ed. Hüseyin Kader. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2010.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Mârifetnâme*. sad. M. Fuad Başar. İstanbul: Alem Yayıncılık, 2010.
- Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüḡa*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 12 Cilt. İstanbul: ed-Dârü'l-Mısriyye li't-Terceme, 1976/1396.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temim. *Kitâbü'l- 'Ayn*. thk. Abdülhamid Hendavi. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.
- Görgün, Tahsin, “Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine”, *Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri: IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu*. Ankara: Fecr Yayınları, 1998. http://isamveri.org/pdfdrg/D064209/1998/1998_GORGUNT.pdf

- Güç, Ahmet. “Şeytan”. *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*. 7/303-306. İstanbul: Şâmil Yayınevi, 2000.
- Güllüce, Veysel. “Kur’an’ı Kerim’de Allah’a Müşâkele Yoluyla İsnâd Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2006), 41-62. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30666>
- Güncel Türkçe Sözlük. “Hile”. Erişim 1 Ocak 2020. <http://sozluk.gov.tr>
- Güncel Türkçe Sözlük. “Tuzak Kurmak”. Erişim 1 Ocak 2020. <http://sozluk.gov.tr>
- Günel, Mehmet Emin. “Şeytanın Saptırmasına İlişkin Kur’an İfadelerinin İrade Hürriyeti Açısından Değerlendirilmesi”. *Kelam Araştırmaları Dergisi (Kader)* 17/1 (2009), 185-206. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/748766>
- Halidi, Salah Abdulfettah. *Kur’an Öyküleri*. çev. İbrahim Sarmış. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2005.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu‘cemu’l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Harman, Ömer Faruk. “Firavun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/118-120. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- İbnü’l Arabî, Muhyiddîn. *Tefsîr-i kebîr/Te’vîlât*. çev. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: Kısım Kitap, ty.
- İbnü’l Esîr, Ziyâeddin. *el-Meselû’s-sâir fî edebi’l-kâtib ve’s-şâ’ir*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü’l Asriyye, 1358/1939.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir. *Tahrîrû’l-ma‘ne’s-sedîd ve tenvîrû’l-‘aqli’l-cedîd min tefsîri’l-kitâbi’l-mecîd*. 12 Cilt. Tûnus: Dâru’t-Tûnusiyye, 1984.
- İbnü’l Cevziyye, Ebü’l Ferec Camâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el Bağdâdî. *Zâdü’l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l İslâmî, 1404/1984.
- İbn Fâris, Ebu’l Hüseyin Ahmed. *Mu‘cemu mekâyîsi’l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1399/1979.

- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Bedâ'i'u't-tefsîr*. thk. Yüsri Seyyid Muhammed. 3 Cilt. Kahire: Dâr İbnu'l-Cevzî, 1427/2006.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebü'l-Fida' İsmâîl ed-Dımaşkî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 15 Cilt. Kahire: Mektebetü Evlâdiş-Şeyhi li't-Turâsi, 1421/2000.
- İbn Kesîr. *Kasasü'l Enbiyâ*. terc. Mahmut Varhan & Hasan Ali Saygın. İstanbul: Karınca ve Polen Yayınları, 2017.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-'Arab*. nşr. Emin Muhammed Abdülvehhâb-Muhammed es-Sâdık el-Âbidî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1417/1998.
- İbn Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed b. Mülakkin. *Tefsîru ġarîbi'l-Kur'ân*. nşr. Semîr Tâhâ el-Meczûb. Beyrut: Alemu'l Kutub, 1408/1987.
- Kara, Necati. *Kur'an'a Göre Hz. Mûsâ, Firavun ve Yahudiler*. İzmir: Seha Yayınları, 1991.
- Karaçizmeli, Murat. *Kur'an'da Geçen Yûsuf (a.s.) ve Mûsâ (a.s.) Kıssalarının Benzer ve Farklı Yönleri*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Kaya, Remzi. "Kur'an'ı Kerim'de İnsan-Şeytan İlişkisi". *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 1-30. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/143882>
- Kerpiç, Ömer. *Yûsuf Sûresi Işığında İnsan Psikolojisi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Keskin, Hasan. *Kur'an ve Çocuk*. Ankara: Yayınevi Yayıncılık, 2009
- Kırca, Celal. "Ahsenü'l-Kasas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/178. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Kırca, Celal. "Âd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/333-334. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Köksal, Mustafa Asım. *İslam Tarihi*. İstanbul: Şamil Yayınları, 1987.

- Köksal Mustafa Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Köse, Saffet. “Hile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/28-29. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi ‘li-aḥkâmi’l- Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1427/2006.
- Kuzgun, Şaban. “Hâmân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/436-437. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Mâtûrîdî, Ebû Mansûr. *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*. thk. Fatma Yûsuf el-Haymî. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2004.
- Mâtûrîdî, Ebû Mansûr. *Te’vîlâtü’l Kur’ân*. nşr. Ahmet Vanlıoğlu & Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Maverdî, Ebu’l Hasan Ali Muhammed. *en-Nüket ve’l-uyûn*. thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l Kütûbi’l-İlmiyye, ts.
- Mevdûdî, Ebu’l Âlâ. *Kur’an’ı Kerim’de Dört Terim*. çev. Mahmut Osmanoglu. İstanbul: Özgün Yayınları, 2001.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîr-i Kebîr*. terc. Mehmet Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayın, 1995.
- Nayır, Yaşar Nabi. *Tevfik Fikret Yaşamı, Sanatı, Şiirleri*. İstanbul: Varlık Yayınları, 1995.
- Nesefî, Ebû’l Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü’t-tenzîl ve ḥakâ’ıku’t-te’vîl*. thk. Yusuf Ali Bedevî. 3 Cilt. Beyrut: Darü’l Kelimi’t- Tayyib, 1419/1998.
- Nevfel, Ahmet. *Sûretü Yûsuf*. Amman: Dâru’l-Furkan, 2. Basım, 1999.
- Nisâbûrî, Ebû’l Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *el-Vasît fî tefsîri’l Kur’âni’l-mecîd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavvad. 4 Cilt. Beyrut: Dâr’ul Kütûbil- İlmiyye, 1410/1994.
- Örenç, Aşır. “Kütüb-ü Sitte Hadisleri Özelinde Şeytan, Mahiyeti ve Yaratılışı”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (Şubat 2012), 137-171. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/794522>

- Özbek, Durmuş. “Hârikulâde Olaylar ve İhânet/Hızlân”. *Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2002), 89-109.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/184454>
- Özevarlı, Mehmet Sait. “Harikulâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/181-183. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1997.
- Özsoy, Ömer & Güler, İlhami. *Konularına Göre Kur'an*. Ankara: Fecr Yayıncılık, 19. Basım, 2015.
- Öztürk, Mustafa. *Kıssaların Dili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 6. Basım, 2015.
- Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredâtü fi ġaribi'l Kur'an*. çev. Mustafa Yıldız. İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn et-Taberistânî. *Tefsîrû'l Kebir/Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l fikr, 1401/1981.
- Sağlam, Bahaeddin. *İlmî ve Edebî Yönleriyle Kur'an Kıssaları*. İstanbul: Tebliğ Yayınları, 1985.
- Sarıçam, İbrahim. *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2012.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Şafvetü't-tefâsîr*. İstanbul: Darü Yasin, 1431/2010.
- Soysaldı, Hacı Mehmet. *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*. İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Merkezu'l Buhus ved-Dirasetil Arabiyyeti'l İslâmiyye, 1424/2003.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-itkân fi ulûmi'l-Kur'an*. terc. Sakıp Yıldız & Hüseyin Avni Çelik. 2 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Suyûtî, Celâleddîn. *Tefsîru beyân me'a esbâb-ı nüzul me'a fehâris kâmile lil-mevâzi ve elfâz*. thk. Muhammed Hasan el-Hamsî. Beyrût: Dâru'r-Reşîd, ty.
- Şahiner, Necmeddin. *Edebî Sanatlar*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1975.
- Şengül, İdris. “Kıssa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/498-501. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2002.
- Şimşek, Mehmet Said. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Kardelen Yayınları, 2013.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâr'u Hicr, 1422/2001.

- Tarhan, Nevzat. *Kadın Psikolojisi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2014.
- Taşdemir, Sadık. *İlmî, Edebî ve Eğitsel Yönleriyle Hz.Yûsuf Kıssası*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Telâkânî, Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs. *el-Muḥîṭ fi'l-luġa*. thk. Muhammed Hasan Âli Yâsîn. 11 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.
- Topaloğlu, Bekir. “Mekr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/580-581. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Topaloğlu, Bekir & Karaman, Hayrettin. *Yeni Kâmus*. İstanbul: Yılmaz Ofset, 1969.
- Topbaş, Mahmut. *Kur'an'ı Kerim Şifa Tefsiri*. 8 cilt. İstanbul: Cantaş Yayınevi, 1998.
- Tümer, Günay. “Asli Günah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/496-497. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Keramet-II”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi* 15 (2005), 7-35. [http://www.eskieserler.net/files/mpdf%20\(1120\).pdf](http://www.eskieserler.net/files/mpdf%20(1120).pdf)
- Ünlü, Kerim Şükrü. *Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an'da Hz.Yûsuf Kıssası*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Vânî, Mehmet b. Mustafa, *Vankulu Lugatı*, çev. Mustafa Koç & Eyyüb Tanrıverdi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Kur'an-ı Kerim ve Meâli*. sad. Mustafa Özel. İstanbul: Ebabil Yayınları, 2010.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3. Baskı, 1979.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an ḥakâ'iki ġavâmiẓi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳavîl fi vüçûhi't-te'vîl*. 6 Cilt. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavvız. Riyad: Mektebetül Ubeykân, 1418/1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsü'l-belâġa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zuhayli, Vehbe. *Tefsîru'l-Münir*. çev. Hamdi Arslan vd. İstanbul: Bilimevi Yayınları, 2007.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Hatice GÜNEŞ

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslâm Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : Arapça

Bilimsel Faaliyetler :

İş Deneyimi

Stajlar : Trabzon / Ortahisar Bedri Rahmi Eyüboğlu İlköğretim
Okulu: Öğretmen

Çalıştığı Kurumlar : Ordu / Ulubey Anaokulu: Kur'an Öğretmeni

İletişim

Telefon :

e-posta Adresi :

Tarih : 12/03/2021

